

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Viktorija Tvaskūnienė

Edukologijos magistrantūros studentė

VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE EDUKACINIS TYRIMAS

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
doc. dr. Daiva Malinauskienė

Šiauliai, 2010

Darbas originalus.....Viktorija Tvaskūnienė
(studento parašas)

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS	5
ĮVADAS	7
1. TEORINIAI VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE ASPEKTAI	14
1.1. Smurto apibrėžtis ir jo formos vaikystėje	14
1.2. Teorijos (psichologinės ir socialinės), aiškinančios asmens smurtinį elgesį	26
1.3. Psichologiniai ir socioeducaciniai veiksniai, įtakojantys vaikų smurtą mokykloje	36
1.4. Smurtaujančio vaiko ir aukos charakteristikos	45
2. VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE SOCIOEDUKACINĖ PREVENCIJA	60
2.1. Smurto prevencijos samprata	60
2.2. Smurto prevencijos problemos ir galimybės Lietuvos mokyklose	65
3. VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI	72
3.1. Tyrimo metodika ir imties charakteristikos	72
3.2. Vaikų požiūrių į patiriamą smurtą mokykloje rezultatų analizė	77
IŠVADOS	107
REKOMENDACIJOS PEDAGOGAMS	110
LITERATŪRA	111
PRIEDAI	120

SANTRAUKA

Tvaskūnienė V. VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE EDUKACINIS TYRIMAS. Edukologijos (Vaiko teisių apsaugos vadybos) studijų magistro baigiamasis darbas. Mokslinė vadovė doc. dr. D. Malinauskienė. Šiaulių universitetas, Edukologijos katedra. Šiauliai, 2010.

Tyrimo problema ir aktualumas. Smurtas prieš vaikus ir tarp vaikų – viena aktualiausių pastarojo meto ugdymo realybės problemų. Šiandienos mokykloje vaikai kasdien susiduria su smurtu: naudojama emocinė (psichologinė) ir fizinė prievarta – nepaisoma objektyvumo, individualumo, kuriama baimės atmosfera, žeminamai demonstruojamas pranašumas. Smurto raiškos mokykloje aktualumą rodo informavimo priemonių (žiniasklaidos: spaudos, televizijos, interneto ir kt.) dėmesys, statistika, praktikų patirtis. Norint sustabdyti šį reiškinį reikia kompleksiskai vykdyti prevenciją visuomenėje, užtikrinant saugią socialinę aplinką šeimoje, mokyklos bendruomenėje. Atliktas edukacinis tyrimas gali dar išsamiau atskleisti šio reiškinio struktūrą ir susieti su nūdienos situacija mūsų šalyje. Svarbu išsiaiškinti veiksnius, kurie įtakoja vaikų smurto raišką mokykloje – tai suponuoja darbo mokslinę problemą.

Tyrimo objektas. Vaikų smurto raiška mokykloje.

Hipotezė. Tikėtina, kad vaikų amžius, vienas iš svarbiausių faktorių, kuris lemia skirtingų smurto formų raišką mokykloje.

Tyrimo tikslas. Teoriškai pagrįsti ir empiriškai ištirti vaikų smurto raiškos mokykloje ypatumus.

Tyrimo uždaviniai. Išanalizuoti pedagoginę, psichologinę, sociologinę, filosofinę, metodinę literatūrą ir švietimo bei teisinius dokumentus nagrinėjama tema; atskleisti smurto prevencijos sampratą, etapus, lygmenis ir veiklos galimybes; išsiaiškinti vaikų nuomonę apie smurto problemos aktualumą, smurto atvejų, formų, jų būdų, veiksnių, įtakančių smurto raišką mokyklose paplitimą, mokinių elgesį, pagalbos suteikimą smurto pasireiškimo metu; apibendrinti teorinio ir empirinio tyrimo rezultatus, suformuluoti išvadas bei pateikti rekomendacijas pedagogams.

Tyrimo metodologija ir metodai. Tyrimas grindžiamas egzistencializmo idėjomis, humanistine, socialinio išmokimo ir simbolinio interakcionizmo teorijomis. Darbe panaudoti šie tyrimo metodai: teoriniai, empiriniai, statistiniai.

Tyrimo imtis. 303 mokiniai, besimokantys Šiaulių Lieporių mikrorajono gimnazijose.

Atliktas tyrimas yra reikšmingas tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu, plačiai analizuojantis vaikų smurto raiškos mokyklose ypatumus. Empirinis tyrimas patvirtino darbo pradžioje iškeltą hipotezę. Tyrimo rezultatai rodo, kad smurto problema mokyklose egzistuoja ir yra reikšminga amžiaus, lyties, klasės aspektais.

SUMMARY

Tvaskūnienė V. THE EDUCATIONAL RESEARCH OF CHILDREN VIOLENCE EXPRESSION AT SCHOOL. Education (Child Rights Protection Management), Master's thesis. Advisor ass. prof. dr. D. Malinauskienė. Šiauliai University, Department of Education. Šiauliai, 2010.

The problem of research and relevance. Violence against children and among children is one of the most pressing recent problems of educational reality. Today's school children face daily violence: use of emotional (psychological) and physical violence, ignoring objectivity, individuality, creating atmosphere of fear, abasely demonstrating superiority. Relevance of expressions of violence at school is shown by attention of media (mass media: press, television, internet, etc.), statistics, practical experience. To stop this phenomenon it is necessary to execute a complex prevention in the society, providing safe social environment in the family, the school community. The educational research may reveal more details of this phenomenon's structure associating it with today's situation in our country. It is essential to clarify the factors that influence children's expression of violence in school: this supposes the scientific problem of the paper.

Subject of research. Children violence expression at school.

Hypothesis. It is likely that children's age is one of the most important factors that determines expression of different form violence at school.

Objective. To theoretically sound and empirically investigate peculiarities of children violence expression at school.

The research objectives. To analyze educational, psychological, sociological, philosophical and methodological literature as well as education and legal documents on the topic; the disclosure of violence prevention concept, stages, levels and opportunities of activity; to find our children's views on urgency of the problem of violence, prevalence of violence, its forms, techniques, factors influencing expressions of violence in schools, behaviour of the pupils, assistance at the time of the occurrence of violence; to summarize the theoretical and empirical research results, and to formulate conclusions and recommendations for educators.

Research methodology and methods. The study is based on the ideas of existentialism, humanism, social learning and symbolic interactionism theories. Methods used in the study: theoretical, empirical, statistical.

Survey sample. 303 pupils studying in Siauliai Lieporiai block gymnasiums.

The research is important both from theoretical and practical point of view, it broadly analyses peculiarities of children violence expression in schools. Empirical research has confirmed the hypothesis set at the beginning. The results suggest that the problem of violence exists in schools and it is significant from age, gender and class aspects.

SAVOKŲ ŽODYNĖLIS

Afektyvumas - individo jausminė savybė staigiai ir stipriai reaguoti į reikšmingus jam žodinius, veiksminius poveikius. Afektyvūs vaikai lengvai pasiduoda išpūdžiams, silpnai kontroliuoja savo jausmus, elgesį. Jiems stinga ištvermės, savitvardos, sunku palaikyti normalius santykius su aplinka. Jovaiša L. (2007, p. 11). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Aloagresija - agresijos forma, kai agresyvumas nukreiptas į kitus asmenis. Žemaitis V. (2005, p. 10). *Etikos žodynas*. Vilnius: Rosma.

Anketa – klausimų, kuriuos apjungia tyrėjo siekimas iširti kokį nors reiškinį ar procesą, visuma. Luobikienė R. (2002, p. 83). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.

Atsitiktinė atranka – kai kiekvienas asmuo (ar grupė) turi vienodas galimybes patekti į ją, nepriklausomai nuo savo individualių savybių ar skirtumų, jeigu jie yra generalinės aibės elementai ir paminėti joje ne dažniau kaip vieną kartą. Luobikienė R. (2002, p. 45). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.

Apklausa – tai susistemintas informacijos iš respondentų rinkimas Valackienė A. (2005, p.78). *Sociologinis tyrimas*. Kaunas: Technologija.

Autoagresija - agresijos forma, kai agresyvumas nukreiptas ne į kitus asmenis, bet į save patį. Žemaitis V. (2005, p. 13). *Etikos žodynas*. Vilnius: Rosma.

Delikventinis – elgesys neatitinkantis normos ir traktuojamas kaip baustina veikla, nusikaltimas. Augis R., Kočiūnas R. (Sud.) (1993, p. 53). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Deviantinis elgesys – visuomenės teisinių ir dorovinių normų neatitinkantis elgesys. Augis R., Kočiūnas R. (Sud.) (1993, p. 56). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Imtis (atrankos aibė) – vadinama socialinių objektų generalinės visumos (dar vadinamos populiacija) dalis, atrinkta tirti. Valackienė A. (2005, p.108). *Sociologinis tyrimas*. Kaunas: Technologija.

Konformizmas – nekritiškas, neprincipingas, pasyvus asmenybės prisitaikymas prie visuomenės normų ir reikalavimų. Myers D. G. (2008, p. 187). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.

Smurtinis elgesys – mokslinėje literatūroje smurtinis elgesys nagrinėjamas kaip patologija, ekspresyvos įtampos išraiška, instrumentinė galia, palaikoma normų, išmokta elgsena ir žmogaus teisių problema. Smurto reiškinį kaip elgesį, sukeltą kitam asmeniui skausmą ir kitas žalingas pasekmes, analizuoja psichologinės agresijos teorijos. Labiausiai

paplitusios yra šios: instinktų, frustracijos - agresijos, socialinė kognityvinė ir socialinio mokymosi. Diršienė N., Reikertienė V. (2008, p. 28). *Smurtinio elgesio keitimo metodika*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Socialinė ir darbo ministerija.

Tapatumas (identitetas) – tai subjektyvus sąvokas, kaip individo, derinančio įvairius socialinius vaidmenis, supratimas. Ši sąvoka išreiškia asmens gebėjimą apibūdinti save, atsakant į klausimą „kas aš esu“? ir gautus įvairius atsakymus derinti tarpusavyje. Asmens tapatumas nusako žmogaus vientisumą, „Aš“ vaizdo vienybę. Jis susijęs su individo vidiniu poreikiu išlikti pačiu savimi. Almonaitienė J., Antinienė D., Ausmanienė N. ir kt. (Sud.) (2001, p. 53). *Bendravimo psichologija*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.

Temperamentas – pastovios asmenybės savybės, pasireiškiančias psichinių reiškinių intensyvumu, tempais ir pastovumu. Kadangi iš visų psichinių reiškinių išoriškai ryškiausiai yra pastebimi emocijų pasireiškimai, tai ir vienokios ar kitokios temperamento savybės labiausiai atsispindi jausminiame gyvenime. Jacikevičius A. (1999, p. 124). *Siela, Mokslas, Gyvensena. Psichologijos įvadas studijų pradžiai*. Vilnius: Žodynas.

Tikimybinės atrankos metodas – visiems žinomiems tiriamos populiacijos elementams turi būti užtikrinamos vienodos galimybės patekti į imtį. Luobikienė R. (2002, p. 47). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.

Tyrimo metodai – instrumentai, kurių pagalba pažįstama tiesa, atskleidžiami dėsningi objektyviojo pasaulio reiškinių ryšiai. Tidikis R. (2003, p. 190). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.

Tyrimo metodologija - apibūdinama kaip teorija, kuria remiantis pasirenkami mokslinio tyrimo komponentai: tyrimo objektas, problema, hipotezė, tikslas ir uždaviniai, tyrimo priemonės ir būdai, technika Bitinas B. (2006, p. 7). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.

Žvalgomasis (pilotinis) tyrimas – apima nedideles tyrimo grupes, naudojamas pradiname nuodugnių tyrimų etape, įvertinant instrumentarijaus privalumus ir trūkumus. Valackienė A. (2005, p.78). *Sociologinis tyrimas*. Kaunas: Technologija.

IVADAS

Tyrimo aktualumas. Smurtas yra sudėtingas socialinis kompleksinis reiškinys. Pastaraisiais metais, stebint Lietuvoje vykstančius socialinius procesus, taip pat ryškėja visuomenės agresyvios elgsenos plitimo tendencija, pasireiškianti įvairių smurto formų protrūkiais daugelyje socialinių institucijų: šeimoje, gatvėje, viešose vietose, jaunimo grupėse, mokyklose. A. Eitminavičiūtės, N. Grigutytės ir kt. (2009) teigimu, smurto raiškos stebėsena rodo, kad į prievartos aplinką vis dažniau patenka ir vaikai. Smurtas prieš vaikus ir tarp vaikų – viena aktualiausių pastarojo meto problemų. Smurtiniai atvejai, kuriuos perskaitome spaudoje, matome laidose, filmuose, girdime jaunimo muzikoje, neaplenkia ir mokyklos. R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) nurodo, kad smurto raiškos mokykloje aktualumą rodo ne tik informavimo priemonių dėmesys, statistika, bet ir praktikų patirtis. Mokyklų direktoriai, socialiniai pedagogai, mokytojai, psichologai ir kitų sričių specialistai pabrėžia, kad smurtas jaunimo tarpe turi tendenciją augti neaplenkdamas mokyklos. Dažniausiai minimos tokios sąlygos susijusios su smurtiniu elgesiu tarp vaikų: tėvų vaikystės patirties perkėlimas auklėjant savo vaikus, socialinių, ekonominių, psichologinių veiksnių, įtakančių vaiko ir šeimos gerovę (nedarbas, skurdas, konfliktai tarp tėvų, darbovietėse ir kt.), kiti supančios aplinkos ir asmeniniai veiksniai (žiniasklaida, aplinkinių požiūriai į smurtines situacijas, susiformavusios vertybės, asmenybės tapatumo aspektai ir kt.) (Eitminavičiūtė, Grigutytė, 2009). Svarbiausias dalykas norint sustabdyti šį neigiamą reiškinį - kompleksiskai vykdoma prevencija visuomenėje, užtikrinant saugią socialinę aplinką šeimoje, mokyklos bendruomenėje.

Pasak R. Šalaševičiūtės (Jasiulionytė, Povilaitis, 2008), kovojant su smurtu, svarbus vaidmuo tenka teisinio pobūdžio priemonėms, ugdančioms visuomenės nepakantumą smurtui prieš vaikus ir reglamentuojančioms smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams, šeimai priemonės, tikslus, pagrindines kryptis, subjektus, jų teises ir pareigas bei atsakomybę.

Valstybė, siekdama formuoti antismurtinę politiką, redaguoja ir prima teisės aktus, imasi aktyvių priemonių šios problemos paplitimo mastams mažinti. Vaiko apsaugą nuo įvairaus pobūdžio fizinio ar psichologinio smurto, įžeidimų, piktnaudžiavimo, išnaudojimo, užtikrina Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (2001), kurią Lietuvos Respublikos seimas ratifikavo 1995 m. G. Sakalauskas (2000) pabrėžia, kad vaikui susidūrus su smurto formomis yra pažeidžiama jo teisė į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę. Šia teise draudžiama vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos (2001) straipsniuose užtikrinama: vaiko apsauga nuo įvairiausio pobūdžio fizinio, psichologinio smurto, įžeidimų ar piktnaudžiavimo, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, grubaus elgesio ar išnaudojimo, įskaitant ir seksualinį piktnaudžiavimą (19, 34, 37 str.),

vaiko teisė turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jam fiziškai, protiškai, dvasiškai, doroviškai ir socialiai vystytis (27 str.). Konvencijos 28 straipsnis reikalauja, kad valstybės garantuotų drausmės mokykloje palaikymą metodais, nepažeidžiančiais vaiko orumo, užtikrinančiais, kad nė vienas vaikas nepatirtų kankinimų ar kitų rūšių žiauraus, žeminančio elgesio ar baudimo (Vaiko teisių konvencija, 2001, p. 13-15). Vaiko prigimtinę teisę gyventi be prievartos bei pažeminimo gina ir pagrindinis Lietuvos Respublikos įstatymas - Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). LR Konstitucijos (2007, p. 6) II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ 21 straipsnyje pripažįstama žmogaus teisė į asmens neliečiamybę: draudžiama žmogų žeminti, žaloti, kankinti, žiauriai su juo elgtis. 1996 m. priimtas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, numatantis pagrindines vaiko teises, laisves ir pareigas, šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo garantijas.

A. Dapšys ir G. Sakalauskas (2005) teigia, kad nuo 2000 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos programoje svarbi vieta teko vaiko teisių ir laisvių stiprinimo politikai. 2000 m. Lietuvoje prasidėjo tikroji vaikų teisių ir veiksmų plano reforma. Tais pačiais metais priimtas Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas ir 2001 m. įsteigta Vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga, kurios tikslas gerinti vaiko teisinę apsaugą, ginti vaiko teises ir jo teisėtus interesus, užtikrinti tarptautinės ir nacionalinės teisės aktuose nustatytų vaiko teisių ir jo teisėtų interesų įgyvendinimą, atlikti vaiko teisių užtikrinimo ir apsaugos priežiūrą bei kontrolę Lietuvoje (Dapšys, Sakalauskas, 2005). 2002 m. įkurtas šeimos, vaikų ir jaunimo departamentas, kuriam pavesta koordinuoti vaikų ir jaunimo teisių apsaugos politikos įgyvendinimą (Dapšys, Sakalauskas, 2005). 2003 m. patvirtintas nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio įstatymas, priimtas nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“, kuriame sakoma, kad valstybė imasi visų reikiamų priemonių vaikų teisių apsaugai (Kvieskienė ir kt., 2004). Siekiant užtikrinti vaikų teisių apsaugą ir spręsti aktualią smurto prieš vaikus problemą, patvirtintos ir vykdomos programos, kurias kartu įgyvendina vyriausybės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos (Jonynienė, 2005). 2003 m. naujai redaguotas Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas, kuris garantuoja savitarpio pagalbą, psichologiškai, dvasiškai ir fiziškai saugią aplinką, apibrėžiant moksleivių pareigą gerbti kiekvieną mokyklos bendruomenės narį. Antrajame skirsnyje „Švietimo sistemos sandara“ teigiama, jog švietimo sistema apima pagalbą mokiniui (informacinę, psichologinę, socialinę pedagoginę, specialiąją pedagoginę ir specialiąją pagalbą bei sveikatos priežiūrą mokykloje) (žr: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=302313>).

Anot R. Šalaševičiūtės (Jasiulionytė, Povilaitis, 2008), Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2008 m. priėmė nutarimą „Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 m. programos patvirtinimo“, kurios tikslas – numatyti kompleksines priemones

smurtui prieš vaikus su visomis jo apraiškomis šalinti, formuoti visuomenės nepakantumą smurtui prieš vaikus ir tarp vaikų, organizuoti visuomenės švietimą, tobulinti specialistų, dirbančių su vaikais, galinčiais nukentėti ir nukentėjusiais nuo psichologinio, fizinio, seksualinio išnaudojimo bei nepriežiūros, kvalifikaciją. Nutarime taip pat numatytos ir smurto prevencijos priemonės: smurto mažinimo programa ikimokyklinio ugdymo įstaigose „Zipio draugai“, pradinėse mokyklose – „Second Step“ ir bendrojo lavinimo mokyklose – „Olweus“, kurios, tikėtina, sumažins skriaudžiamų, pagalbos ir užuojautos nesulaukiančių, vaikų skaičių.

Galime teigti, kad valstybė, plėtodama įstatyminę bazę, įgyvendindama prevencines programas, siekia apsaugoti ir apginti vaikus nuo kitų asmenų netinkamo elgesio, neleidžia įsigalėti piktnaudžiavimui, tačiau kasdien smurtas kelia vis didesnę grėsmę mūsų vaikams. Todėl šiai problemai spręsti turi būti telkiamos ne tik teisinės, bet pačioje problemos užuomazgoje ir pedagoginės, socialinės, socioedukacinės, psichologinės, medicininės priemonės. Vis dėlto, formuojant vaiko požiūrį į smurtą, agresiją, konfliktus svarbiausias vaidmuo tenka artimiausiai vaiko aplinkai: šeimai, mokyklai, bendruomenei, kurioje jis gyvena. R. Motuzas (Braslauskienė, Jonutytė, 2005) nurodo, kad smurto prevencijos klausimas turi tapti prioritetiniu ne tik šeimoje, ugdymo įstaigose, bet ir visuomenėje, tobulinant bet kurią valstybės instituciją.

Smurtą, kaip reiškinį, keliantį grėsmę asmenybei, plačiai tyrinėjo daugelis Lietuvos autorių: M. Barkauskaitė (2001), L. Bulotaitė, R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2000), E. Karmaza, N. Grigutytė ir E. G. Karmazė (2007), A. Kurienė (2007), A. Kurienė ir R. V. Pivorienė (2000), G. Kvieskienė (2003, 2005), I. Leliūgienė (2002), G. Navaitis (1997), V. Targamadžė (1999) ir kiti. Užsienio mokslininkų: A. Guggenbiulis (2006), N. L. Gage ir D. C. Berliner (1994), K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001), J. Jenkins (1997), R. Peters (1999), M. Prokopčik (2003), M. G. R. Robichaud (2007), J. U. Rogge (2004), J. Rumpf (2004) ir dar daug kitų.

Reikia pažymėti, kad Lietuvoje gana plačiai tyrinėtas agresyvus elgesys, kuris yra artimai susijęs su smurto reiškiniu. A. Gumuliauskienė (1996) nurodo, kad pati mokykla, jos aplinka lemia agresyvumą; A. Juodraitis (1998) nustatė, kad agresyvumo raiška stiprėja ir didėja vidurinėje mokykloje, o mažėja aukštesnėse klasėse; S. Ignatavičienė ir R. Žukauskienė (1999) atskleidė jaunesniojo mokyklinio amžiaus (7-12 m.) skirtingų lyčių vaikų agresyvaus elgesio ypatumus ir skirtumus; G. Navaitis (1997) taikė psichologinės pagalbos vaikui būdus, susidūrusiam su agresyviu mokinių ir mokytojų elgesiu; A. Suslavičius ir G. Valickas (1999) išsamiai aptarė psichologines teorijas, aiškinančias agresyvaus elgesio kilmę; R. Prakapo (2001) tyrimais nustatyta, kad berniukai savo agresyvumą demonstruoja atvira forma ir tiesioginiais kontaktais, o mergaitės – dažniau naudoja psichologinę prievartą ir agresija grindžiama

netiesioginiais kontaktais; G. Valickas (1997) analizavo psichologinius asocialios asmenybės formavimosi mechanizmus.

Tyrimo problema. Lietuvoje didėja smurtaujančių vaikų skaičius. Tai – „<...> laiku vaikui nesuteiktos socialinės, pedagoginės ir psichologinės pagalbos, kurią privalo užtikrinti valstybė ir visuomenė, rezultatas“ – įsitikinusi buvusi Vaiko teisių apsaugos kontrolierė R. Šalaševičiūtė (Jasiulionytė, Povilaitis, 2008, p.14).

Nors apie prievartą Lietuvoje kalbama vis dažniau (ypač kai žiniasklaida nušviečia žiaurius šio reiškinių atvejus), tokio pobūdžio susidomėjimas dažniausiai būna momentinis, nesuvokiant tikrojo problemos masto, priežasčių ir pasekmių. Visuomenė per mažai susipažinusi su smurto problema, neretai neigia šį reiškinį ir traktuoja kaip „mažą blogybę“ (Damijonaitis, 2009). Įprasti posakiai - „Kiekvienas turi mokėti apsiginti“, „Prasivardžiavimas ir panašūs dalykai tėra tik vaikiški žaidimai ir vėliau jie iš jų išaugs savaime“ (Jasiulionytė, Povilaitis, 2008, p. 14) - rodo aplinkinių abejingumą, nenorą ar negebėjimą suvokti, kad vaikas paliekamas vienas apsiginti ir, kad jo teisių, interesų pažeidimų neužtikrinimas atveria kelią tolesnių smurto formų prieš vaikus raiškai. A. Juodaitytės (Vernickaitė, 2006) teigimu, tai ką suaugusieji vadina vaikiškais žaidimais, susiję ne su vaikų elgsenos, o tapatumo su visuomene problemomis.

V. Pruskus (2009) pažymi, kad agresyvaus ir smurtinio elgesio pasireiškimai tarp mokinių tampa žiauresni, labiau apgalvoti, siekiant suteikti kuo didesnę skausmą – tiek fizinį, tiek dvasinį, ir sukelti kuo didesnę žalą skriaudžiamo vaiko psichikai. R. Povilaitis (Vernickaitė, 2006) nurodo, kad nepagarbus, kitą žeminantis elgesys tarp vaikų jau tapo bendravimo norma, juolab, kad mokiniai į smurtą reaguoja atsakydami tuo pačiu. D. Kušlienė (Nagrocekienė, 2007, p. 3) teigia, kad „Smurtą tarp vaikų galime pavadinti amžiaus rykšte, nes anksčiau tokių atvejų tiek daug nebuvo“. Anot D. Kušlienės (Nagrocekienė, 2007), šiandienos mokykloje vaikai kasdien susiduria su smurtu: naudojama emocinė ir psichologinė prievarta – nepaisoma objektyvumo, individualumo, kuriama baimės atmosfera, žeminamai demonstruojamas pranašumas, o didžiausia problema, kad nuskriausti vaikai nepasitiki savo mokyklų psichologais ir socialiniais darbuotojais. G. Čiuladienė (2007) taip pat atkreipia dėmesį į prastėjančius mokinių tarpusavio, mokinių ir mokytojų santykius, dažnai peraugančius į konfliktus, kurie skatina tiesioginį ar netiesioginį vaikų agresyvų elgesį. R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005, p. 5) mano, kad mokyklose trūksta specialistų, kurie galėtų profesionaliai vykdyti smurto prevenciją: „Dauguma pedagogų dėl specialių žinių trūkumo, laiko stokos ar didelio darbo krūvio negali spręsti vaikų socialinių problemų“. Autorės teigia, kad ugdymo institucijose nėra sukurtos bendros strategijos, kaip spręsti su smurtu susijusias problemas. Tai rodo, kad tinkamai ir tikslingai organizuota mokyklos bendruomenė (pedagogai, mokiniai, tėvai) gali efektyviai spręsti vaikų smurto problemas ugdymo institucijose.

Atliktas edukacinis tyrimas gali dar išsamiau atskleisti šio reiškinių struktūrą ir susieti jį su nūdienos situacija mūsų šalyje. Todėl mums labai svarbu suvokti šio reiškinių keliamas problemas ir išsiaiškinti veiksnius, kurie įtakoja vaikų smurto raišką mokykloje. Šie klausimai ir suponuoja mūsų darbo mokslinę problemą.

Tyrimo objektas. Vaikų smurto raiška mokykloje.

Hipotezė. Tikėtina, kad vaikų amžius, vienas iš svarbiausių faktorių, kuris lemia skirtingų smurto formų raišką mokykloje.

Tyrimo tikslas. Teoriškai pagrįsti ir empiriškai ištirti vaikų smurto raiškos mokykloje ypatumus.

Tyrimo uždaviniai.

1. Išanalizuoti pedagoginę, psichologinę, sociologinę, filosofinę, metodinę literatūrą ir švietimo bei teisinius dokumentus nagrinėjama tema.
2. Atskleisti smurto prevencijos sampratą, etapus, lygmenis ir veiklos galimybes.
3. Išsiaiškinti vaikų nuomonę apie smurto problemos aktualumą, smurto atvejų, formų, jų būdų, veiksnių, įtakojančių smurto raišką mokyklose paplitimą, mokinių elgesį, pagalbos suteikimą smurto pasireiškimo metu.
4. Apibendrinti teorinio ir empirinio tyrimo rezultatus, suformuluoti išvadas bei pateikti rekomendacijas pedagogams.

Tyrimo metodologija. Tyrimas grindžiamas šiomis metodologinėmis nuostatomis:

Remiantis *egzistencializmo* idėjomis (M. Buberis, K. Jaspersas, Ž. P. Sartras) vaikas suvokiamas kaip unikali būtybė, jaučianti, gyvenanti. Siekiama, jog vaikai dalyvaudami tyrime jaustųsi svarbūs, drąsiai reikštų savo mintis. *Egzistencializmo* požiūriu, mokykloje dirbantys pedagogai siekia padėti vaikams susikurti savo gyvenimą, tapti pilnavertėmis, savarankiškomis asmenybėmis. Akcentuojama ateities vizija, jos galimybės, leidžiama vaikams pasijusti vertingais asmenimis, su savo poreikiais, interesais, norais (Ozmon, Craver, 1996).

Humanizmo psichologija (A. Maslow, G. Olportas C. Rogersas), pagal kurią pastebimas pagarbus mokyklos bendruomenės narių požiūris į kiekvieną vaiką: jo mintis, jausmus, išgyvenimus, gebėjimus. Remiantis *humanizmo* idėjomis mokykloje siekiama sudaryti kuo palankesnes sąlygas vaikui augti, vystytis, atsiskleisti. Siekiama, jog vaikai pajustų savo vertę, nes tik save gerbiantis žmogus, gali būti teisingas, atsakingas (Gage, Berliner, 1994). Teikiant kompleksinę pagalbą nukentėjusiems ar smurtaujantiems vaikams, jų šeimoms, remiantis humanizmo filosofija, svarbiausia – vaiko interesai (Morkūnienė, 1995).

Simbolinio interakcionizmo (H. Blumeris, E. Goffman, M. Kun) pagrindu, analizuojama žmonių tarpusavio sąveika, kaip jie gyvena socialinėje grupėje (klasėje), kaip kuriama socialinė

struktūra, kuri apibūdina socialinę padėtį, statusą, vaidmenis, autoritetus, vertybes (Šaparnis, 2000).

Socialinio išmokimo teorija (A. Bandura, A. Bussas, D. Lykkenas) pabrėžia, kad aplinka, su kuria vaikas susiduria, nėra visiškai atsitiktinė, kad asmenybei daro įtaką ne tik ji, bet ir asmens elgsenos psichologinės savybės, t. y. vyksta nuolatinė individo ir aplinkos veiksnių tarpusavio sąveika. Socialinio išmokimo teorija padeda analizuoti nuolatinę aplinkos kintamųjų, vaikų individualių savybių ir elgsenos tarpusavio sąveiką. Ši teorija pabrėžia kitų individų elgsenos stebėjimo, modeliavimo, kitokio požiūrio ir emocinės būsenos svarbą (Kvieskienė, 2005).

Tyrimo metodai.

1. Teoriniai – mokslinės literatūros ir švietimo bei teisinių dokumentų analizė, siekiant susipažinti su smurto, jo formų, prevencijos apibrėžtimis.
2. Empiriniai – anketinė apklausa, skirta išsiaiškinti vaikų smurto raiškos mokykloje aspektus: smurto formų paplitimą, veiksnius, įtakojančius smurto raišką bei prevencinio darbo galimybes; turinio (kontent) analizė, apibūdinanti smurtaujančio vaiko charakteristikas ir pažeidžiamas vaikų teises smurto atveju.
3. Statistiniai – skaičiuoti kiekvienos gradacijos absoliutieji ir santykiniai dažniai. Skirtumams tarp grupių nustatyti buvo taikytas chi kvadrato kriterijus. Ryšių tarp dviejų požymių stiprumas vertinamas apskaičiuojant Spirmeno ranginės koreliacijos koeficientą. Empirinių tyrimų rezultatų analizei naudojamas statistinis socialinių mokslų paketas „SPSS/PC 17.0(2) for Windows“ (Statistical Package for Social Sciences), kuris padėjo susisteminti informaciją ir nustatyti veiksnius bei sąlygas, lemiančias vaikų smurto raišką mokykloje.

Tyrimo imtis ir organizavimas. Anketinėje apklausoje dalyvavo 303 tiriamieji, iš kurių: aštuntų (82), devintų (80), dešimtų (62), vienuoliktų (79) klasių mokiniai (51 proc. mergaičių ir 49 proc. berniukų). Tyrime dalyvavusiųjų respondentų amžius svyruoja nuo 14 iki 18 metų. Tyrimo atlikimui pasirinktos dvi Šiaulių miesto Lieporių mikrorajono gimnazijos.

Darbo etapai.

1. 2008 m. spalio – 2009 m. balandžio mėn. pedagoginės, psichologinės, sociologinės ir kt. literatūros, švietimo bei vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių dokumentų analizė.
2. 2009 m. spalio – gruodžio mėn. tyrimo instrumentarijaus parengimas.
3. 2010 m. sausio – vasario mėn. tiriamųjų anketinė apklausa.
4. 2010 m. kovo – balandžio mėn. statistinė duomenų analizė ir jų interpretacija.
5. 2010 m. gegužės mėn. išvadų ir rekomendacijų parengimas.

Darbo teorinis ir praktinis reikšmingumas. Atlikta pedagoginės, psichologinės, sociologinės, filosofinės, metodinės literatūros, švietimo bei teisinių dokumentų analizė

nagrinėjama tema, surinkta ir susisteminta medžiaga, nurodant psichologinius ir socioeducacinius vaikų smurto raišką mokykloje įtakojančius ypatumus. Gauti tyrimo rezultatai padėjo atskleisti vaikų smurto problemos aktualumą, smurto atvejų, formų, jų būdų paplitimą mokyklose, mokinių elgesį ir pagalbos smurto pasireiškimo metu suteikimą amžiaus, lyties, klasės aspektais. Tyrimo metu nustatyti vaikų smurtą mokykloje įtakoiantys veiksniai, numatytos socioeducacinės prevencijos prielaidos, kurios padės efektyviau spręsti smurto problemą, vykdyti ir kurti prevencines programas, atsakomybe dalijantis su mokyklos bendruomenės nariais. Suformuluotos išvados ir rekomendacijos suteikia galimybę pedagogams atkreipti dėmesį ir atsakingiau pažvelgti į egzistuojančios smurto problemos mastą.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, 3 skyriai, išvados ir rekomendacijos, literatūros sąrašas bei priedai. Darbe pateiktos 7 lentelės ir 40 paveikslų. Bendra darbo apimtis 119 lapų (be priedų).

1. TEORINIAI VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE ASPEKTAI

Šioje darbo dalyje vaikų smurto raiškos mokykloje teoriniai pagrindai analizuojami remiantis įvairių autorių literatūra bei dokumentais, reglamentuojančiais smurto prevenciją. Literatūros analize siekiama apibrėžti smurto sampratą, jo formas vaikystėje, atskleisti smurtą aiškinančias teorijas, nusakyti vaikų smurtą mokykloje įtakojančius veiksnius, priežastis, pristatyti smurtaujančio vaiko ir aukos charakteristikas.

1.1. Smurto apibrėžtis ir jo formos vaikystėje

Vienas iš iššūkių, su kuriuo susiduria šiandienos mokykla, yra smurtinio elgesio tarp vaikų plitimas. Tai reiškiny, kuriam reikalingas ypatingas dėmesys, nes jis ne tik trikdo ugdymo(-si) procesą, apsunkina mokinių ir mokytojų darbą, komplikuoja mokyklos bendruomenės tarpusavio santykius, bet ir turi pavojingas pasekmes visai visuomenei (Žakaitienė, 2008). Todėl, norint kovoti su smurtu mokykloje, reikia išsiaiškinti ir apibrėžti, kokie veiksmai yra priskiriami smurtiniam elgesiui ir kokiomis formomis jis reiškiasi.

Sudėtinga tiksliai apibrėžti, kas yra smurtas. Skirtingi autoriai pateikia įvairius šios sąvokos sampratos aspektus. Nors ir neturime visuotinai priimto smurto apibrėžimo, literatūroje egzistuoja įvairios jo klasifikacijos.

Žodžiai „smurtas“ ir „prievara“ dažnai yra vartojami kaip sinonimai. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ (Keinys, 2003, p. 603, 718) aiškina: „Smurtas – tai šturkšti prievara“; „Prievara – tai jėgos vartojimas, vertimas ką daryti“. Vadinasi, smurtas – tai šturkštus jėgos naudojimas, siekiant priversti kitą ką nors daryti. A. Kurienė (2007) taip pat nurodo, kad smurtas - jėga, kuri priverčia vieną asmenį paklusti kito valiai.

E. Karmaza, N. Grigutyte, E. G. Karmazė (2007, p. 6) pateikia, kad mokiniai smurtą aiškina kaip fizinės jėgos naudojimą prieš juos ir sužeidimą: „kaulų lūžimas“; „dantų išmušimas“; „nuo sužalojimų teka kraujas“. N. Grigutyte, S. Kemerienė ir kt. (2005) leidinyje „Smurto prevencija mokyklose“ viename iš pateikiamų smurto sampratos apibrėžties variantų nurodo, kad smurtas – tai fizinės jėgos naudojimas arba jo grėsmės sukeltas poveikis. Apjungus išdėstytas mintis, pastebime, kad smurtas – jėgos (kuri gali būti fizinė) naudojimas, sukeliantis žalą. Kiti autoriai, praplėsdami smurto sąvoką, nusako, kad vaikui sukeliama fizinė, emocinė, psichologinė, ekonominė žala. Y. Yavuzer, R. Gundogdu, A. Dikici (2009) teigimu, smurtas tarp mokinių – tai fizinė ir žodinė žala vaikui. A. Kurienė ir R. V. Pivorienė (2000) apibrėžia smurtą kaip vaiką žalojantį elgesį, kuris gali sukelti fizinės ir psichinės sveikatos sutrikimus, pakenkti asmenybės vystymuisi. I. Leliūgienė (2002) teigia, jog smurtas – tai fizinė, emocinė, seksualinė ar ekonominė žala vaikui, atsirandanti dėl kito asmens netinkamo elgesio, jėgos vartojimo prieš

vaiką. Šiame apibrėžime akcentuojama ne tik smurto sukelta fizinė, emocinė, seksualinė ir ekonominė žala vaikui, bet ir nurodoma, kad smurtauja asmuo (žmogus) prieš vaiką. V. Kučinskas ir R. Kučinskienė (2000) smurtą įvardija ne tik kaip vieno žmogaus, bet ir grupės žmonių prievartos veiksmą prieš kitą žmogų (žmonių grupę), iš to turint kokios nors naudos ar pasitenkinimo. Smurto sąvoka mokslininkai papildo dar vienu aspektu – smurtavimo tikslais. E. Karmaza, N. Grigutytė ir E. G. Karmazė (2007) nurodo, kad smurtas mokykloje – tai smurtiniai veiksmai ugdymo institucijos teritorijoje ar tarp jos bendruomenės narių. Vadinasi, smurtaujama ugdymo institucijoje tarp jos narių, taip pat – asmuo prieš asmenį (grupę žmonių) ir priešingai, gali smurtauti ir grupė žmonių prieš grupę.

V. Pakalniškienė, R. Bieliauskienė, S. Sebre (2003) smurtą apibrėžia kaip emocinį apleistumą (nesugebėjimas suteikti vaikui reikiamo dėmesio, palaikymo, paramos), kaip šiurkštų elgesį su vaiku (žeminimas, šaipymasis, grasinimas). A. Markevičienė ir V. Blažys (2000, p. 3) pateikia tokį smurto apibrėžimą: „Smurtas tai fizinės ir emocinės kančios, sužalojimas, panaudojant jėgą, turint tikslą ką nors fiziškai ar psichologiškai paveikti, prievartinis asmens laisvės suvaržymas, stipriai įtakojantis normalią egzistenciją“. Apibrėžimuose įvardijami tokie smurto aspektai kaip fizinės, emocinės jėgos naudojimas, tikslas pakenkti, fizinis ir psichologinis asmens sužalojimas bei asmens laisvės suvaržymas. Šiuo atveju galime nagrinėti teisinę smurto klasifikaciją. A. Dapšys ir G. Sakalauskas (2005) teigia, kad smurtas sietinas su žmogaus teisių ir laisvių ribojimu ir tiesioginiais jų pažeidimais, t. y. pasikėsinimais į gyvybę, sveikatą, asmens ir turto neliečiamybę, laisvę, privatų gyvenimą, individualumą, garbę, orumą. N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005) taip pat pateikia, kad smurtas - tai neteisėtos jėgos naudojimas siekiant ką nors sužeisti arba sugriauti. Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programoje pateikiama smurto samprata, kuri taip pat apima jau išvardintus smurto apibrėžties aspektus bei asmens teisių pažeidimus: „Smurtas prieš vaikus - visos apleistumo ar aplaidžios vaiko nepriežiūros, kitokio jo išnaudojimo fizinės ir (ar) emocinio blogo elgesio, seksualinės prievartos, sukeliančios faktinę ar potencialią žalą vaiko sveikatai, išlikimui, raidai ar orumui, garbei, formos“ (žr. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319006&p_query=&p_tr2=>>).

Lietuvos Respublikos apsaugos ministerija pabrėžia, kad smurtas - tai tyčiniai veiksmai, dėl kurių vaikai patiria žalą (Grigutytė ir kt., 2005). Pasaulinė sveikatos organizacija nurodo tokį smurto apibrėžimą: „Sąmoningas fizinės ar psichologinės jėgos ar pranašumo naudojimas (realus ar gresiantis) prieš save patį, kitą asmenį, asmenų grupę ar bendruomenę, kurio pasekmė yra arba gali būti sužalojimas, mirtis, psichologinė ar materialinė žala ir sutrikęs vystymasis“ (Grigutytė ir kt., 2005, p. 26). J. Gilligan (2002), pristatydamas smurto sampratą, teigia, kad smurtas taip pat susijęs su tyčiniaisiais ir apgalvotais veiksmais bei fizine jėga, piktnaudžiavimu, kuriais

siekama suvaržyti kito asmens laisvę, jį pažeminti, ignoruoti, izoliuoti. Šiuos apibrėžimus vienija sąmoningumo kriterijus: apgalvoti, tyčiniai veiksmai. Autorių supratimu smurtas – tai sąmoningi smurtautojo (asmuo, asmenų grupė, bendruomenė) fiziniai, psichologiniai veiksmai prieš savo auką (asmuo, asmenų grupė, bendruomenė), kuriais įveikiamas jos priešinimasis, sukeliant fizinę, psichologinę, materialinę žalą. Panašias mintis išreiškia A. Suslavičius ir G. Valickas (1999) vertindami smurtą kaip veiksmus nukreiptus prieš kitus. Mokslininkai pabrėžia, kad smurtui priskiriami tik tokie veiksmai, kuriais sąmoningai mėginama pakenkti kitam.

Tokie iš esmės panašūs, bet kartu ir skirtingi smurto apibrėžimai ne tik praplečia šio socialinio reiškinių sampratą, bet ir rodo jo sudėtingumą. Pastangos suprasti smurto reiškinių sudėtingumą skatina gretinti skirtingas mokslininkų nuomones, analizuoti įvairius teiginius ir pateikti esminius aspektus. Panagrinėkime dar keletą su smurto apibrėžtimi susijusių aspektų.

Šalia smurto ir prievartos sampratų ne mažiau svarbios yra pykčio ir agresijos sąvokos, bei jų kaip smurto sudedamųjų dalių tarpusavio priklausomybės ryšiai. "Psichologijos žodyne" (Augis, Kočiūnas, 1993) ir "Tarptautinių žodžių žodyne" (Vaitkevičiūtė, 2007) agresija apibūdinama, kaip priešiškas elgesys, kuriam būdingas išūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos naudojimas kito žmogaus, žmonių grupės atžvilgiu. I. Leliūgienė (2002) teigia, kad smurtas visada glaudžiai susijęs su agresija. Tai viena agresijos pasireiškimo formų, kurios pagrindinis tikslas – pakenkti kitam žmogui, jį pažeminti, privesti prie kokių nors nepageidaujamų veiksmų ar net sunaikinti. Akivaizdu, kad agresija kyla iš žmogaus. Todėl agresijos sąvoka apibūdinamas ir žmogaus elgesys. N. L. Gage ir D. C. Berliner (1994) smurto ir agresijos ryšį nusako teigdami, kad agresija smurtinio elgesio dalimi tampa tik smurtinio elgesio situacijose.

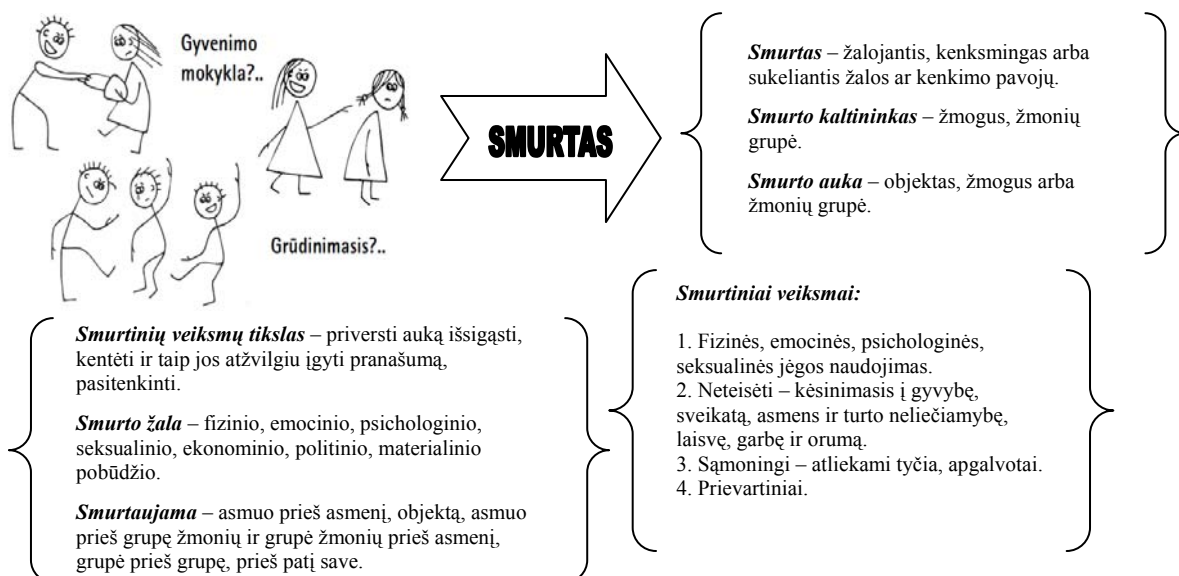
Agresyvius veiksmus galima išreikšti įvairiais būdais. J. Jenkins (1997) teigia, kad smurtas yra susijęs su spontaniška pykčio išraiška, dėl patirto pažeminimo, skriaudos, prievartos. A. Guggenbiulis (2006) yra dar atsargesnis, jis agresiją apibūdina kaip impulsyvią gynybinę žmogaus elgesio funkciją, kuri padeda apsiginti nuo baimės. Kai žmogus ima gintis, jausdamas, kad jam gresia sužalojimas ar pavojus gyvybei, jo impulsyvų agresyvų poelgį lemia baimė. Impulsyvi-gynybinė agresija kyla tada, kai jam kažkas grasina, nori pažeisti jo teisėtus interesus. F. Fromo (Suslavičius, Valickas, 1999) teigimu, žmogus nelieka abejingas, kai sužino, kad kas nors jam „kasa duobę“. Jis ginasi tuo stipriau, kuo didesnę grėsmę išvelgia savo gyvybiniam interesams. Lietuvos mokslininkai išskiria tris pagrindines agresijos formas: jau minėtą impulsyvią-gynybinę, instrumentinę ir priešišką-piktybinę. Instrumentinė agresija dažniausiai planuojama iš anksto, siekiant tam tikrų tikslų. Priešiška-piktybinė agresija, kurios atveju smurtas naudojamas, turint vienintelį tikslą, sukelti kitam žmogui skausmą.

Kalbėdami apie agresiją, dauguma mokslininkų ir praktikų dažniausiai pabrėžia destruktivias jos apraiškas. Štai, pavyzdžiui, V. Kučinskas ir R. Kučinskienė (2000, p. 146) teigia, kad „agresija – tai puolimas, turint tikslą ką nors fiziškai sužaloti ar psichiškai paveikti“. D. Gailienė, L. Bulotaitė ir N. Sturlienė (2002, p. 248) nurodo, kad „agresija – tai smurtas, žudymai, žiaurūs nusikaltimai“. Minėtų mokslininkų, taip pat ir D. G. Myers (2000, p. 651) manymu, „agresija yra bet koks fizinis ar žodinis elgesys, siekiant pakenkti arba sunaikinti, kilęs dėl priešiško ar kaip iš anksto numatyta priemonė tikslui pasiekti“. Remiantis išsakytomis mintimis, galima teigti, kad šis apibrėžimas išsamiausiai apibūdina agresijos sąvoką.

Yra mokslininkų, kurie žmogaus polinkį į smurtą laiko nepiktybiniu elgesio būdu. K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001), nagrinėdami vaikų ir tėvų tarpusavio santykius, smurtui priskiria agresyvumą, kurį įvardija kaip nepiktybinės jausmų raiškos, poreikių patenkinimo formas, padedančias vaikams nusistatyti savo galimybių ribas (išbandyti tėvus, artimuosius). Tačiau yra riba, kuomet privalu susirūpinti agresyviu vaikų elgesiu, kuris perauga į tyčinius, manipuliacinius veiksmus. Pavyzdžiui, J. Rumpf (2004) teigia, kad pozityvios agresijos ir smurto ribos nėra ryškios. Destruktyvią agresiją (padidėjusį vaikų smurtavimą) galima skirti tik pagal jos išraišką, dažnumą, asmens, į kurį nukreipta agresija reakciją (pvz., kaltės jausmą) ir pagal agresijos priežastis. Taigi, apie smurto raiškos pobūdį galime spręsti tik žinant, kodėl vaikas vienaip ar kitaip elgiasi.

Kaip jau minėta, agresyvus elgesys – tai prigimties ir patirties, įgytos socializacijos procese, sąveikos rezultatas. Žmogus funkcionuoja kaip vientisa sistema, todėl jo agresyvumas priklauso tiek nuo paveldimumo, tiek nuo socialinės individą supančios aplinkos ir sąveikos su ja. R. Žukauskienė (1999) teigia, kad formuojantis vaikų agresyviu elgesiui svarbų vaidmenį atlieka tėvų naudojamos fizinės bausmės, nehumaniškas vaikų auklėjimas ir priešiškas bendravimas šeimoje, kuris gali nulemti asocialaus elgesio susiformavimą, o smurtavimo būdai perimti šeimoje, gali būti naudojami vaikui bendraujant su bendraamžiais, mokytojais, suaugusiais. Todėl šeima, mokykla, visuomenė turėtų rūpintis, kad vaikų elgesys nepasidarytų destruktivus, delinkventinis ir deviantinis bei agresija nevirstų autoagresija, dažnai besibaigiančia savižudybe ar aloagresija – smurtu aplinkinių atžvilgiu.

Susipažinę su smurto apibrėžtimi galime išskirti autorių pateiktų smurto sampratų bendrus bruožus (žr. 1 pav.):

1 pav. Smurto samprata

(pagal V. Tvaskūniene „Vaikų smurto raiškos mokykloje edukacinis tyrimas“, 2010)

Baigiant agresijos bei smurto apžvalgą, reikia pasakyti, kad apibūdinti šiuos reiškinius nėra paprasta. Visų pirma, jų negalima vertinti vienareikšmiškai. Antra, šie reiškiniai grindžiami vienu ir tuo pačiu turiniu – žmogiškąja agresija, kuri turi savo pradžią, dinamiką ir kulminaciją, vadinamą smurtu. Kitaip tariant, agresija ir smurtas yra tik skirtingos to paties fenomeno – žmogiškosios agresijos apraiškos. Todėl jų negalima nagrinėti atskirai. Norint suprasti ir keisti smurtinį elgesį, reikia įsigilinti į žmogaus agresyvumo prigimtį, įvertinti priežastis, mokytis bendrauti be agresyvaus nusiteikimo kitų atžvilgiu.

Smurtas pasireiškia įvairiomis formomis. Be to, žmogus gali išgyventi kompleksinį smurtą, tai yra patirti net keletą smurto formų vienu metu arba skirtingu laiku. Smurtui ir šio reiškinio paplitimui nustatyti svarbu tiksliai įvardinti smurto formas. Todėl, visų pirma, reikėtų aptarti, kokios smurto formos vyrauja mūsų visuomenėje ir kiek jos paveikia mūsų vaikus.

Dažniausiai literatūroje skiriamos keturios vaikus žalojančio elgesio formos: fizinė, emocinė (psichologinė), seksualinė prievarta ir nesirūpinimas (apleidimas) (Bulotaitė ir kt., 2000). V. Šikaitė (1998) ir Ž. Arlauskaitė (1998) įvardija: fizinį, emocinį (psichologinį), seksualinį smurtą, vaiko nepriežiūrą, apleistumą. Kiti skiria tokias vaikus žalojančio elgesio formas: V. Sruoga ir B. Jakubkaitė (2002) – emocinis (psichologinis) smurtas, fizinis ir seksualinis smurtas. „Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinyne“ (Leliūgienė, 2002) išskiriama fizinė, emocinė, psichologinė, seksualinė prievarta. Matome, kad vyrauja emocinio (psichologinio), fizinio, seksualinio smurto formos bei nesirūpinimas vaiku. Taip pat autoriai (Bulotaitė ir kt., 2000; Šikaitė ir Arlauskaitė, 1998; Sruoga ir Jakubkaitė, 2002) tapatina emocinį

ir psichologinį smurtą. Tačiau V. Kučinsko ir R. Kučinskienės (2000), G. Kvieskienės (2003) manymu, emocinis ir psichologinis smurtas nėra tapačios sąvokos. Emocinis smurtas – tai poveikis, sukeliantis tam tikras emocijas, išgyvenimus, o psichologinis smurtas – tai spaudimas žodžiais, mintimis, siekiant įbauginti ar pažeminti savigarbą.

J. Rumpf (2004, p. 54) teigimu, smurto formos ir agresijos apraiškos, kurios pasitaiko mūsų visuomenėje, paveikia ir mūsų vaikus – vieną kart daugiau, kitą kart mažiau, tačiau visada sukeldamos baimę ir skatindamos griovimą. Jis išskiria šias smurto formas:

- *Fizinis smurtas*. Tai tokia forma, kai vienas asmuo, panaudodamas fizinę jėgą ir būdamas stipresnis, sužaloja ar sužeidžia kitą asmenį.
- *Psichinis smurtas*. Jam priskirtini dvasiniai kankinimai – pažeminimas, žodinė diskriminacija, grasinimas nebemylėti, emocinė priespauda ir pan.
- *Žodinis smurtas*. Tai peikiantys, žeminantys, išeidžiantys žodžiai, garsiai pasakomi keiksmi, barniai.
- *Lytinis smurtas*. Turimas galvoje lytinis vaikų išnaudojimas, taip pat leidimas stebėti suaugusiųjų seksualinius veiksmus, prievartiniai seksualiniai ar seksualiai motyvuoti kontaktai.
- *Smurtas, nukreiptas prieš moteris*. Jam priklauso visos aukščiau minėtos smurto formos, jei jos nukreiptos prieš mergaites ar moteris. Tokiu smurtu siekiama jas pažeminti ir jėga priversti paklusti dėl to, kad jos mergaitės ar moterys.
- *Smurtas, nukreiptas prieš kitataučius*. Tai visos aukščiau minėtos smurto formos, kai jos nukreiptos prieš kitus žmones dėl jų etninės priklausomybės, išvaizdos ar pasaulėžiūros.
- *Struktūrinio smurto apraiškos*. Įvairi žmonių patiriama prievarta; pavyzdžiui, dėl formalaus ir neformalaus reguliavimo finansų, švietimo ir auklėjimo, darbo santykių ir panašiose srityse.

Matyti, kad smurtas gali būti ne tik fizinis, emocinis, psichologinis, seksualinis (lytinis), bet ir etninis, ekonominis, materialinis net ir politinis. Išsiskiria ir tai, kad vietoj seksualinio smurto sampratos, autorius pateikia atitikmenį lytinis smurtas. Terminą „seksualinis smurtas“ kalbininkai rekomenduoja vadinti lytiniu smurtu (Grigutytė ir kt., 2004).

R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) teigia, kad vaikas gali patirti vienos rūšies smurtą, arba kelis iš karto, pavyzdžiui, fizinį smurtą visada lydi emocinis, seksualinį gali lydėti ir emocinis, ir fizinis smurtas. Visos šios smurto formos gali kelti pavojų gyvybei – nuo nežymaus iki labai akivaizdaus, ir daryti žalą vaikui. Todėl reikia gerai žinoti, kada ir kur, kaip pasireiškia kiekviena iš smurto formų. Taigi, pasitelkę autorių teiginius, pamėginsime ieškoti sąsajų ir tokiu būdu apibūdinsime pavojingas vaikams smurto formas.

Tyrimais nustatyta, kad beveik visada smurto formos pasireiškia tokiose vietose ir tokiu laiku, kai to nemato suaugusieji (Povilaitis ir Valiukevičiūtė, 2006; „Vaiko namo“ tyrimas – „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“, 2008). Smurtaujama labai įvairiose vietose, dažniausiai mokyklose ar greta jų: pertraukų metu, klasėse, koridoriuose, tualetuose, valgykloje, rūbinėse, sporto aikštelėse, pakeliui į mokyklą ar iš jos.

Iš autorių išvardintų smurto formų (emocinio (psichologinio)), fizinio, seksualinio, nepriežiūros), mokykloje pasitaikančios smurto formos yra skirstomos į tris pagrindines kategorijas:

- *Fizinis smurtas.*
- *Emocinis (psichologinis).*
- *Seksualinis (lytinis) smurtas.*

R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) nurodo, kad fizine prievarta vadiname neatsitiktinius, sąmoningus asmens veiksmus vaiko atžvilgiu, kurie sukelia jam skausmą, gali sutrikdyti sveikatą ir raidą. Fizinis smurtas gali būti epizodinis ir dažnai pasikartojantis. Vaikas gali būti mušamas ranka, įvairiais daiktais, stumdomas, purtomas, spardomas. Skausmą gali sukelti žnaibymas, plaukų tampymas, badymas, deginimas, smauginimas, kandžiojimas. Vaikas gali būti sužalotas. Fizinė prievarta yra ir skiriamas darbas ne pagal jėgas, įvairios kankinančios bausmės (vaikas uždaromas į rūšį, prirakinamas). Autorių pateikta fizinės prievartos samprata labai išsami. Nurodoma, kad fiziniai veiksmai yra sąmoningi, juos atlieka asmuo, pasitelkdamas fizinę jėgą ar daiktus, įvertinama daroma žala, fizinės prievartos pobūdis, pasireiškimo dažnis.

Panašiai fizinę prievartą apibūdina ir kiti autoriai pabrėždami, kad fizinis smurtas prieš vaikus tai veiksmai, kai tyčia žalojamas vaiko kūnas. Šie veiksmai yra neatsitiktiniai, jie visada būna sąmoningai apgalvoti ir suplanuoti vaiko atžvilgiu, keliantys vaikui skausmą ar galintys sukelti sveikatos, vystymosi sutrikimus (Bulotaitė ir kt., 2000; Karmaza ir kt., 2007). Autorių teiginiuose išsiskiria sąmoningi veiksmai (apgalvoti, tyčiniai fiziniai veiksmai prieš vaiką), kurie sukelia sveikatos, vystymosi sutrikimus.

Pastebėjome ir tai, kad autorės R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) nurodė, jog fizinė prievarta yra vaikams skiriamos bausmės. V. Sruogos ir B. Jakubkaitės (2002) teigimu, fizinė prievarta - tai kiekviena bausmė, kai fizinė jėga naudojama siekiant sukelti skausmą ar diskomfortą: vaikų mušimas ranka, lazda, diržu ar kitais daiktais, spardymas, purtymas arba mėtymas, draskymas, žnaibymas, tampymas už plaukų, vaikų pririšimas ar užrakinimas. M. Prokopčik (2003) teigia, kad bet kokia fizinė bausmė laikoma fiziniu smurtu ir nusako, jog fizinė bausmė - tai fizinė jėga naudojama skausmui ir nepatogumui sukelti. Skirtingų autorių pateiktus

fizinės prievartos apibrėžimus vienija išsakyta mintis: fizinis smurtas – tai prievartinė fizinė bausmė, kai vaikas gali būti ar yra mušamas ranka, daiktais ir pan. Be to, vaikų mušimas:

- yra vaiko žeminimas ir jo teisių pažeidimas;
- yra pavojingas, nes gali sukelti ir lemti rimtus sužalojimus ir peraugti į smurtą prieš kitus;
- skatina agresyvumą ir žiaurų elgesį.

Fizinio smurto raiška labai skaudi, sukianti skausmą, net ir žeidžianti vaikus. Ž. Arlauskaitė (1998), apibūdindama fizinį smurtą, nurodo, kad tai - mušimas ranka, mušimas įvairiais daiktais, smogimas, stumdymas, bet koks skausmo sukėlimas, kūno sužalojimo grėsmė. A. Markevičienė ir V. Blažys (2000) pateikia, kad fizinė prievarta – tai tėvų ar globėjų sukiamas vaiko iki 18 metų fizinis sužalojimas ne nelaimingo atsitikimo metu ar leidimas tokiam sužeidimui įvykti. Apibrėžimuose be jau minėtų fizinio smurtų raiškos būdų, skausmo sukėlimo pobūdžio, dominuoja faktinė ir potenciali fizinio smurto grėsmė, įvardijami smurtautojai – tėvai, globėjai.

G. Valickas (1997) išskiria tokius fizinio smurto pasireiškimo būdus: mušimas ranka, mušimas įvairiais daiktais (diržu, virve, laidu ir kt.), spardymas, purtymas, plaukų rovimas, draskymas nagais, stumdymas, daiktų mėtymas, kurie gali sužeisti, deginimas, kandžiojimas, prievartiniai veiksmai, kurie palieka kraujosruvas, žaizdas, sumušimus, nužudymas. Autoriaus minimos fizinės prievartos būdai išskiria iš kitų pateiktų sampratų tuo, kad apima visus fizinio smurto veiksmų prieš vaikus laipsnius – nuo pliaukštelėjimo ranka iki kraštutinių atvejų, pvz., nužudymo, svarbus ir prievartos aspektas.

Fizinė prievarta prieš vaikus kartu yra ir jo emocinis traumavimas. Emocinis smurtas – dažnas arba nuolatinis vaiko žeminimas, jo ignoravimas, kuris gali sutrikdyti vaiko elgesį ir jo psichikos raidą (Jenkins, 1997). Matome, kad emocinis smurtas gali vykti dažnai ir nuolat sutrikdydamas vaiko psichinę raidą.

Psichologė R. Pivorienė (2001) emocinę prievartą įvardija, kaip tyčinį vaiko sugebėjimų, savęs vertinimo griovimą, menkinimą, dėl kurio sutrinka jo prisitaikymas prie aplinkos bei asmeniniai santykiai. Autorė apibrėžia emocinę prievartą kaip tyčinius veiksmus, kurie sutrikdo socialinę vaiko raidą, taip pat pateikia emocinio smurto pasireiškimo būdus: tyčiojimasis, žodinė agresija, žeminimas, gąsdinimas, vertimas jaustis kaltu, nors tam nėra objektyvaus pagrindo, nuolatinis rodymas, kad esi nemylimas ir nepageidaujamas, nuolatinis blogos savijautos sukėlimas.

O. Monkevičienė (2003) pateikia tokį emocinės prievartos apibrėžimą – tai vaiko kompetencijos ir savęs vertinimo tyčinis griovimas, tai stiprus žeminimas, bausmės, atmetimas, gąsdinimas ir normalių socialinių sąveikų slopinimas. Ž. Arlauskaitė (1998) nurodo, kad

emocinė prievarta – tai pasityčiojimas iš vaiko, žodinė agresija, žeminimas, gąsdinimas, vertimas jaustis kaltu, nuolatinis blogos savijautos sukėlimas, parodymas, kad esi nemylimas ir nepageidaujamas. Matome, kad emocinis smurtas labai skaudus, pažeidžiantis vaiko psichologinę, socialinę gerovę, kenkiantis vaiko savęs suvokimui ir savigarbai. Autorių A. Markevičienės ir V. Blažio (2000) emocinio smurto samprata įvardijama, nurodant emocinės prievartos tipus:

- *Socialinė izoliacija*. Kai neleidžiama susiformuoti ir nutraukiamos normalios socialinės patirtys, vengiama leisti susiformuoti draugystei ar dalyvauti įprastiniuose tipiškuose socialiniuose santykiuose; todėl formuojasi nepajėgumas užmegzti socialinius santykius ir juos palaikyti, atsiranda įsitikinimas, kad jis ar ji yra vieniši pasaulyje.
- *Atstūmimas*. Kai neleidžiama vaikui pajusti savo vertės ir nepatenkinami jo psichologiniai poreikiai, vaikas gauna psichologinę „žinią“: „aš tavęs nenoriu, tu esi blogas, niekam nereikalingas“.
- *Menkinimas*. Nuolatinis vaiko, jo poelgių, pomėgių, darbų neigiamas vertinimas.
- *Korupcija*. Tai vaiko „antisocializavimas“ – vaiko skatinimas įsitraukti į destruktivią ir asocialią veiklą; tuomet vaikas nedalyvauja kitiems bendraamžiams būdingame socializacijos procese.
- *Terorizavimas*. Tai žodinis vaiko kaltinimas, gąsdinimas, baimės atmosferos sukūrimas, manipuliavimas vaiko didžiausiomis baimėmis; dėl to vystosi suvokimas, kad pasaulis yra labai pavojinga ir baisi vieta.
- *Ignoravimas*. Suaugęs yra psichologiškai neprieinamas vaikui, dėl to vaikas negauna reikiamo psichologinio stimuliavimo ar atsako, vaikas paliekamas pavojingoje situacijoje ir nesuteikiama reikiama apsauga.
- *Eksploatavimas*. Vaikas naudojamas finansinių, emocinių, seksualinių reikmių ar įgeidžių tenkinimui.

Akivaizdu, kad išvardinti ne fizinio kontakto priešiški elgsenos modeliai: grasinimai, gąsdinimai, šmeižtas, menkinimas, žeminimas, atskyrimas ir pan., sudaro sąlygas kilti ar kelia žalą vaiko fizinei, emocinei, psichinei, dvasinei, moralinei bei socialinei sveikatai ir vaiko vystymuisi.

V. Sruoga ir B. Jakubkaitė (2002) nurodo, kad emocinis smurtas apima piktnaudžiavimą valdžia prieš vaiką, pasireiškiantį dažnu ar nuolatiniu nedraugiškumu, priešišku nusistatymu, grasinimais, įžeidinėjimu, tyčiojimusi, kaltinimais, žeminimu. Emocinis smurtas pasireiškia vaiko ar jo jausmų ignoravimu, nepagarba, išvaizdos, įsitikinimų, religijos, šeimos, artimųjų, finansinės ar socialinės padėties išjuokimu; nuolatiniu nepripažinimu, nepritarimu, kritika, priekaištais, pasiekimų ar iniciatyvos nuvertinimu, atskyrimu nuo svarbių žmonių. Tai sąmoningi

veiksmiškai asmens, turinčio galią, valdžią ar vaiko pasitikėjimą. Nustatyta, kad psichologinis smurtas veda vaiką į labai skaudžius vidinius išgyvenimus, nusivylimą, nepilnavertiškumo jausmą, depresiją, nepakeliamą skriaudą (Majorovienė, 1996).

Be išvardintų emocinio (psichologinio) smurto raiškos būdų R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2006) pabrėžia, kad emocinė prievarta tarp vaikų mokykloje dažniausiai pasireiškia tyčiojimusi ir kitais įvairiais būdais. Tikslaus termino, apibūdinančio patyčių reiškinį, atspindintį visą elgesio įvairovę, būdingą patyčioms, lietuvių kalboje nėra. E. Karmaza ir kt. (2007) teigia, kad patyčias, kaip ir smurtą mokykloje, yra gana sudėtinga tiksliai apibrėžti. Patyčios – valingas, sąmoningas noras sukelti kitam žmogui stresą ar nemalonius jausmus. Literatūroje galima rasti įvairių žodžių, skirtų šiam reiškiniiui įvardyti: priekabiavimas, priekabės, užgauliojimas, ujimas, kabinėjimasis, skriaudimas, pažeminimas, erzinimas ir kt. Kalbant apie agresyvų vaikų ir paauglių elgesį, nukreiptą į bendraamžius, žodžiai priekabiavimas ir tyčiojimas dažnai vartojami kaip sinonimai.

Vaikai vieni iš kitų gali tyčiotis pačiais įvairiausiais būdais ir tai apima labai platų spektrą agresyvaus vaikų ir paauglių elgesio. R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2004) nurodo, kad priekabiavimas tai - pravardžiavimas, erzinimas, gąsdinimas, grasinimas, mušimas, spardymas, kumščiuojimas, stumdymas, spjaudymas, apkalbinėjimas, piktybių, bjaurių žodžių apie kitą vaiką užrašinėjimas, ignoravimas, atskyrimas nuo grupės, kai bendraamžiai nepriima vaiko žaisti ar dalyvauti kitoje veikloje, daiktų gadinimas, daiktų ar pinigų atiminėjimas ir kt. Taip pat šie autoriai priekabiavimą skirsto į tiesioginį ir netiesioginį:

- *tiesioginis tyčiojimas arba priekabiavimas*, kai vaikas yra atvirai puolamas, užgauliojamas bendraamžių, pvz., pravardžiuojamas, erzinaamas, jam grasinama, stumdomas ir pan.;
- *netiesioginis priekabiavimas*, tai toks elgesys, kai vaikas skaudinamas nenaudojant tiesioginės agresijos, pvz., vaikas yra atstumiamas grupės draugų, su juo nebendraujama, jis yra ignoruojamas.

R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005), išskiria šias priekabiavimo formas:

- *žodinis priekabiavimas*, kai prasivardžiuojama, grasinama, erzinama;
- *fizinis priekabiavimas*, kai mušama, stumdoma, kumščiuojama, spardoma, atimami pinigai ar daiktai, gadinami daiktai;
- *socialinis priekabiavimas*, kai mokinys ignoruojamas, nepriimamas į bendrą veiklą, atskiriamas nuo grupės;
- *psichologinis priekabiavimas*, kai apkalbinėjama, persekiojama, skleidžiamos paskalos, rašomi bjaurūs užrašai.

Norėdami dar aiškiau apibrėžti, kas yra priekabiavimas, R. Povilaitis ir kt. (2007) išskiria pagrindinius šio emocinio (psichologinio) reiškinių (patyčių) elgesio bruožus:

- Priekabiavimas (patyčios) – tai tyčiniai sąmoningi veiksmai.
- Pasikartojantis elgesys, kuris vyksta ne vieną kartą.
- Patyčių situacijoje visada vyrauja fizinė ar psichologinė jėgos persvara.

M. G. R. Robichaud (2007) patyčias apibūdina kaip sistemingą piktnaudžiavimą nuolatine ir pasikartojančia galia, dominavimu, siekimu gąsdinti, manipuliuoti arba užgauti kitą. Autorė nurodo tris patyčių tipus ir pastebi, jog pirmi du tipai, pasižymintys susidūrimu, ypač būdingi berniukams, socialiniu atskyrimu labiau naudojasi mergaitės:

- *šturkštūs fiziniai poelgiai* - kumščiaavimas, pargriovimas, primušimas, atiminėjimas pinigų;
- *užgauliojimai* - dažnai susiję su kultūrine ar socialine aplinka, tautybe, negaliomis;
- *socialinis atskyrimas* - šmeižtas, izoliavimas ir kt.

Apibendrinami emocinio (psichologinio) smurto formą galime teigti, kad vaikas emocinį smurtą patiria, kai ignoruojami jo jausmai; jis negerbiamas; kai išjuokiama jo išvaizda, įsitikinimai, šeima, artimieji, finansinė ar socialinė padėtis; kai nuolat susiduriama su nepripažinimu, nepritarimu, pasiekimų ar iniciatyvos nuvertinimu; kai vaikas yra kritikuojamas, aprėkiamas, žeminamas, menkinamas, mušamas; viešai aptariamai vaiko trūkumai ar nesėkmės ir t.t. Matome, kad ši smurto forma apima ne tik emocinius (psichologinius), bet ir fizinius elgesio būdus.

A. Markevičienė ir V. Blažys (2000) nurodo, kad seksualinis smurtas - pati sunkiausia prievartos forma prieš vaikus, turinti skaudžiausias pasekmes visai vaiko raidai. Todėl yra labai svarbu laiku įtarti, kad vaikas patiria seksualinę prievartą, ir saugoti jį nuo tolesnės prievartos, suteikti psichosocialinę pagalbą.

Seksualinis smurtas – lytėjimas intymių kūno vietų, išprievartavimas arba mėginimas tai padaryti, vaiko panaudojimas pornografijai, lytinių organų demonstravimas, atviras kalbėjimas apie seksą norint šokiruoti vaiką ir sukelti susidomėjimą, leidimas ar skatinimas žiūrėti pornografinius filmus ar žurnalus (Arlauskaitė, 1998). Matome, kad seksualinė prievarta, tai bet koks lytinis kontaktas.

Knygoje „Drauge su vaiku“ (Bulotaitė ir kt. 2000) pateikiama, kad seksualinis smurtas – tai veiksmai, kuriais siekiama patirti seksualinį pasitenkinimą prieš kito asmens valią (išprievartavimas arba mėginimas išprievartauti, lytinių organų demonstravimas, vaiko panaudojimas pornografijai ir pan.). Šiame apibrėžime pateikiama, kad seksualiniai veiksmai atliekami pasitelkiant prievartą, siekiant seksualinio pasitenkinimo.

N. Grigutytė, E. Karmaza, S. Kemerienė (2004, p. 6) nurodo, kad seksualinis vaikų išnaudojimas – „tai priklausomų raidos požiūriu vaikų ir paauglių įtraukimas į seksualinę veiklą, kuriai jie nėra pakankamai subrendę, kurią ne visai suvokia, į kurią nesugeba tinkamai reaguoti, kuri pažeidžia socialinius tabu ir kuria tvirkintojas siekia patenkinti savo seksualinius poreikius ar gauti su šia sritimi susijusį pelną“. Autoriai teigia, kad mokykloje tai gali pasireikšti anksčiau pradėjusių bręsti mergaičių lytėjimu, nešvankių replikų ar komentarų išsakymu, pornografinių filmų ar žurnalų rodymu.

V. Sruoga ir B. Jakubkaitė (2002, p. 8) vaikų seksualinę prievartą apibrėžia, kad „tai bet koks seksualinis suaugusiojo kontaktas su vaiku iki 18 metų, kuriuo suaugusysis siekia seksualinio pasitenkinimo“. Kaip jau minėta - tai gali būti seksualinės prievartos aktas, vaiko lietimas ar glostymas su seksualine potekste, vaiko skatinimas liesti suaugusįjį, apsinuoginimas ar apnuoginimas, vertimas filmuotis ar fotografuotis. Siekdamas patenkinti seksualinius poreikius, suaugęs asmuo gali panaudoti fizinę jėgą, grasinti vaikui arba meluoti, jog tai, ką jis daro, yra nekenksminga.

Pastebime, kad seksualinė prievarta prieš vaikus dažniausiai suprantama taip: tai bet koks seksualinis kontaktas tarp suaugusiojo ir seksualiai nesubrendusio (seksualinis nesubrendimas – tiek socialinis, tiek fiziologinis) vaiko, suaugusiam siekiant seksualinio pasitenkinimo; ar bet koks seksualinis kontaktas su vaiku, naudojant jėgą, grasinimus meluojant, nusakant, kad vaiko dalyvavimas tokioje veikloje yra nekenksmingas. Seksualinė prievarta apima ir šiuos veiksmus:

- seksualaus pobūdžio kalbos vaikui, nepadorių gestų demonstravimas;
- lytinių organų demonstravimas vaikui;
- vertimas arba siūlymas vaikui nusirenginėti asmens akivaizdoje;
- glostymas ir lietimas, turint seksualinių tikslų;
- prašymas ar liepimas glostyti, bučiuoti, intymias kūno vietas;
- pornografinių leidinių ar filmų rodymas vaikui;
- įtraukimas į pornografinę veiklą ar prostituciją.

Išanalizavus mokslinėje literatūroje įvairių autorių pateikiamus smurto formų sampratos apibrėžimus, galima teigti, kad žodyje „smurtas“ sutelpa įvairiausios žmonių santykiuose egzistuojančios nepageidaujamo elgesio formos, pradedant žodžiais ir baigiant žiauriausiais veiksmais prieš kitą žmogų, siekiant sukelti bet kokią skausmą. Smurto formų yra labai daug ir įvairių. Jos tarpusavyje glaudžiai susijusios ir susipynusios, ne visada tiksliai įvardijamos, neretai net nepavadinamos smurtu ar skirtingai žmonių suvokiamos. Tai įpareigoja mus ieškoti šaknų, iš kur atsiranda smurto fenomenas, nuo kurio turime apginti vaikus.

1.2. Teorijos (psichologinės ir socialinės), aiškinančios asmens smurtinį elgesį

Smurtinis elgesys yra dažnai sutinkamas mūsų visuomenėje. Bandysime išsiaiškinti jo atsiradimo priežastis, funkcionavimo veiksnius, atsižvelgdami į individo elgseną (instinktyvų, frustracinių, išmokatą, kognityviai agresyvių elgesį), esmines ir specifines asmenybės struktūros savybes, socialinių veiksnių bei atskirų socialinių situacijų ypatumus, kurie gali lemti smurtinio elgesio raišką. Galima sakyti, jog smurto reiškinį kaip elgesį, sukeltą kitam asmeniui skausmą ir kitas žalingas pasekmes, analizuoja psichologinės ir socialinės agresijos teorijos. Populiariausios yra šios keturios: instinktų, frustracijos, socialinio mokymosi ir socialinė kognityvinė teorijos.

Instinktų agresijos teorija galima priskirti seniausioms agresijos teorijoms. Teorijos kūrėjai Z. Froidas, K. Lorenzas (Suslavičius, Valickas, 1999, p. 110) kelia prielaidą, kad agresyvus elgesys yra įgimtas (slypi žmogaus prigimtyje), todėl agresija yra neišvengiama: „Agresija – tai instinktyvių jėgų padarinys, todėl nėra galimybių jos kontroliuoti, mažinti ar panaikinti“.

Z. Froidas (Milašiūnas, 2004) išskyrė dvi pagrindines asmenybės varomasias jėgas - gyvenimo ir mirties instinktus. Gyvenimo instinktai (pvz., alkio, troškulio, seksualinis) užtikrina žmogaus fizinę egzistenciją ir giminės pratęsimą. Mirties ir destruktivių, instinktai pasireiškia ne taip aiškiai, tačiau, nepaisant to, jie galiausiai pasiekia savo tikslą - kiekvienas žmogus miršta. Mirties instinktų buvimas grindžiamas prielaida, kad visos gyvos būtybės siekia sugrįžti į tą stabilumo būklę, kuri būdinga neorganiniam pasauliui. Svarbus išvestinis mirties instinktų darinys yra agresijos potraukis. Z. Froido (Milašiūnas, 2004) manymu, agresijos potraukio atsiradimas yra susijęs su savisauga - tam, kad apsaugotų organizmą, gyvenimo instinktai pasipriešina mirties instinktams ir nukreipia jų energiją į išorę (prieš kitus žmones arba objektus). Tačiau agresija gali vėl būti nukreipiama atgal, ten iš kur ji kilo (t.y. prieš savąjį „Aš“). A. Suslavičiaus ir G. Valicko (1999) teigimu, kadangi mūsų veiksmus paprastai skatina ne vienas, bet keletas motyvų, tai realybėje dažnai pasireiškia gyvenimo ir mirties instinktų tarpusavio sąveika. Pavyzdžiui, valgymo metu galima stebėti alkio ir agresijos instinktų derinį (valgant užtikrinamas organizmo egzistavimas, o kita vertus, valgant pasireiškia destruktivių būdai - kandžiojimas ir kramtymas).

Z. Froidas (Lekavičienė ir kt., 2008) teigia, kad žmogus nėra švelni būtybė, kuri gali tikrai gintis ir tik tada, kai ją kas nors puola. Žmogaus prigimtyje slypintis agresijos potraukis lemia tai, kad palankiomis aplinkybėmis (pvz., kada nėra kliūčių arba slopinančių jėgų) šis agresyvumas pasireiškia netikėtai, pažadindamas žmoguje agresyvių elgesį, kurio pasekmė kankinimas ar net žudymas. Dėl šio žmonėms būdingo priešiško bei agresyvio kyla nuolatinė grėsmė (nes įgimti žmogaus potraukiai yra stipresni už racionalius interesus). Todėl

sociokultūrinė aplinka turi sutelkti visas pastangas, kad galėtų prislopinti agresijos potraukį. Šiam tikslui gali būti taikomos pačios įvairiausios priemonės, kurios prieštarautų agresyviai žmogaus prigimčiai (saugi aplinka, elgesio taisyklės, konfliktinių situacijų sprendimo būdai).

Reikia pabrėžti, kad Z. Froidas (Suslavičius, Valickas, 1999) analizavo ne tik tarpasmeninę, bet ir tarpgrupinę agresiją. Viena iš pagrindinių tarpgrupinės agresijos funkcijų - tai savosios grupės stabilumo ir vieningumo palaikymas. Z. Froido (Suslavičius, Valickas, 1999) manymu, tarp atskirų grupių (etninių ir kt.) dažnai kyla nesantaika, kuri padeda joms „nekaltu“ būdu patenkinti agresyvius potraukius ir išlaikyti savosios grupės vieningumą.

K. Lorenzas (Suslavičius, Valickas, 1999), tyrinėjęs gyvūnų elgseną, taip pat priėjo išvados, kad agresija įgimta. Tačiau, jeigu Z. Froidas (Suslavičius, Valickas, 1999) mirties instinktą traktavo kaip destruktivų pradą ir supriešino jį gyvenimo instinktams, tai K. Lorenzas (Suslavičius, Valickas, 1999) teigia, jog agresija yra toks pats instinktas, kaip ir visi kiti. Jo manymu, esant natūralioms sąlygoms agresija yra adaptyvi ir padeda išsaugoti gyvybę ir rūšį.

Pasak K. Lorenzo (Suslavičius, Valickas, 1999), tam, kad pasireikštų agresija, reikalingas išorinis reakciją sukkeliantis stimulus, kuris nukreipia sukauptą energiją tam tikra linkme. Kai sukaupta agresijos instinkto energija yra panaudojama, agresyvių reakcijų pasireiškimo tikimybė sumažėja. Tačiau, jeigu agresija nebuvo išreikšta ilgą laiko tarpą ir susikaupė didelės energijos atsargos, tai agresyviai reakcijas gali išprovokuoti netgi silpni stimulai, tuomet prigimtinė agresija gali pratrūkti pirmai palankiai situacijai pasitaikius. Taigi, galima sakyti, kad susikaupus dideliu agresijos instinkto energijos kiekiui, ji turi būti išreikšta.

Kalbėdamas apie žmogaus agresyvumą, K. Lorenzas (Suslavičius, Valickas, 1999) nurodo, kad žmogaus prigimtis nėra pavojinga, bloga. Žmogus savo protu ir darbu pernelyg greitai pakeitė natūralias gyvenimo sąlygas, dėl to agresijos instinktas kartais ir sukelia tokias pražūtingas pasekmes. K. Lorenzo (Suslavičius, Valickas, 1999) manymu, daug pavojų gresiančių žmogui, atsiranda būtent todėl, kad iš prigimties jis yra nepavojinga, negrobuoniška būtybė. Žmogus neturi pavojingo natūralaus ginklo (pvz., didelių ir aštrių nagų arba dantų), kuriuo jis galėtų užmušti kitą stambią būtybę. Todėl silpnas agresijos slopinimas ir „dirbtinų ginklų“ (verbalinių, neverbalinių) išradimas atvėrė žmonėms plačias galimybes smurtinio elgesio raiškai.

Z. Froido ir K. Lorenzo teorijoms (Suslavičius, Valickas, 1999) iš dalies neabejingas ir A. Giugenbiulis (2006). Analizuodamas agresijos ir prievartos ištakas, jis teigia, kad agresyvumas yra susijęs su vaikystės traumomis, patirtimi. Autoriaus nuomone, agresyvumas, yra įgimtas arba įgyjamas, ir kad kraštutinė jo pasireiškimo riba – savižudybė arba žmogžudystė. Tokia riba pasiekama, kai agresija yra ilgam užgniauziama savyje. Psichologas V. Blažys (1999), analizuodamas agresijos priežastis, nurodo, kad agresijos iškrova – išliejimas susikaupusios

agresijos, pažeminant, išniekinant auką arba pakeliant ranką prieš save. Matome, kad agresijos instinkto teorijos paaiškina tik psichologines smurtinio elgesio ir agresijos priežastis.

Todėl, nors ir Z. Froido ir K. Lorenzo teiginiai buvo pripažinti, tačiau šios teorijos susilaukė nemažai kritikos. Galime išskirti tokias pagrindines kitų mokslininkų pastabas:

- Instinktų teorija negali paaiškinti, kodėl vieni žmonės yra daug agresyvesni už kitus ir kodėl egzistuoja tokia didelė agresyvaus elgesio formų įvairovė.
- Nors žmogus ir neturi tokių stiprių instinktyvių agresijos slopinimo būdų kaip plėšrūs gyvūnai, tačiau savo agresiją jis gali kontroliuoti aukštesniais psichiniais procesais ir kalba.
- Jeigu žmogus turi agresijos instinktą, jo agresyvių impulsų pasireiškimą gali stipriai paveikti aplinkos sąlygos, socialinė patirtis.

Manome, kad negalima žmogaus agresyvaus elgesio paaiškinti remiantis vien tik prigimtimi. Reikia išsiaiškinti ir socialines-psichologines žmogaus gyvenimo sąlygas, kurios veikdamos kartu su agresijos prigimtimi lemia agresyvaus elgesio raišką.

Frustracijos teorija buvo viena iš pirmųjų teorijų, atkreipusių dėmesį į išorinių sąlygų įtaką agresijos pasireiškimui. Frustracija (lot. frustratio – nusivylimas) nemaloni įtempta emocinė būseną, atsirandanti dėl negalėjimo patenkinti kokio nors poreikio, pasiekti tikslo, įveikti sunkumus, realizuoti sumanymus (Suslavičius, Valickas, 1999). Pasak J. Lapės ir G. Naviko (2003, p. 176), „Frustracija – žmogaus būseną, pasireišianti jai būdingais išgyvenimais ir elgesio ypatumais, susidariusi dėl sunkumų siekiant tikslo“. Vadinasi frustracija suprantama, kaip trukdymas siekti trokštamo tikslo ar atlikti norimus veiksmus. Frustracijos – agresijos teorijos pagrindėjas J. Dollardas (Valickas, 1997) aiškino, kad agresija visada yra frustracijos pasekmė, skatinanti tam tikras agresijos formas. Jei žmogus dažnai susiduria su nusivylimu, su kliūtimis, kurios trukdo siekti užsibrėžtų tikslų, tuomet atsiranda stimulus agresyvaus elgesio raiškai. Egzistuoja trys pagrindiniai veiksniai, lemiantys tai, kokį agresyvumo pasireiškimą laipsnį sukels frustracija:

- *Blokuojamo potraukio (susijusio su tikslo siekimu) stiprumas*. Kitaip tariant, kuo labiau žmogus trokšta pasiekti tikslą, tuo didesnę frustraciją jis patirs esant įvairiems trukdymams ir, atitinkamai, išreikš didesnę agresiją.
- *Frustracijos visapusiškumas*. Jeigu trokštamam tikslui pasiekti yra trukdoma tik iš dalies, tai toks trukdymas sukels mažesnę frustraciją, ir, atitinkamai, mažesnę agresyvumo lygį (negu tuo atveju, kai tikslui pasiekti trukdoma visiškai).
- *Nedidelių frustracijų susikaupimas*. Susikaupusios nedidelės frustracijos arba trukdymai galiausiai sukelia stiprias agresyvias reakcijas (atsiėtos nedidelės frustracijos paprastai stiprios agresijos nesukelia) (Suslavičius, Valickas, 1999).

Šie veiksniai rodo, kad didėjant frustracijai, stiprėja ir agresyvaus elgesio stimuliacija. Pavyzdžiui, mokinys skuba į pamokas, tačiau pakeliui jį sutrukdo kaimynė, kažko klausdama (pirma nedidelė frustracija), vėliau mokinys patenka į „kamštį“ pakeliui į mokyklą (antra nedidelė frustracija), išlipus iš autobuso aptaško pro šalį važiuodama mašina (trečia nedidelė frustracija), ir kai jau kelionės tikslas pasiektas, suskamba skambutis į pamokas (ketvirta nedidelė frustracija). Mokinys, apimtas pykčio, apspardo šalia esantį stulpą. Taigi, susikaupusios nedidelės frustracijos sukėlė stiprią agresiją, o ji tikriausiai nebūtų pasireiškusi, jeigu mokinys būtų iš karto, be jokių kliūčių atvykęs į mokyklą ir nepavėlavęs į pamokas.

Manome, kad visais minėtais atvejais pasireiškia toks dėsningumas – agresijos dydis priklauso nuo frustracijos stiprumo ir, kad frustracijos sukelta agresija (pateiktas pavyzdys) yra nukreipta į objektą, bet gali būti nukreipta ir į žmogų, trukdantį siekti tikslo. Akivaizdu, kad frustracija stiprėja, kai noras pasiekti tikslą yra labai tvirtas ir kai yra labai slopinamas. Autoriai taip pat pripažįsta, kad elgiantis agresyviai galima sulaukti atitinkamo atsako iš kitų žmonių. Taigi, nors patiriama frustracija ir provokuoja agresyvias reakcijas, jos gali būti nuslopintos, jeigu už agresiją laukia bausmė arba kokios nors kitos nemalonios pasekmės. Tačiau, tokiais atvejais, kai žmogus už agresiją bijo būti nubaustas arba kai frustracijos šaltinis konkrečiu momentu yra nepasiekiamas, jis savo agresiją gali perkelti į kurį nors kitą objektą. N. E. Milleris (Suslavičius, Valickas, 1999; Furst, 1998), analizuodamas agresijos perkėlimą, savo eksperimentais įrodė, kad vaikystėje patyrę tėvų bausmes už agresyvų elgesį, vaikai jiems kylančią agresiją perkelia į kitus asmenis – vaikus, gyvūnus ir t.t. Taip atsitinka dėl to, kad bijodami būti nubausti jie negali pasipriešinti. Autorius, remdamasis savo eksperimentinių tyrimų rezultatais, aprašė keletą dėsningumų, pagal kuriuos vyksta perkėlimas:

- Kai individas nori išreikšti agresiją į tą objektą, kuris jį skriaudžia ir kurio nėra (arba objektas yra neprieinamas), tai tikėtina, kad jis savo agresiją perkels į kitą panašų objektą.
- Kai individas nori išreikšti savo agresiją į tą objektą, kuris jį skriaudžia ir jam jaučia silpną bausmės baimę, jis perkels agresiją į objektą, turintį tiek panašumų, tiek ir skirtumų, kiek ir skriaudžiantis objektas.
- Kai individas nori išreikšti savo agresiją į tą objektą, kuris jį skriaudžia ir jam jaučia stiprią bausmės baimę, tikėtina, kad agresija bus perkeliama į labai nepanašų objektą, kuris jį skriaudžia.

Matyti, kad kuo didesnę baimę išgyvena individas, tuo mažesnę tendencija perkelti agresiją į panašų objektą, ir, priešingai, kuo mažesnę baimę išgyvena individas, tuo didesnę tikimybę, kad agresija bus perkelta į panašius objektus.

Be to, reikia pridurti, kad agresija gali būti perkelta keičiant ne tik objektą, bet ir agresijos formą (šiuo atveju agresijos objektas gali išlikti tas pats). Pavyzdžiui, nesiryždamas fiziškai užpulti frustratoriaus, žmogus gali prieš jį išreikšti verbalinę agresiją. Net, jeigu tiesioginę verbalinę agresiją išreikšti yra nesaugu, žmogus gali naudoti netiesiogines agresijos formas – paskleisti apie frustratorių paskalas, paversti jį pajuokos objektu arba „nubausti“ frustratorių savo vaizduotėje.

Autoriai, bandę papildyti frustracijos teorijos prielaidą, nurodo, kad agresijos raiška priklauso nuo papildomų aplinkos sąlygų. Šioms papildomoms sąlygoms, lemiančioms agresyvų elgesį, ypač daug dėmesio skyrė L. Berkowitzas (Suslavičius, Valickas, 1999) ir jo kolegos. Jų manymu, frustracija tiesiogiai nesukelia agresijos, tačiau sužadina emocinę būseną, kurią galima apibūdinti kaip pyktį. R. Žukauskienė (2006, B, p. 20) nurodo, kad „pyktis – tai emocija, pasižyminti dideliu energijos kiekiu ir galinti nulemti agresyvius veiksmus“. Pyktis lemia vidinį žmogaus pasirengimą agresijai, tačiau agresyvus elgesys pasireiškia tik tada, kai yra atitinkami orientuojantys stimulai. Tai gali būti kitų žmonių poveikiai, objektai, vienaip ar kitaip susiję su agresija ir pan. Pavyzdžiui, ginklai gali paskatinti agresijos pasireiškimą ir pan. Vėliau L. Berkowitzas (Suslavičius ir Valickas, 1999, p. 122-124) pripažino, kad ypač stiprus pyktis gali sukelti agresiją ir tada, kai aplinkoje nėra jokio orientuojančio stimulo.

Pyktis gali kilti dėl patirto pažeminimo, skriaudos, prievartos ir pan. Ilgai kauptas ir neišreikštas arba spontaniškas, staiga kilęs, o paskui išblėšęs – ir vienas, ir kitas pyktis gali būti pavojingas. Psichologai pataria neslėpti, neatmesti ir neignoruoti savo jausmų. S. Gailienės, L. Bulotaitės ir N. Sturlienės (1996, p. 58) manymu, „reikia rasti tinkamą būdą, kaip kiekvieną emocinį išgyvenimą „išleisti į išorę“, nes kol skausmas ir pyktis „neišeina į laisvę“, jie nebūna nugalėti, jų negalima kontroliuoti“. Tramdomi jausmai kaupiasi mumyse ir anksčiau ar vėliau išsiveržia. Kitaip tariant, pyktis gali išsilieti į išorę – tapti agresyvaus ir smurtinio elgesio priežastimi arba gali būti nukreiptas į save. Save griaunantys žmonės linkę į depresiją, anoreksiją, alkoholizmą, narkomaniją. Save griaunantys žmonės, taip pat ir vaikai, neretai yra labai paklusnūs, nuolankūs, mandagūs, bijantys pasakyti „ne“, todėl sukaupę daug neišreikštų neigiamų jausmų, nerimo, baimės, nesugebantys kontroliuoti savo gyvenimo, nepasiruošę permainingoms, įtampai, savarankiškam gyvenimui. Mokslinėje literatūroje skiriamos trys pykčio atmainos (Jenkins, 1997, p. 97):

- *Įsiūtis* – kaip destruktivus, griaunantis pyktis. Įsiutęs žmogus sunkiai tvardosi, todėl įsiūtis dažnai yra įžeidinėjimų ar fizinės prievartos priežastis.
- *Apmaudas* – dažnai slepiamas nuo pašalinių akių pyktis. Jis gali išblėsti, jei vėliau nėra kurstomas, bet jei jo kaupiasi vis daugiau, jis perauga į pagiežą ir gali pasidaryti pavojingesnis net už įsiūtį.

- *Pasipiktinimas* – kūrybingas pyktis, ir gali būti panaudotas geriems tikslams, nes piktindamiesi mes parodome, kad skiriame gėrį ir teisingumą nuo blogio ir neteisybės, taip pat tai, kad esame neabejingi. Pasipiktinimas dažnai tampa prasmingos veiklos paskata.

Supykti gali kiekvienas žmogus, taip pat ir vaikas. Tačiau suaugę žmonės sugeba be skaudesnių pasekmių įveikti pyktį. Kur kas sudėtingiau tai padaryti vaikams ir paaugliams, ypač delinkventiško elgesio (Kučinskas ir Kučinskienė, 2000, p. 145). A. Adleris (2003) teigia, kad vaikų pykčio priepuoliai daug dažnesni nei suaugusiųjų. Neretai pakanka menkos dingsties, kad vaikas supyktų. Tai lemia tokia aplinkybė: vaikai stipriai jaučia silpnumą, atitinkamai labiau išryškėja ir jų pripažinimo siekis. Supykęs vaikas visada kaunasi dėl pripažinimo, akivaizdu, kad pasipriešinimas, su kuriuo jis susiduria, jam atrodo jei neįveikiamas, tai bent labai didelis. Tuomet pykčio turinys – tai nepasitenkinimas, kitų plūdimas, net ir smurtiniai veiksmai, kuriais siekiama įskaudinti, taip atkeršijant už patirtą skriaudą bei išliejant neigiamą energiją.

Remiantis instinktų ir frustracijos teorijomis galima teigti, kad žmogaus biologinis (prigimtinis) pagrindas toks pat kaip ir aukštesniųjų gyvūnų, ir agresijai priklauso svarbi funkcija, prisitaikant prie besikeičiančios aplinkos. Be to, agresyvų elgesį nulemia ir aplinkos sąlygos: fiziniai ir psichosocialiniai faktoriai. Todėl praktiniu požiūriu agresyvų elgesį gali paaiškinti biologinių ir psichosocialinių faktorių sąveika. Akivaizdu, kad prigimtinės žmogaus savybės turi didelę reikšmę jo elgesiui. Nemažiau svarbūs ir aplinkos veiksniai, vadinami psichosocialiniais faktoriais, kuriais gali būti ir nepalankios asmenybės formavimosi sąlygos: nepilna ir nedarni šeima, nuolatiniai konfliktai tarp tėvų, alkoholio vartojimas, smurtas šeimoje, emocinio ryšio tarp tėvų ir vaikų stoka. Socialinės psichologijos specialistai tvirtina, kad agresyvaus elgesio išmokymas taip pat skatina smurto raišką.

Socialinio mokymosi teorija teigia, kad socialinės elgsenos išmokstame stebėdami, pamėgdžiodami, sulaukdami paskatinimo ir bausmės. Pagal socialinio mokymosi agresijos teorijos koncepciją, kurią pagrindė A. Bandura (Suslavičius, Valickas, 1999), agresyvaus elgesio išmoko šeima, visuomenė. Jis mano, kad polinkis į smurtą priklauso nuo šeimos, kuriose nėra vieno iš tėvų. D. Lykkenas (Myers, 2008) apskaičiavo, kad be vieno iš tėvų augantys vaikai patiria septynis kartus daugiau šiurkštumo, jie dažniau šalinami iš mokyklos, pabėga iš namų, tampa tėvais paauglystėje ir įvykdo smurtinius nusikaltimus. Vieno iš tėvų (dažniausiai tėvo) nebuvimo sąsaja su polinkiu smurtauti pastebima skirtingas pajamas gaunančiose, skirtingo išsilavinimo šeimose. Svarbiausia, tai, kad šeimų, kuriose nėra vieno iš tėvų, vaikai labiau yra linkę nusikalsti ar smurtauti, ir kai nėra vieno iš tėvų, rizika, kad vaikas pradės smurtauti yra didesnė (globojami rūpestingos motinos ar tėvo, artimųjų, dauguma tokių vaikų sėkmingai

bręsta). Be to, atlikti tyrimų rezultatai rodo, jog tėvų skyrybos, dar vienas faktorius, kurio pasekmė vaiko agresyvus elgesys (Myers, 2000).

Agresijai įtakos turi ir kitos priežastys šeimoje. Agresyvių vaikų tėvai dažnai baudžia vaikus fiziškai ir drausmina juos šaukdami bei mušdami. Dažnai šie tėvai vaikystėje taip pat buvo baudžiami fiziškai. Nors dauguma skriaudžiamų vaikų netampa nusikaltėliais ar fizines bausmes taikančiais tėvais, tačiau 30 procentų jų vėliau šiurkščiai elgiasi su savo vaikais – keturis kartus dažniau nei vidutiniškai (Myers, 2008). Kad smurtas gimdo smurtą teigia ir J. Lapė bei G. Navikas (2003) nurodydami, jog asmenybės elgesį lemia auklėjimas, mokymas ir mokymasis. A. Banduros nuomone (Suslavičius, Valickas, 1999), agresyvius veiksmus skatina įvairūs nemalonūs patyrimai: frustracija, skausmas, įžeidimai. Toks patyrimas sujaudrina. Tačiau ar pasielsime agresyviai, priklauso nuo pasekmių, kurių tikimės. Agresyvus elgesys labiau tikėtinas, kai esame susijaudinę ir kai elgtis agresyviai atrodo saugu arba naudinga. Be to, išmoktas elgesys gali pasireikšti ne iš karto, bet susidarius panašiai situacijai. Pavyzdžiui, tėvai, vaikystėje patyrę agresyvų savo tėvų elgesį, frustracinėse situacijose taiko agresiją prieš savo vaikus. Anksčiau išmoktos agresyvumo formos gali būti laikinai prislopintos, jei joms nepritariama. Tačiau palankiomis aplinkybėmis ši prislopinta reakcija gali būti atkurama ir įgyvendinama. Žmogaus elgesyje įsitvirtina tokios reakcijos, kurios jam naudingos apribojant kitų žmonių nepriimtinius poelgius, arba kurios užtikrina pageidautinas pasekmes – vidines (pvz., nuobodulio atsikratymą, pasitenkinimo išgyvenimą, pasididžiavimą savimi ir pan.) ir išorines (pvz., aplinkinių pritarimą, aukštesnį statusą, materialinę naudą ir pan.). Kai žmogus perima agresyvaus elgesio standartus, tai jo agresija gali pasireikšti pačiose įvairiausiose situacijose (Suslavičius, Valickas, 1999).

Svarbu ir tai, kad žmonės agresyviai elgtis išmoksta tiesioginės patirties dėka. Agresyvus elgesys labai dažnai naudojamas dar ir todėl, kad jis užtikrina aplinkinių pritarimą ir padeda pakelti statusą. Šį pritarimą vaikas gali gauti ne tik asocialioje, bet ir prosocialioje aplinkoje (pvz., tėvas gali pagirti sūnų, kad jis sugebėjo primušti vyresnį berniuką, treneris – žaidėją, kuris atkovojo kamuolį žaisdamas ir prieš priešininkus panaudodamas fizinę jėgą). Asocialiose bendraamžių grupėse agresyvus elgesys paaugliams gali užtikrinti ne tik grupės narių pritarimą, bet ir atitinkamą socialinį statusą (kuo agresyviau paauglys elgiasi, tuo didesnė tikimybė, kad jis užims aukštesnį statusą). Be to, jei tėvai atkreipia dėmesį į vaiką tik tada, kai šis agresyviai elgiasi ar nusikalsta, jie patiprina vaiką, patenkina jo dėmesio poreikį. Tokiu atveju, vaikas baudžiamas, baramas ir toliau elgsis agresyviai, nes jis nori būti dėmesio centre. Akivaizdu ir tai, kad už savo veiksmus vaikas yra baudžiamas arba giriamas. Bet koku atveju vaikui yra svarbus pastiprinimas. Pasak D. Beresnevičienės (2003), jis gali būti kelių rūšių:

- *tiesioginis* – pagyrimai, socialinis pritarimas arba nepritarimas;

- *netiesioginis* – kito panašiai besielgiančio ir gaunančio pastiprinimą asmens stebėjimas;
- *savo paties veiksmų pastiprinimas* – savo paties veiklos teigiamas įvertinimas.

Reikia pridurti, kad agresijos pasireiškimui turi įtakos ne tik pats pastiprinimo faktas, bet ir pastiprinimo būdas. R. Peters (1999), kalbėdama apie elgesio ugdymo būdus, teigia, kad vaikas turi būti pastiprinamas socioedukaciniais būdais: pripažįstant jį lygiaverčiu partneriu, atsižvelgiant į amžių, nepažeidžiant jo laisvės, neiškreipiant realybės, išklausanč jo, pasidalijant teisėmis ir pareigomis, kuriant taisykles, ugdant savikontrolę, atsakomybę, pastovumą, pakantumą ir drausmę. Viso to galima pasiekti savo rodomu pavyzdžiu, tarpusavio sutarimu, bendra veikla, paskatinimais.

Kitas socialinio mokymosi teorijos požiūriu agresijos mokymosi būdas – tai modeliavimas arba mokymasis stebint. Stebimas agresijos modelis (klasėje, savo ar draugų šeimose, žiniasklaidoje, visuomenėje) gali įvairiai paveikti asmenybės elgesį:

- Pirma, asmenybė gali išmokti naujų agresyvaus elgesio formų (pvz., naujų veiksmų arba jų komponentų, elgesio formavimo taisyklių ir pan.). Kadangi stebėtoji yra pateikiama daug elgesio bei mąstymo stiliumi besiskiriančių modelių, jis retai formuoja savo elgesį remdamasis tik vienu šaltiniu. Taip, stebint įvairius modelius, gali atsirasti ne tik paprasta jų elgesio imitacija, bet ir visiškai naujos agresyvaus elgesio formos.
- Antra, stebint modelį, gali būti aktualizuojamas jau anksčiau išmoktas agresyvus elgesys. Modelis gali paskatinti jau išminktą reakcijų pasirinkimą, išlaisvinti tokius veiksmus, kurie anksčiau dėl kokių nors priežasčių buvo slopinami. Slopinimo arba panaikinimo efektai yra akivaizdūs, kai stebėtojas mato modelį, atliekantį draudžiamus agresyvius veiksmus ir nepatiriantį nemalonių pasekmių. Pavyzdžiui, jeigu vaikas arba paauglys mato, kad žmonės į agresoriaus veiksmus reaguoja palankiai, jam gali susidaryti įspūdis, jog agresyvus elgesys yra priimtinas ir naudingas. Dėl to agresyvaus modelio veiksmai gali paprasčiausiai sukelti jau anksčiau išminktą agresiją.
- Trečia, anksčiau išmoktos agresyvaus elgesio formos gali būti prislopinamos. Stebėdamas modelį, kurio agresyvūs veiksmai sukelia nepageidautinas pasekmes (pvz., yra aplinkinių smerkiami ir baudžiami), stebėtojas gali nuslopinti savo atitinkamus veiksmus arba sumažinti agresyvių reakcijų pasireiškimo dažnumą.
- Ketvirta, agresyvus modelio elgesys gali atkreipti stebėtojo dėmesį į įvairius objektus, kurių atžvilgiu galima sėkmingai naudoti agresiją, arba į tam tikras aplinkybes, kurioms esant agresyvūs veiksmai yra dažniausiai skatinami.
- Penkta, agresyvaus modelio emocinės reakcijos gali sukelti panašų emocinį sužadimą stebėtoji ir kartu padidinti būsimos agresijos tikimybę arba intensyvumą (Suslavičius, Valickas, 1999).

Apibendrinant galima pasakyti, kad agresyvaus elgesio modeliai, socialiniai bendravimo būdai, kuriuos vaikai mato visuomenėje, artimiausioje aplinkoje, gali daryti stiprią įtaką smurtinio elgesio išmokimui, skatinimui, kontroliavimui.

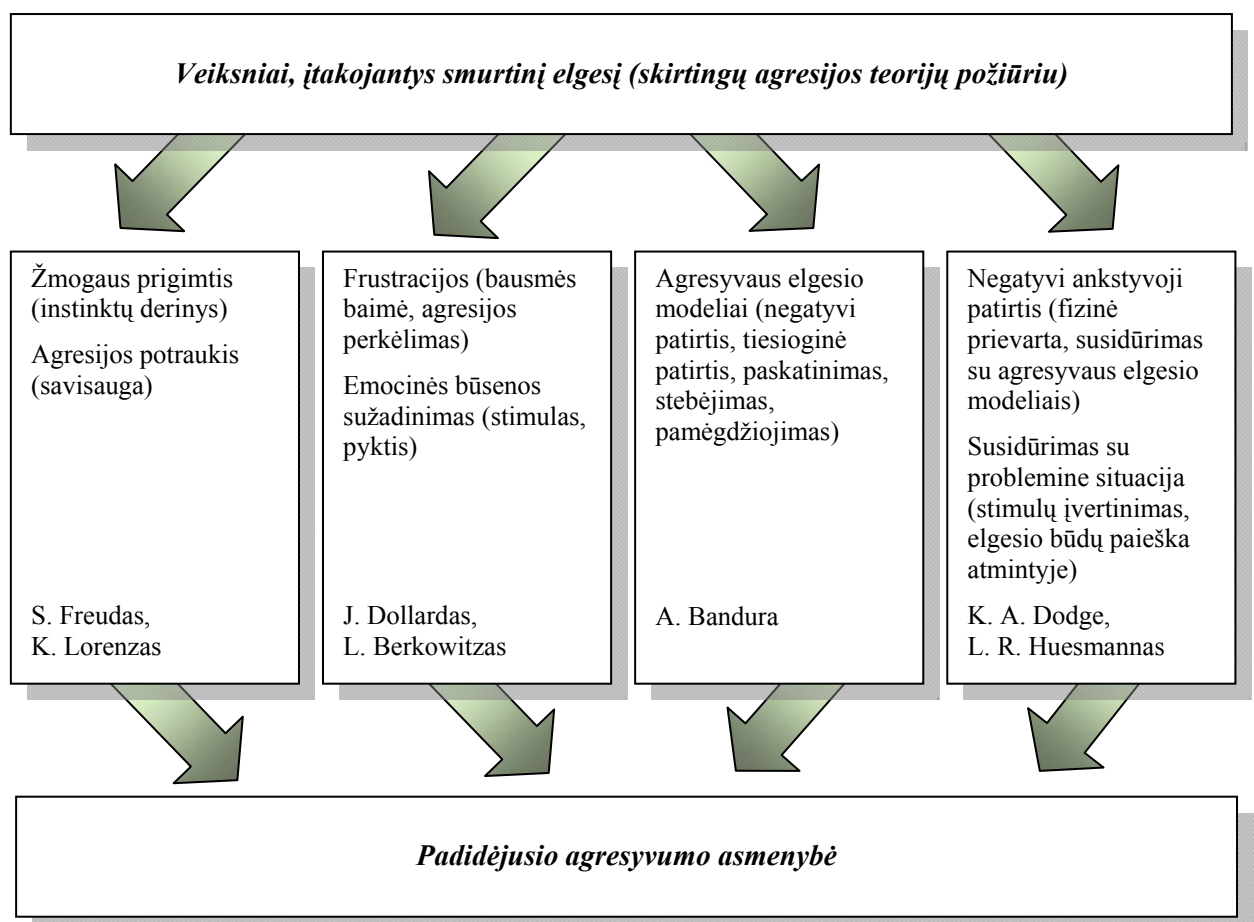
Socialinės-kognityvinės (pažinimo) teorijos mokslininkai socialinius aplinkos veiksnius traktuoja kaip darančius didelę įtaką žmogaus elgesiui, tačiau kartu akcentuoja kognityvinių (pažinimo) procesų vaidmenį asmenybės elgesiui: žmogus mokosi, stebėdamas kitų žmonių elgesį, aplinkinių reakciją į tą elgesį ir arba jį perima, arba atsisako, arba bando kitus elgesio būdus (Lekavičienė, Vasiliauskaitė ir kt., 2008). Pagal šį modelį žmogaus elgesį lemia nuolatinė pažinimo, elgesio ir aplinkos veiksnių tarpusavio sąveika. J. Lapès ir G. Naviko (2003) teigimu, pažinimo komponento įtraukimas į žmogaus elgesio išmokimo procesą leidžia geriau atskleisti žmogaus prigimtį bei jo galimybes. Kuo labiau išvystyti žmogaus pažintiniai sugebėjimai, tuo didesnę poveikį, esant toms pačioms aplinkos sąlygoms, žmogus gali daryti savo elgesiui. Matome, jog ši teorija sujungia mokymosi, pažinimo, socialinio elgesio būdus, kuriais žmonės ir aplinka sąveikauja. D. G. Myers (2000) pateikia tris sąveikos būdus:

- *Skirtingi žmonės pasirenka skirtingą aplinką.* Universitetas, kuriame mokomės, leidiniai, kuriuos skaitome, muzika, kurios klausome, televizijos laidos, kurias žiūrime, draugai, su kuriais bendraujame – visa tai yra aplinka, kurią pasirenkame, remdamiesi savo polinkiais ir, kuri mus formuoja.
- *Asmenybė formuoja reiškinių supratimą ir reakcijas į juos.* Nerimastingi žmonės dažniau negu neįsijaučiantys nerimo gali patirti grėsmę keliančius įvykius, nes jie suvokia pasaulį kaip grėsmingesnį ir atitinkamai elgiasi.
- *Asmenybė padeda sukurti situacijas, į kurias reaguojame.* Mūsų požiūris ir elgesys su šeima, kaimynais, draugais daro įtaką tam, kaip šie elgiasi su mumis.

Šie būdai parodo, kad asmenybės elgesį formuoja aplinkybių, minčių bei jausmų ir požiūrių sąveika. Pasak R. Huesmanno (Žukauskienė, A, 2006), pagal šią teoriją, elgesys daugeliu atveju yra kontroliuojamas tomis elgesio programomis, kurios buvo išmoktos ir įtvirtintos asmens ankstyvojo vystymosi metu. Programos – tai kognityviniai scenarijai, kuriuos sudaro išmokimo procesas ir stebėjimo komponentai. Taip pat šį procesą veikia aplinkos veiksniai: socialiniai, kultūriniai, šeimos. Išmokti scenarijai gali tapti elgesio principais, kurie suformuoja pagrindus antisocialiniam elgesiui. R. Huesmannas (Žukauskienė, A, 2006) mano, kad ne visi vaiko sąmonėje susiformavę scenarijai bus įgyvendinti. Prieš realizuodamas scenarijų, vaikas įvertina jo ir egzistuojančių socialinių normų atitikimą, patikrina galimus padarinius. Tam, kad scenarijus būtų įtvirtintas atmintyje, vaikas jį turi pastiprinti, stebėdamas kitų žmonių elgesį, jų reakcijas į neigiamus elgesio būdus, išmokti eksperimentuodamas. Vienas iš šios teorijos autorių K. A. Dodge (Braslauskienė, Jonutytė, 2005) daro prielaidą, kad

ankstyvojoje vaikystėje patirta fizinė prievarta, nuolatinė grėsmė, artimų tarpusavio santykių stoka gali suformuoti priešiško ar pavojingo pasaulio sampratą. Nuolat susidurdamas su prievarta, agresyviu elgesiu bei jo pastiprinimu, vaikas gali pradėti agresiją vertinti kaip pozityvų dalyką (Suslavičius, Valickas, 1999). Autorius pabrėžia negatyvią ankstyvą patirtį ir priešiška pasaulio vaizdo susikūrimą, kurio dėka gali pasireikšti agresyvus elgesys. A. Suslavičius (2006) pateikia tokią nuomonę: vaikystėje patirta agresija gali nulemti agresyvaus elgesio pasireiškimą ateityje. Siekiant mažinti agresijos raišką siūlomi įvairūs socialinių ir kognityvinių įgūdžių lavinimo metodai: atkreipti dėmesį į nepriešiškus orientuojamuosius stimulus, tiksliai apibrėžti ir interpretuoti problemą, kitų žmonių poelgius, į situaciją pažvelgti iš skirtingų pozicijų, numatyti galimą reakciją, pasirinkti efektyviausią neagresyvią reakciją.

Apibendrinant pagrindinių agresijos teorijų teiginius galime pateikti, tokią smurtinio elgesio schemą (žr. 2 pav.):

2 pav. Smurtinio elgesio modelis

(pagal V. Tvaskūniene, „Vaikų smurto raiškos mokykloje edukacinis tyrimas“, 2010)

Belieka konstatuoti, kad bet kuri iš aptartų teorijų, mėginama paaiškinti agresyvų elgesį lemiančias priežastis, dažniausiai orientuojasi į vieną kurį nors veiksnį. Tačiau agresija yra

sudėtingas reiškinys, todėl ją paaiškinti galime tik įvertinę visus veiksnius: vidinius – biologinius (prigimtinus) bei išorinius – psichosocialinius (įtampą keliančius, išmokimo, pažintinius). K. Daškevičiaus (2001, p. 29) nuomone, nėra vienos, visoms situacijoms tinkančios teorijos, kiekvienai situacijai tenka ieškoti atskiro paaiškinimo. Todėl svarbu išsiaiškinti kokie veiksniai ir priežastys įtakoja vaikų smurto raišką mokykloje.

1.3. Psichologiniai ir socioedukaciniai veiksniai, įtakoiantys vaikų smurtą mokykloje

Pastaraisiais metais stebint Lietuvoje vykstančius socialinius procesus ryškėja visuomenės agresyvios elgsenos plitimo tendencija, pasireiškianti įvairių formų smurto protrūkiais daugelyje socialinių institucijų (šeimoje, mokykloje, jaunimo grupėse ir kitur). Smurto raiškos stebėseną rodo, kad į smurto aplinką patenka vaikai. Pastaraisiais metais vis plačiau diskutuojama apie smurtą, žmonės apie tai sužino iš visuomenės informavimo priemonių, akcijų, specializuotų mokymo programų, seminarų ir kitokios organizuojamos veiklos. Tai leidžia laisviau ir drąsiau kalbėti apie patiriančius smurtą vaikus, netoleruoti akivaizdžių smurto faktų ir nelikti jiems abejingiems.

Lietuvos Respublikos vyriausybės kanceliarijos darbo, socialinių ir sveikatos reikalų skyriaus pažymoje „Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos ir jos įgyvendinimo priemonių plano vykdymo 2008 metais ataskaitos“ (2009 m. kovo 27 d. Nr. 9-24), vadovaujantis savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų duomenimis, teigiama, kad 2008 m. smurtą patyrė 1048 vaikai (2007 m. – 1778 vaikai, 2006 m. – 1639 vaikai). Didžiausias smurto prieš vaikus paplitimas yra Šiaulių (per 2008 metus smurtą patyrė 196 vaikai), Kauno (165 vaikai), Vilniaus (150 vaikų) ir Utenos (124) apskrityse. Analizuojant bendrus duomenis apie smurto formų pasiskirstymą, smurtą patyrė 543 berniukai ir 505 mergaitės (fizinį smurtą patyrė 346 berniukai, 242 mergaitės; psichologinį – 178 berniukai ir 168 mergaitės; seksualinį smurtą patyrė 19 berniukų, 95 mergaitės). Pastebime, kad seksualinį smurtą beveik penkis kartus dažniau patiria mergaitės nei berniukai, fizinį smurtą dažniau patiria berniukai, psichologinį smurtą 2008 m. vienodai patyrė tiek mergaitės, tiek berniukai.

Akivaizdu, kad mokyklose didėja vaikų psichologinis nesaugumas. Tai patvirtina ir pagalbos vaikams ir paaugliams tarnybos „Vaikų linija“ 2002 m. atlikto tyrimo „Nustok tyčiotis“ rezultatai. Patyčios – opi mūsų šalies mokyklų problema. Lietuvoje patyčias patiria 70 procentų mokinių. Tai blogina psichologinį mokyklos klimatą, kenkia mokinių, mokytojų ir tėvų tarpusavio santykiams. S. E. Deveci, Y. Acik, A. Ayart (2008) nurodo, kad smurtas, jo didėjantys mastai yra rimta problema visame pasaulyje ir kelia didžiulį visuomenės susirūpinimą. Norint sustabdyti bet kokios smurto formos raišką ir paplitimą labai svarbu

išsiaiškinti, kokie veiksniai turi įtakos smurtinio elgesio formavimuisi ir plitimui, kokios priežastys ir vaikystėje susiformavę elgesio modeliai glaudžiai siejasi su vėlesne smurtinio elgesio raiška.

Vaikai negimsta agresyvūs, žiaurūs, priešišškai nusiteikę. Viso to vaikai išmoksta įvairiais savo gyvenimo amžiaus tarpsniais, ir toks elgesys daugiau ar mažiau įsitvirtina jų sąmonėje. J. Jenkins (1997) teigia, kad smurto galima išmokti, ir jis gali pasidaryti nuolatiniu elgesio būdu, o gali būti ir spontaniška pykčio išraiška, dėl patirto pažeminimo, skriaudos, prievartos. Pagal J. Gilligan (2002), smurtas kyla iš gėdos ir pažeminimo jausmo. Žmonės naudoja smurtą, siekdami sumažinti šiuos kankinančius jausmus. Autorius teigia, kad gėda apima visą spektrą jausmų: jausmą, kad esi pažemintas, ignoruojamas, negerbiamas, paniekintas, užgautas, išjuoktas, atstumtas, pralaimėjęs, sužlugdytas, silpnas. Visi šie jausmai verčia žmogų jaustis menkaverčiu, o tai yra galingas agresyvaus elgesio motyvas. Todėl vienas iš efektyviausių būdų paskatinti žmogų agresyviai elgtis – tai jį pažeminti ir ižeisti. D. Douglas (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006, p. 34) teigimu, smurtas – „giliai išsakinijusio jausmo rezultatas“. Nepaneigsime autorių minčių, kad žmonės siekdami sumažinti, kompensuoti savigarbos trūkumą, imasi paprasčiausio būdo – smurto, agresijos, kurie padeda sulaukti pagarbos. Manome, kad jausmai yra labai svarbus veiksnys, nuo kurio priklauso agresyvaus elgesio raiška. Kiti autoriai kalbėdami apie smurtinį elgesį be jau minėtų emocinių veiksnių įvardija ir kitus.

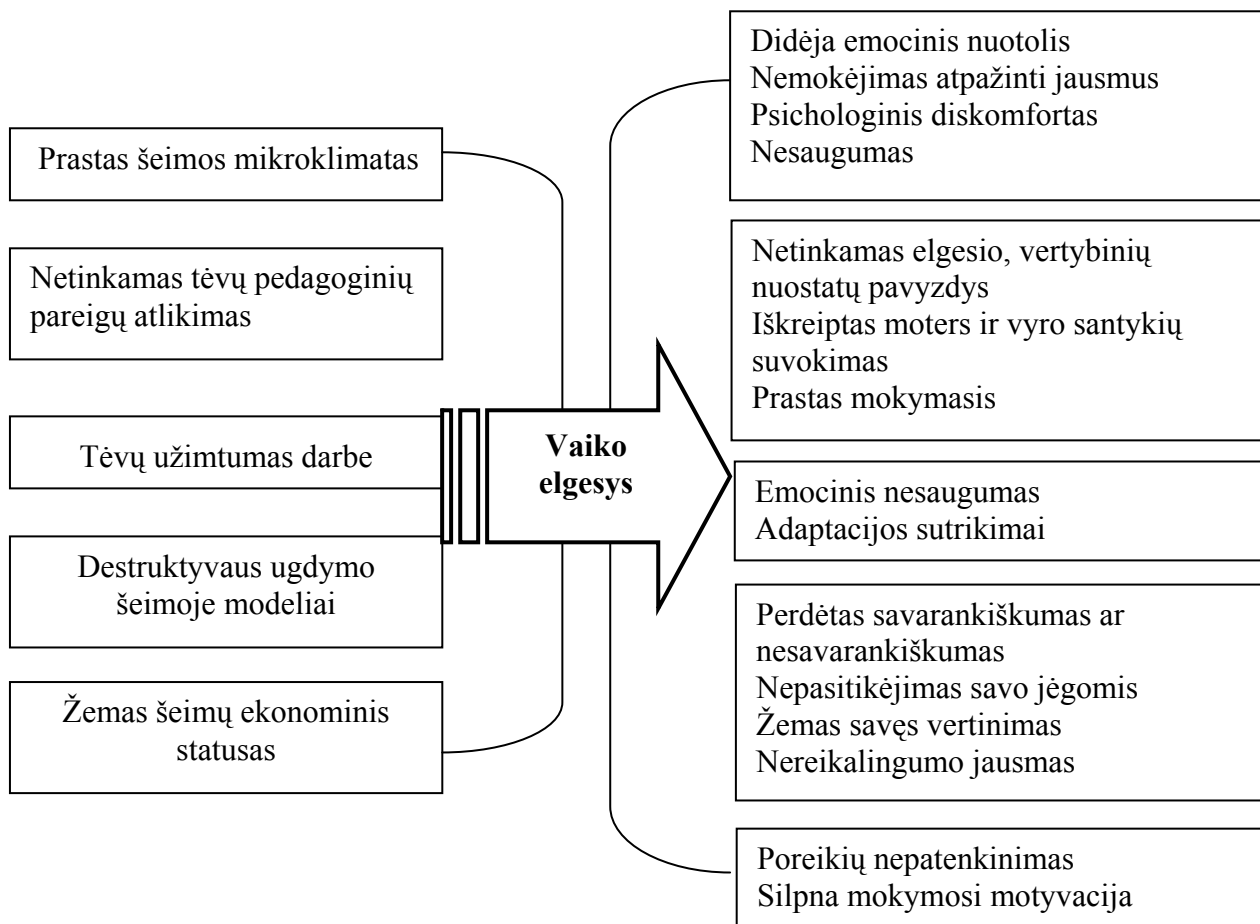
Autoriai M. Zinker, L. Zinke (2008) ir C. J. Ferguson (2010) išskiria tokias bendras smurto priežastis, kurios įtakoja agresyvų elgesį: fiziologiniai, psichologiniai, emociniai asmenybės sutrikimai; visuomenėje nusistovėjusios kultūrinės normos, palaikančios smurtą; smurto ciklas – smurtinio elgesio perdavimas iš kartos į kartą; socialinis, ekonominis šeimų statusas, suteikiantis galimybę naudotis savo padėtimi; menkas savigarbos jausmas (kyla poreikis naudojant jėgą ir prievartą pakelti savo vertę); socialinė izoliacija; didelis stresas visuomenėje - kylantis dėl skurdo, nedarbo, politinių pokyčių, padidinantis galimybes pasireikšti smurtui ir prievartai. Panašiai pagrindines smurto priežastis įvardija ir K. Miškinis (2003) teigdamas, kad agresyvų vaikų elgesį lemia: išmoktas smurtas (smurtą dažniausiai pagimdo smurtas); išsiugdytas priešinimasis; netinkamas tėvų ir vaikų bendravimas; vaikų priskyrimas prie „sunkių“ vaikų kategorijos; žiniasklaidos poveikis; savigriova (smurtas prieš save patį); socialinė-ekonominė padėtis šeimoje. Galime teigti, kad nėra vienareikšmiško atsakymo, kokie veiksniai įtakoja vaikų smurtą mokykloje. Tai priklauso nuo fiziologinių, psichologinių, emocinių asmenybės faktorių, šeimos socialinės, ekonominės, emocinės, kultūrinės padėties ir net nuo visuomenės mentaliteto, politinės ir kt. susiklosčiusios situacijos. Yra autorių, kurie analizuodami smurtinį elgesį prioritetą skiria psichologinei sričiai.

K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001) teigimu, smurtinis elgesys susijęs su asmens psichiniais procesais. Vaikų agresiją sukelia vienas po kito sekantys nusivylimai. Prievarta sau ir kitiems, rodo buvusias frustracijas, kuomet vaikas buvo atstumtas, izoliuotas, vienišas. Čia kalbama ir apie savikontrolės stoką, pykčio nevaldymą, emocinę priklausomybę ir perdėtą baimę tą ryšį prarasti. Polinkiui smurtauti įtakos turi ir konfliktiškas paauglystės laikotarpis – sudėtingas fizinio ir emocinio brendimo periodas, kai susiduriama su identiteto ir vaidmenų pasikeitimu; diferenciacija pagal asmenis, sugebėjimus; socialine padėtimi bendraamžių grupėje; nepriklausomybe; atsiribojimu nuo tėvų; savarankiškumo siekimu; charakterio formavimusi (aktyvumas, impulsyvumas, dėmesio sukonzentravimo problema, menki socialinių problemų sprendimo įgūdžiai). Tuomet vaikai ieškodami savęs supranta kitų elgesį kaip priešišką ir nesugeba rasti ne agresyvių problemų sprendimo būdų. Autoriai pabrėžia, kad nors ir smurtas egzistuoja tarp mažamečių vaikų, visgi pavojingiausiu jis tampa paauglystėje.

Vaiko elgesio problemos, dažnai klasifikuojamos pagal jo raidos anomalijas. Apžvelgus A. Vaičiulienės (2004) ir G. Navaičio (1997) nuomones šiuo klausimu, galima išskirti kelias pagrindines veiksmų grupes, kurios skatina vaikus smurtauti:

- Bendravimo šeimoje nesklandumai.
- Vaikų vidiniai prieštaravimai.
- Santykių su bendraamžiais sunkumai.
- Mokyklinės problemos.

Pažvelgus į išskirtas vaikų sunkumų grupes reikėtų pažymėti, kad šeima yra pirmasis ir svarbiausias veiksnys, apsprendžiantis vaiko asmenybės tapsmą. I. Leliūgienė (2003) teigdamą, kad šeima yra pirmasis institutas, galintis paskatinti smurtines elgesio užuomazgas, nurodo, jog agresyvesni yra tie vaikai, kurie gyvena nepilnose šeimose. Glaudūs šeimos ryšiai bei tėvų santykiai su vaiku jam yra įtaigiausias bendravimo modelis. Tačiau tėvų ir vaikų santykių kaita labai svarbi paauglio raidai. Paauglys turi įveikti tėvų visagalybės ir visažinystės aurą, sukurti tokį tėvų vaizdą, kuris patenkintų naujus jo poreikius – patirti save kaip atskirybę, tyrinėti savo individualumą. Tam tikslui paauglys turi išsikovoti autonomiškumą. Tuo metu tarp paauglio ir tėvų padaugėja konfliktų dėl lūkesčių neatitikimo. Šilta ir palanki šeimyninė atmosfera lemia derybų dėl iškilusių nesutarimų sėkmę. Priešiško, prievartos sąlygomis tėvai ir paaugliai nelinkę spręsti nesutarimų ir konfliktai pasiekia disfunkcinį lygį. Vienose šeimose paauglių ir tėvų santykiai sustiprėja, tuo tarpu kitose šeimose jie komplikuojasi. Dauguma tėvų vadovaujasi nuostata, kad šeima, kaip visuma, yra darni, bet vienas jos narys, t. y. vaikas, problemiškas ir turi pasikeisti. Šiai nuostatai prieštarauja I. Kvedaravičiūtė (2007) ir teigia, kad vaikų netinkamą elgesį dažniausiai lemia ne pavieniai veiksniai, o jų visuma, kurios branduolys glūdi visų pirma šeimoje (žr. 3 pav.):

3 pav. Su šeima susiję rizikos veiksniai, formuojantys netinkamą vaikų elgesį (pagal I. Kvedaravičiūtę „Nevyriausybinių organizacijų vaidmuo sprendžiant socialines “Gatvės vaikų“ problemas”, 2007)

Šioje schemoje matyti, kad dėl šeimos ekonominių, psichologinių, socialinių, pedagoginių problemų, kurios įtakoja vaiko elgesį atsiranda vaiko vidiniai prieštaravimai (žemas savęs vertinimas, nepasitikėjimas savo jėgomis, psichologinis diskomfortas ir kt.), santykių su bendraamžiais sunkumai (netinkamas elgesio, vertybinių nuostatų pavyzdys, emocinis nesaugumas, nereikalingumo jausmas ir kt.) bei mokyklinės problemos (silpna mokymosi motyvacija, prastas mokymasis, adaptacijos sutrikimai ir kt.).

Paauglių tyrimai rodo, kad ypač didelį vaidmenį, formuojantis agresyviai vaikų elgesiui, turi tėvų naudojamos fizinės bausmės. J. Bikulčiaus (1996) teigimu, agresyvus elgesys vystosi kai auklėjimas nuo pat mažens remiasi prievarta, fizinėmis bausmėmis. Mažametis namuose išmokęs, kad prievarta naudinga, ja galima pasiekti norimo rezultato (pvz. paklusnumo), taip elgiasi su bendraamžiais. Manome, kad netinkamo elgesio priežastimi gali būti nuo pat mažumės tėvų naudojama fizinė prievarta prieš vaikus (fizinės bausmės). Nubaustas vaikas jaučia pažeminimą ir norą atkeršyti. Kadangi tėvams atsilyginti tuo pačiu negali, ima skriausti

silpnesnius už save ar savo bendraamžius. V. Šikaitė (1998) nurodo priežastis, kad mama, tėtis ar globėjai žiauriai muša vaiką, nes: vartoja alkoholį ar narkotikus, patys vaikystėje buvo mušami; nemoka kitokiu būdu sudrausminti vaiką, kai jis elgiasi netinkamai; nemoka tramdyti savo pykčio; patys turi asmeninių rūpesčių ir nežino, kaip juos išspręsti. Išvardintos priežastys susijusios su tėvų asocialaus elgesio raiška vaikų atžvilgiu, tėvų emocinėmis ir psichologinėmis problemomis. G. Margolin (2009) ir kt. teigia, kad iš tikrųjų agresyvus vaikų elgesys priklauso nuo tėvų įpročių, elgesio būdų. Autoriai R. Žukauskienė (1999; 2006, B) ir K. Hurrelmann, G. Unverzagt (2001) pateikia tokį požiūrį, kad stebėdami šeimos narių ginčus, barnius, muštynes, skyrybas arba patirdami artimųjų skriaudą, vaikai pripranta prie smurto, laiko jį pavyzdžiu ir taip pat elgiasi su savo bendraamžiais, kitose aplinkose.

Priešingai negu kiti autoriai M. G. R. Robichaud (2007) mano, kad patirdamas skriaudą artimiausioje aplinkoje vaikas nebūtinai smurtaus prieš kitus, jis gali prisiimti ir aukos vaidmenį, tuomet smurtauojama bus prieš jį. Šeimoje vyraujanti nesantaika yra susijusi ne tik su patyčiomis mokykloje, bet ir su menka savigarba bei psichologiniu bejėgiškumu paauglių tarpe. Emocinis ryšys su tėvais ypatingai veikia jausminį pasaulį. Jei vaikas neranda ryšio, šilumos, artumo, negauna reikalingos priežiūros, patiria menkavertiškumo jausmą, tuomet jis imasi žeminančių veiksmų prieš kitus vaikus ar susitapatina su aukos vaidmeniu. Tokią pačią nuomonę išsako ir M. Barkauskaitė (2001), kalbėdama apie šeimos emocinę aplinką. Mokslininkė mano, kad paaugliai, neturintys emocinio ryšio su šeima negali šio stygiaus kompensuoti ir klasėje: susirasti draugų, bendrauti. Tokie vaikai dažnai klasėje patiria verbalinę agresiją - pravardžiavimą, neigiamus komentarus, izoliaciją, pažeminimą, ignoravimą, gąsdinimą. Tačiau R. Žukauskienė (2006, A) teigia, kad paaugliams, kurie yra prievartos objektai, gali kilti ir neigiamūs jausmai bendraamžių atžvilgiu. Be to, baimės, beviltiškumo, menkavertiškumo jausmai taip pat provokuoja agresyviai elgtis. Taigi, negalime tiksliai pasakyti ar vaikas, kuris patiria smurtą namuose, jį naudos mokykloje, ar taps nuskriaustuoju. Neatmetama galimybė, kad nepatiriantis smurto šeimoje mokinys, smurtaus arba ne prieš skriaudėjus, o tapęs kitų taikiniu, neatsilygins tuo pačiu.

V. Lepeškienė (1996, p. 64) nurodo, kad destruktivaus elgesio priežasčių turėtumėme ieškoti aplinkoje, nesudarančioje sąlygų patenkinti tam tikrų vaiko poreikių, išreikšti susikaupusius jausmus: "vaikui reikia padėti pažinti savo agresyvius jausmus ir juos išreikšti visuomenei priimtinais būdais".

D. Olweus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006) nurodo, kad yra keletas agresyvaus elgesio formavimąsi įtakojančių veiksnių, susijusių su artimiausia vaiko aplinka:

- *Emocinės tėvų nuostatos į vaiką.* Ypatingai ankstyvojoje vaikystėje. Negatyvi emocinė nuostata, šilumos trūkumas padidina agresyvaus elgesio susiformavimo galimybę. Šeimoje trūksta paskatinimų už gerą elgesį.
- *Tėvų tolerancija agresyvaus elgesio atžvilgiu.* Jei tėvai tolerantiški agresyviam elgesiui, agresyvus elgesys tampa suprantamas kaip normalus ir visiems priimtinas (didesnis dėmesys neigiamam vaikų elgesiui; suaugusiųjų priežiūros stoka; mokytojų tyčiojimas, gėdinimas, grasinimas, siekiant suvaldyti klasę; klaidingi įsitikinimai apie smurtą).
- *Auklėjimo stilius.* Nuolatinis fizinių bausmių taikymas, emocinė prievarta turi įtakos vaiko agresyviam elgesiui.
- *Vaiko temperamentas.* Vaikas, turintis aktyvų ir impulsyvų temperamentą, dažniau tampa agresyvus.

Artimiausios aplinkos (šėimos) veiksniai, formuojančius agresyvų vaikų elgesį Ž. Arlauskaitė (1998) įvardija kaip nepriežiūrą, apleistumą – tai ilgalaikis fizinių ir psichinių vaiko poreikių netenkinimas, kai kyla grėsmė visaverčiam vaiko vystymuisi. Apleistumas gali būti fizinis, emocinis ir socialinis. Fizinis apleistumas – kai netenkinami vaiko biologiniai poreikiai: nesirūpinama jo maitinimu, apranga, sveikata, fiziniu saugumu. Emocinis apleistumas – kai netenkinami jo psichologiniai poreikiai: nesidomima vaiko gyvenimu, mažai bendraujama, ignoruojami vaiko jausmai ir pan. Socialinis apleistumas – tai nesirūpinimas vaiko socializacija, išsilavinimu, ignoruojami jo gabumai ir specialieji poreikiai. Apibendrinami abiejų autorių mintis, galime teigti, kad vaiko netinkamas elgesys priklauso nuo fizinių, emocinių, psichologinių, socialinių poreikių nepatenkinimo.

G. Čiuladienė (2007) taip pat pažymi, kad dažniausiai paauglių agresyvaus elgesio raišką lemia tėvai, nepatenkindami vaiko poreikių. G. Navaitis (1997), remdamasis A. Maslow poreikių klasifikacija, paauglio poreikius skirsto į:

- *Fiziologinius* – stiprėja fizinio ir seksualinio aktyvumo poreikis.
- *Saugumo* – šis poreikis sustiprėja, kadangi paaugliui nerimą kelia fizinės ir psichologinės permainos, ir poreikis tenkinamas ne tik šeimoje, bet ir bendraamžių grupėse.
- *Nepriklausomybės* – remiasi naujomis paauglio kognityvinėmis ir fizinėmis galimybėmis.
- *Prisirišimo (meilės)* – remiasi atsiskyrimu nuo tėvų ir lytiniu brendimu.
- *Pasiekimų* – kurie padeda realizuoti naujas kognityvines galimybes, padaryti įspūdį priešingai lyčiai, pakelti savo statusą bendraamžių grupėje; pasiekimų poreikis gali ir susilpnėti, jei paauglys priklauso grupei, pasižyminčiai menka motyvacija.

- *Savirealizacijos* – siejamas su pasiekimais ir su įsitvirtinimu visuomenėje.

Matome, kad poreikių patenkinimas – tai vaiko sėkmingos adaptacijos, savirealizacijos sąlygos mokykloje, visuomenėje. J. U. Rogge (2004) teigimu, vaikus privalu vertinti ir gerbti, o jų norus bei poreikius žiūrėti rimtai, kadangi dėl poreikių nepatenkinimo kyla konfliktai tarp vaikų ir tėvų, tarp mokinių ir bendraamžių, tarp mokinių ir mokytojų.

G. Kvieskienės (2000) ir R. Žukauskienės (2006, B) teigimu, mėginant suprasti vaikų netinkamo elgesio priežastis, dažnai daroma prielaida, kad didelę įtaką vaikų smurto raiškai turi bendraamžių izoliacija bei atstūmimas. M. G. R. Robinchaud (2007) nurodo aštuonias atstūmimą lemiančias priežastis (žr. 4 pav.):

4 pav. Atstūmimą lemiančios priežastys

(sudaryta V. Tvaskūnienės, 2010; remiantis M. G. R. Robichaud, 2007)

Matyti, kad atstūmimą vaikas gali išgyventi ne tik šeimoje, bet ir mokykloje, draugų tarpe. M. Sniečkutė (2007) teigia, kad mokykloje kasdien yra vertinami mokinių laimėjimai bei poelgiai, žinios lyginamos su kitais bendraklasiais. Vaikai susilaukia tiek teigiamų, tiek neigiamų įvertinimų. Moksle atsiliekantys mokiniai dažniau gauna neigiamus įvertinimus ir dėl to yra pašiepiami, užgauliojami bendraklasių. Tokie vaikai dažnai yra iš asocialių šeimų. Jie savo klasėse yra atstumti ir izoliuoti, santykiai su kitais mokiniais įtempti, bendraklasiai jų nemėgsta. V. Ignatavičienė ir R. Žukauskienė (1999) teigia, kad bendraamžių atstumti mokiniai yra linkę perimti smurtaujančių paauglių vertybes, asocialų elgesį (alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimą). Pasak R. Žukauskienės (2006, A) ir G. Kvieskienės (2000), alkoholio, narkotikų vartojimas ar rūkymas taip pat gali pastūmėti paauglius į delinkventinių bendraamžių grupes ir jie gali pradėti smurtauti. I. Leliūgienė (2002) šias grupes įvardija „neformaliomis“ ir išskiria, kaip vieną iš veiksnių, kurie daro įtaką paauglių elgesiui, ypač tiems, kurie turi problemų namuose ar mokykloje. Galime daryti prielaidą, jog tokiose grupėse bendraujančių paauglių požiūris į daugelį dalykų yra panašus: nepilnamečiai jose jaučiasi laisvesni, gali daryti tai, ką

namie draudžia tėvai. Ar bus daromi grupės asmenų smurtiniai nusikaltimai, priklauso nuo grupės kryptingumo. Padaryti šiuos nusikaltimus gali paskatinti noras išitvirtinti neformalioje grupėje ar, pavyzdžiui, noras atkeršyti, įrodyti savo pranašumą, statusą. K. A. King ir R. A. Vidourek (2010) pateikia, kad mokiniai smurtaudami bando prisitaikyti prie bendraamžių grupėje vyraujančių taisyklių, siekia įrodyti, kad yra stiprūs, neįveikiami. Aptarėme, mūsų manymu, svarbius veiksnius, kurie skatina vaikų agresyvaus ir smurtinio elgesio pasireiškimus kitų atžvilgiu (mokinių, mokytojų).

Apibendrinant aptartus mikroaplinkos veiksnius, įtakojančius vaikų smurtą mokykloje, norėtusi pateikti J. Brown ir P. Munn (2008) autorių požiūrį, kad smurto raiška mokykloje skatina išsiaiškinti vaikų aplinkos koncepcijas, kurios atskleidžia, kodėl mokiniai trikdo kitų laisvę, žlugdo bendraamžių ir mokytojų tarpusavio santykius, griaua vertybes, ir padeda pašalinti negatyvaus elgesio apraiškas. Taigi, mokykla yra ta institucija, į kurią vaikas patenka po šeimos ir kurioje socializuojasi, įgauna tam tikrus elgesio, bendravimo su bendraamžiais, vyresniais žmonėmis įgūdžius. Reikia konstatuoti, kad mikroaplinka (šeima, mokykla) yra pagrindas, formuojantis vaiko elgesį.

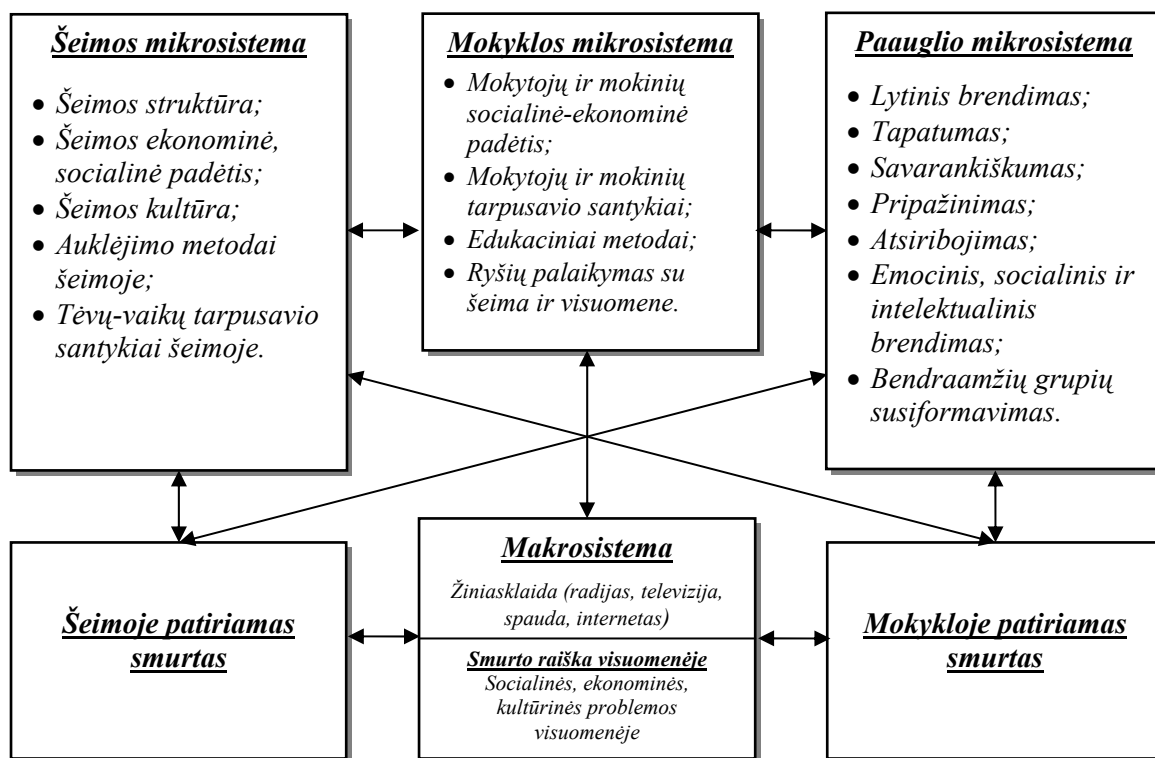
Kitas svarbus rizikos veiksnys, nuo kurio priklauso vaiko elgesys, tai makroaplinka – žiniasklaida (spauda, televizija, internetas ir kt.). G. Kvieskienė (2003), P. Langas ir S. Piūler (2002) iš visų žiniasklaidos priemonių išskiria televiziją (laidos susijusios su smurtu, agresyvaus turinio filmai ir kt.) ir internetą (žaidimai, arogantiškos internetinės svetainės ir kt.). Šios priemonės pasižymi informacijos pateikimo formų įvairove, dinamika, turi galimybę panaudoti vizualinės ir akustinės informacijos derinį, keisti ekrane įvairius siužetus, veiksmo vietą, personažų skaičių, naudoti specialius efektus, o visa tai, gali sukelti smurtinį vaiko elgesį, agresijos išpuolius. Akivaizdu, jog kuo daugiau smurto demonstruojama per televiziją, internetą, tuo labiau vaikai, sprenddami tarpusavio konfliktus, yra linkę panaudoti smurtą kaip veiksmingą įvairių problemų sprendimo priemonę.

A. Dobryninas (2000), A. Kiškis (2004), G. Valickas (1997) ir kt. autoriai prie smurto naudojimo skatinančių veiksnių priskiria ir spaudoje, ir televizijoje bei žaidžiant kompiuterinius žaidimus demonstruojamą smurtą. Didžioji dalis filmų, rodomų per televiziją, kino salėse, tarp jų ir animaciniuose filmukuose, kompiuteriniuose žaidimuose bei straipsniuose spaudoje, internete, kurie be apribojimų prieinami vaikams, stebimos smurto scenos. Visiškai pritariame A. Kiškio (2004) teiginiui, jog smurto televizijoje stebėjimas nepilnamečiams turi poveikį, kuris gali pasireikšti didesniu smurtavimu, smurtiniais nusikaltimais, agresyvių nuostatų bei elgesio išmokimo, jautrumo sumažinimo, smurto subkultūros propagavimo ir panašiomis formomis. Pritariame A. Dobrynino (2000) pozicijai, jog žiniasklaida yra ne tik informuojanti, bet ir socializuojanti institucija, ji turi galimybę formuoti socialinius vaidmenis ir stereotipus tarp tų

socialinių grupių, kurių socialinės nuostatos dar nėra visiškai susiformavusios arba kurių socializacija apsunkinta tradicinių socialinių institutų, pvz., šeimos, mokyklos ir bendraamžių. Svarus ir J. Motiejūno (2007) požiūris: žiniasklaida labai galingas mechanizmas, leidžiantis tiesiogiai susitapatinti su agresoriaus asmenybe iš pradžių virtualiame pasaulyje, o vėliau šią patirtį įgyvendinti realybėje. A. Monkevičius (2004) teigia, kad žiniasklaidos priemonės, kuriuose vaizduojamas žiaurus žmonių tarpusavio elgesys daro didelę įtaką bręstančio vaiko asmenybei ir žadina žiaurumo instinktus.

Manytume, kad minėtieji faktoriai sudaro palankią terpę smurtui rasti ir plisti. Per žiniasklaidą išreklamuotas žiaurumas gali sukelti paaugliui stiprų norą analogiškai modeliuoti savo elgesį ir įgyvendinti troškimą tapti reikšmingu.

Smurtas ir jam plisti turintys įtakos visi įvardinti veiksniai atsispindi mūsų artimiausioje aplinkoje, visuomenėje vykstančiuose procesuose, kurie įtakoja vaikų elgesį. Apibendrinant autorių pateiktų nuomonių analizę, galima įvardinti pagrindinius veiksnius, pavaizduoti ryšius tarp jų, kurie skatina vaikus smurtauti (žr. 5 pav.):

5 pav. Veiksniai, įtakojantys vaikų smurtą

(pagal V. Tvaskūniene, „Vaikų smurto raiškos mokykloje edukacinis tyrimas“, 2010)

Ši schema parodo, kad nėra vienos veiksnių grupės, nuo kurios priklausytų agresyvus vaiko elgesys. Visi šie veiksniai lemia vaiko asmenybės formavimosi procesą, jo vertybines

orientacijas, pasaulėžiūrą bei elgesį konkrečiuose situacijose. Kadangi minėti rizikos veiksniai tarpusavyje susiję, jų daroma įtaka vaiko elgesiui yra taip pat susijusi.

Apibendrinami skyrių galime teigti, kad minėti autoriai išskiria vieną iš daugelio veiksnių: smurtavimui didelę įtaką darančią socialinę aplinką, kurioje žmogus auga, bręsta, gyvena. Artimiausia socialinė vaiko aplinka – santykiai šeimoje, auklėjimo stilius, tėvų požiūris į agresyvų elgesį, agresyvaus elgesio stebėjimas mikro ir makro aplinkose – stipriai veikia vaiko agresyvaus elgesio formavimąsi. Paanalizuokime, kokie veiksniai (amžius, raidos dėsniumai, skaudi ankstyva patirtis) charakterizuoja smurtaujančius ir nukentėjusius vaikus.

1.4. Smurtaujančio vaiko ir aukos charakteristikos

Kalbant apie smurtaujančio vaiko ir aukos charakteristikas, reikėtų apibrėžti paauglystės amžiaus ribas. J. Šalkauskis (1991) paauglystės tarpsnį įvardija kaip paauglystę arba adolescenciją, dėl smarkaus tuo laiku vykstančio augimo (iš angl. kalb. *adolescere* – augti). Autorius nurodo, kad paauglystė prasideda 13-aisiais gyvenimo metais ir baigiasi 15-aisiais metais merginoms, o vaikinams 17-aisiais metais. A. Gučas (1990) paauglystės amžiaus ribas apibrėžia tarp 12 ir 18 metų ir nurodo, kad šiam tarpsniui būdinga nuotaikų kaita, nepastovumas, jautrumas, emocinė įtampa; formuojasi paauglio identiškumas: savęs suvokimas, vertinimas, pozicijos gyvenime ieškojimas. D. Beresnevičienė (2003) teigia, kad jaunesnieji paaugliai, 12 - 18 metų, išgyvena susitapatinimo su grupe ir atsiskyrimo krizę, stiprėja bendraamžių įtaka. Taip pat autorė teigia, kad kiekviename amžiaus tarpsnyje iškyla tam tikri asmenybės vystymosi uždaviniai ir įvardija, kokios užduotys priskiriamos 12 – 18 metų jaunuoliams: fizinio brendimo, emocinio vystymosi.

R. Žukauskienės (2002) teigimu, paauglystės ribos yra labai sąlygiškos, tarp 12 ir 18 metų. Autorė paauglystę dar skirsto į ankstyvąją (12-14 metų) ir vėlyvąją (16–18 metų). G. Navaitis (1997), nurodydamas paauglystės chronologines ribas, taip pat pabrėžia, kad paauglystės amžius gana sąlygiškas. Pasak autoriaus, dažniausiai paauglystei priskiriamas amžiaus tarpsnis nuo 12 iki 18 metų, 15-uosius metus laikant pereinamaisiais. Paauglystės periodizacijos sudėtingumas (sąlygiškumas) susijęs su nesinchroniška socialine ir psichine raida, kurios metu mergaičių ir berniukų branda skiriasi. Net ir juridiniuose dokumentuose (*Lietuvos Respublikos Konstitucijoje*, 2007; *Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse*, 2008) to paties amžiaus vaikas gali būti traktuojamas kaip ribotos atsakomybės (neveiksnius, ribotai veiksnus) nepilnametis ir kaip pilnateisis (pilnametis, veiksnus - emancipuotas). A. Dapšys ir G. Sakalauskas (2005, p. 22) pažymi, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija bendros vaiko amžiaus ribos tiesiogiai nereglamentuoja, tačiau yra nuostatų, kurios taikomos tik tam tikro amžiaus asmenims,

pavyzdžiui, „Asmenims iki 16 metų mokslas privalomas“ arba „Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę“. Nurodytos amžiaus ribos sietinos ne tiek su vaiko ar pilnametystės bendra samprata (amžiaus kriterijais), bet pirmiausia tam tikrais (atskirais) su šio amžiaus asmens teisinio statuso ypatumais. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje (2001, p. 5) teigiama, kad „vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau“. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (1996, p. 1) nurodoma, kad „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. Kaip pabrėžiama konvencijoje, vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jeigu pagal įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau, Vaiko teisių pagrindų įstatyme paskutinioji nuostata formuluojama per išimtis („išskyrus atvejus“) ir nebūtinai siejant jas su ankstesniu nei 18 metų pilnametystės pripažinimu. Tai rodo, kad paauglystės ribų nustatymą apsunkina nevienodas požiūris į šį raidos etapą, kuris gali būti vertinamas ir kaip savarankiškas, nesavarankiškas, siejamas su teisiniu statusu (teisėmis, pareigomis), ir kaip perėjimas iš vaikystės į brandą.

Vadovaujantis požiūriu, kad paauglystė yra perėjimas iš vaikystės į brandą, paauglystė yra siejama su bene audringiausiu ir pavojingiausiu žmogaus amžiaus tarpsniu. Tai amžius, kai itin stipriai ima reikštis jauno žmogaus agresija, tai yra „veržimasis į priekį, puolimas į gyvenimą, kova su neteisybe, rungtyniavimas, galynėjimasis su priešais“ (Černius, 2006, p. 171). R. Žukauskienė (2002) nurodo, kad paauglystė - tai sumaištis amžius, kai jaunuoliai formuoja savąjį „Aš“, asmenybę, turinčią savo įsitikinimus, tikslus. J. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2000) teigia, kad pagrindinis paauglystės laikotarpio uždavinys – priimti savo besikeičiančią išorę ir pokyčius psichikoje. Pasak I. Leliūgienės (2003), pagal psichologinį išsivystymą ir pobūdį, paaugliškas amžius – tipiškas vaikystės amžiaus tarpsnis. Tačiau, kita vertus paauglys yra augantis žmogus, kurio pasiektas vystymosi lygis, paauglio galimybės skatina savarankiškumo, savojo „Aš“ įtvirtinimo poreikį. Paauglys siekia, kad suaugusieji pripažintų jo teises ir potencialias galimybes. Dažnai suaugusieji, pabrėždami, kad paauglys jau nebemažas, iš jo daugiau reikalauja, ignoruoją jo teises į savarankiškumą. Tokia prieštaringa padėtis sukelia konfliktines situacijas, paauglio protestus, sunkina santykius su suaugusiaisiais.

Apibendrinami paauglystės tarpsnį, anot autorių, galime teigti, kad šis laikotarpis susijęs su fiziniu brendimu, su identitetu, pažintine raida, su specifiniu elgesiu, paauglystei būdingomis nuostatomis, vaidmenų pasikeitimu.

V. Černius (2006), G. Navaitis (1997), D. G. Myers (2000), aiškindami paauglio asmenybės raidos priežastis ir esmę, nurodo, kad paauglys ieško asmeninio tapatumo. Greitai besikeičiant fizinei paauglio išvaizdai, socialiniam statusui ir psichologinėms galimybėms, jam svarbu suvokti savo savybes, potencialias galimybes, eksperimentuojant pasirinkti

psichologinius ir socialinius vaidmenis. I. Leliūgienė (2003) teigia, kad vienas svarbiausių paauglio asmenybės raidos momentų yra saviraiška, savęs vertinimas. R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005, p. 70) pateikia, kad „Savęs vertinimas – tai kiekvieno žmogaus santykis su turimu savojo „Aš“ vaizdu, emocinis to santykio išgyvenimas. Tai individo savęs paties, savo savybių, galimybių ir vietos tarp žmonių vertinimas“. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes, savijauta ir elgesys. Jaustis niekam tikusiam labai sunku ir skausminga, išverti tokią būseną ilgai beveik neįmanoma. Tada paauglys ieško būdų prisitaikyti arba kompensuoti savo būklę. Prastas savęs vertinimas gali būti dvejopas: paauglys yra pasyvus, drovus, užsisklendęs, nuošalus arba – agresyvus, arogantiškas, net ciniškas. Toks mokinys žemina, muša, ižeidinėja kitus (žr. 1 lentelė).

1 lentelė

Savijautos ir elgesio priklausomumas nuo savęs vertinimo
(pagal R. V. Pivorienę ir N. Sturlienę, 2005)

Prastas savęs vertinimas (pasyvus)	Geras savęs vertinimas (pozityvus)	Prastas savęs vertinimas (agresyvus)
<i>Mano, kad jo teisės nėra tokios svarbios kaip kitų</i>	<i>Mano, kad jo ir kitų teisės yra lygios</i>	<i>Mano, kad jis turi daugiau teisių už kitus</i>
<i>Abejoja, ginasi</i>	<i>Pasitiki savo vertybėmis, sprendimais</i>	<i>Išoriškai atrodo labai pasitikintis</i>
<i>Kaltina save, gerinasi kitiems</i>	<i>Sako ir priima komplimentus</i>	<i>Giriasi, žemina kitus</i>
<i>Nelaimingas, prislėgtas</i>	<i>Energingas, džiaugiasi gyvenimu</i>	<i>Nelaimingas, ciniškas</i>
<i>Atsiskyres, vienišas, bailus, drovus</i>	<i>Bendraujantis</i>	<i>Nepasitiki kitais</i>
<i>Prislėgtas</i>	<i>Atpažįsta ir priima jausmus</i>	<i>Ignoruoja jausmus</i>
<i>Priklausomas</i>	<i>Prisiima atsakomybę</i>	<i>Siekia absoliučios galios, neatsakingas</i>
<i>Labai susirūpinęs, ką kiti apie jį mano, konformistiškas</i>	<i>Jautrus kitiems ir sau, bendradarbiaujantis</i>	<i>Nejautrus kitiems</i>
<i>Bijo pasikeitimų</i>	<i>Noriai mokosi, auga kaip asmenybė</i>	<i>Rigidiškas, nelankstus</i>
<i>Žaloja save</i>	<i>Rūpinasi savimi</i>	<i>Žaloja save ir kitus</i>

Matome, jog paaugliui labai svarbus teigiamas savęs vertinimas. Žinių apie save jaunuoliai gauna iš aplinkinių (draugų, mokytojų) žmonių, o pirmiausia iš šeimos. Pasak A. Navaičio (1997), išgyvenusieji smurtą šeimoje vaikai pasakoja ne tik apie smurto baimę, bet ir juos apėmusį visišką bejėgiškumo, mažavertiškumo jausmą. Tokioje šeimoje vaikai išgyvena prieštarigus jausmus tėvams, jie jaučia didžiulę baimę, pyktį, kaltę, gėdą, kaltina save. Aukos dažnai pasakoja, kad labiausiai juos gąsdindavo nenusipėjamas smurto pobūdis. Nežinodami, kaip nukreipti nuo savęs smurtą, jie išmokdavo priimti visiškos kapituliacijos padėtį, pademonstruodami paklusnumą. Prisitaikydami prie tokios nuolatinės grėsmės vaikai išsiugdo ypatingus gebėjimus greitai išvysti pavojaus ženklus. Jie itin tiksliai prisiderina prie savo engėjų vidinių būsenų. Kai vaikai pastebi pavojaus ženklus jie stengiasi apsaugoti arba išvengti

smurtautojo: slepiasi, atsitraukia susiriesdami į kamuoliuką. Problemų kyla tuomet, kai menkavertiškumas labai stiprus ir jie save suvokia kaip niekam tikusį individą. Vaikai išgyvenę smurtą šeimoje ir praradę savo teigiamojo „Aš“ vaizdą („Aš esu“, „Aš galiu“, „Aš priklausau“, „Aš esu reikalingas“, „Aš tikiu“) turi elgesio problemų:

- jie yra agresyvūs arba pasyvūs;
- vengia bendraamžių;
- atsisako eiti į mokyklą;
- jiems sunku kontroliuoti savo elgesį;
- sunku susikaupti, mokytis;
- turi polinkį į priklausomybes;
- pasireiškia save žalojantis elgesys;
- bėga iš namų, valkatauja;
- turi polinkį priekabiauti prie kitų.

Pasak R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005), priekabiautojai (žemintojai) paprastai yra energingos asmenybės, pasižyminčios antisocialiniu elgesiu: tiesiogine fizine agresija (užgaulių žodžių, stumdymosi, smūgių, įkandimų naudojimu, daiktų gadinimu ir t.t.) ir netiesiogine agresija (atstūmimu, izoliavimu, apkalbomis, anoniminiais rašteliais ir t.t.). M. G. R. Robichaud (2007) teigia, jog apie 50 procentų priekabiautojų yra patys patyrę smurtą. Tai asmenys, kurie save neigia, išgyvena giliai paslėptą mažavertiškumo jausmą. Tad į mokyklą tokie vaikai ateina turėdami nevisavertiškumo jausmą, priešiški, arogantiški, nemėgstantys pralaimėti, o kito klaidos, silpnybės ar trūkumai jiems tampa proga geriau pasirodyti. D. Olweus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006) pažymi, kad berniukų ir mergaičių priekabiavimo pobūdis skiriasi. Berniukai priekabiauja tiek prie berniukų, tiek prie mergaičių, o mergaitės dažniau tik prie mergaičių. Mergaičių priekabiavimas ne toks atviras – jos negražiai kalba viena apie kitą, skleidžia gandus, išpasakoja paslaptis, akcentuoja kitų nepatrauklius bruožus ar įpročius, buriasi į uždaras grupeles, manipuliuoja kitų draugyste, pavyzdžiui, kiršina drauges. Mergaitės dažnai neigia savo priekabiavimą, aiškina, kad kitaip neįmanoma elgtis, o berniukai savo netinkamą elgesį pripažįsta. Priekabiaujančios mergaitės bruožai yra mažiau ištyrinėti nei berniuko, todėl schemoje pateikta smurtautojo charakteristika labiau būdinga berniukams (žr. 6 pav.):

- Gali būti fiziškai stipresnis už bendraamžius; gali būti to paties amžiaus arba vyresnis nei aukos; fiziškai pranašus judriuose žaidimuose, sporte ar muštynėse.
- Turi poreikį dominuoti ir pajungti kitus mokinius; ištvirtina jėga ir grasinimais; giriasi esamais ar įsivaizduojamais pranašumais.
- Ūmus, lengvai supyksta, impulsyvus, netolerantiškas, sunkiai paklūsta taisyklėms, nemėgsta kliūčių, nevengia sukčiauti.
- Nusiteikęs priešiški, neklusnus ir agresyvus suaugusiųjų atžvilgiu.
- Atrodo „kietas“ ir negailestingas, neempatiškas aukoms.
- Atrodo pasitikintis, pagyrūniškas ir arogantiškas.
- Palyginti anksti pradeda elgtis asocialiai – vogti, vartoti alkoholi, elgtis vandališkai; bendrauja su „blogomis kompanijomis“.

6 pav. Smurtautojo charakteristika

(sudaryta V. Tvaskūnienės, 2010; remiantis M. G. R. Robichaud, 2007)

Anot R. Žukauskienės (2006, A, p. 191), „Asocialus elgesys pasireiškia įvairiomis formomis ir dažniausiai būna susijęs su visuomeninių normų, taisyklių pažeidimu ir veiksmais, nukreiptais prieš kitą asmenį“. A. Suslavičius ir G. Valickas (1999) pažymi, jog asociali veikla yra ypač būdinga paauglystėje, kaip tik tuo amžiaus periodu jaunuoliai įvykdo grupinius nusikaltimus. I. Leliūgienė (2003, p. 131) nurodo, kad grupiniai nusikaltimai dažniausiai būna vandališki – objektų niokojimas, apiplėšimai, vagystės. Atsižvelgus į veiksmus, sąlygojusius vaikų smurtinius nusikaltimus, remiantis atliktu kriminologiniu tyrimu, įvertinus kriminologijos literatūroje nagrinėjamą smurtaujančių vaikų tipologiją, V. Pavilionis (1989, p. 47) išskyrė šiuos smurtaujančio vaiko asmenybės tipus:

- *Atsitiktinis tipas*. Apibūdina tokį vaiką, kuris padaro smurtinę veiką dėl gyvenimo patirties stokos, lengvabūdiškumo, neteisingo situacijos vertinimo. Ji dažniausiai susijusi su žaidimais, išdykavimu, impulsyvia reakcija į nestandartinę situaciją. Visa tai dažniausiai sąlygoja amžiaus ypatybės. Tokius vaikus apskritai galima vertinti teigiamai. Todėl jiems dažniausiai pakanka tinkamai paaiškinti padarytos veikos antisuomeniškumą ir tai jie suvokia kaip stimulą vengti situacijos, kuri gali sukelti neteisėtus veiksmus.

- *Aplinkybinis tipas*. Apibūdina tokį vaiką, kuris neturi pastovių antisuomeniškų motyvų, kuris sąmoningai nesiekia pakenkti kitam ir tuo pačiu turėti sau naudos, o pasielgia priešingai teisei dėl sudėtingų situacijų (nesugebėjimo teisingai apsispręsti, veikiamas draugų pavyzdžio ir pan.).
- *Nepastovus tipas*. Apibūdina tokį vaiką, kuris smurtinį nusikaltimą padarė pirmą kartą, tačiau ir jo ankstesnis elgesys buvo vertinamas kaip antisuomeniškas. Šie vaikai turi tiek teigiamų, tiek neigiamų bruožų (pozityvių ir negatyvių poreikių, interesų, pažiūrų, charakterio bruožų ir t.t.). Šio tipo asmenybės labai priklauso nuo konkrečių aplinkybių: esant normaliai aplinkai, jie elgiasi gerai, o patekę į aplinkybes, kurios skatina antisuomenišką poelgį, jie nesunkiai gali tapti teisės pažeidėjais.
- *Aktyvus piktybinis tipas*. Šiam tipui būdingi tokie bruožai: ne tik vidinis polinkis smurtauti, bet aktyvus ieškojimas jam prielaidų (sąlygų, situacijų ir pan.); išankstinis pasiruošimas smurtinei veikai; neigiamų požymių pastovumas poreikiuose, interesuose, požiūriuose, karakteryje (dominuoja primityvūs, vartotojiški poreikiai; būdingas agresyvumas).
- *Pasyvus piktybinis tipas*. Apibūdina tokį vaiką, kuris specialiai neieško situacijos smurtiniam nusikaltimui padaryti, nesiruošia jam iš anksto, bet, susidarius tinkamai situacijai, paprastai jos nepraleidžia. Šiam asmenybės tipui tėvų pamokymai dažnai daro nedidelį poveikį. Jų pataisymui ir perauklėjimui reikia prevencinių priemonių komplekso.

Internetinėje svetainėje „Be patyčių“ išskiriami tokie du skriaudėjų tipai (žr. <<http://www.bepatyciu.lt/?pageid=36>>):

- *Laikini arba atsitiktiniai skriaudėjai* – jais tampa vaikai, kurie pradeda tyčiotis iš kitų dėl tam tikrų kilusių sunkumų ar patiriamos krizės, pvz., gali tapti agresyvesni dėl tėvų skyrybų. Tokie vaikai gali tyčiotis iš kitų taip išliedami susikaupusias neigiamas emocijas, bet ilgainiui nustoja taip elgtis.
- *Nuolatiniai skriaudėjai* – vaikus, kurių elgesys nėra atsitiktinis ir kurie tyčiojasi nuolat, galima pavadinti nuolatiniais skriaudėjais. Dažnai tokie vaikai elgiasi agresyviai ir už mokyklos ribų, pvz., namie, ir taip daro ne dėl tam tikrų patiriamų krizių ar kitų sunkumų, bet dėl įvairių mikro ir makro aplinkos veiksnių.

K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001) teigia, kad krizinėje situacijoje atsidūrę vaikai atranda įvairių elgesio būdų savo vidiniam konfliktui išreikšti. Niekas negali pasakyti, kokį elgesio būdą pasirinks krizę patiriantis vaikas. Nėra tikslios priežasties ar pasekmės mechanizmo. Ne kiekvienas išsiskyrusių tėvų vaikas visą gyvenimą širdyje nešiosis emocinę skriaudą, mušeikos, priekabautojai gali būti kilę iš pavyzdinių namų. Dėl skurdo, prastų

gyvenimo sąlygų ir didelių reikalavimų mokykloje vaikas nebūtinai turi tapti agresyviu ar slėptis už kitų nugarų. Tačiau kuo daugiau rizikos faktorių ir kuo mažiau apsaugos, padaršinimo ir pastiprinimo, tuo didesnė tikimybė, kad vaikas nesusidoros su gyvenimo pateikiamais uždaviniais.

Smurtą gali patirti kiekvienas vaikas, kuris, atrodytų, niekuo neišsiskiria iš kitų, ar vaikas, kuris kuo nors išsiskiria iš kitų, pavyzdžiui, yra raudonplaukis, riestanosis ar turintis negalią. Tačiau, pasak M. G. R. Robichaud (2007), vaikai, kurie tyčiojasi iš kitų, dėl kokių nors priežasčių pasirenka vaiką, į kurį savo pyktį ir agresiją nukreipia pirmiausia. Vaikai, skriaudžiantys kitus, dažniausiai atkreipia dėmesį į:

- *Išskirtinumą*. Neretai tyčiotis pradeda pabrėžiant kokią nors išskirtinę vaiko ypatybę ar savybę, pavyzdžiui, kūno sudėjimą, kitos spalvos plaukus, drabužius ar ką nors kita.
- *Bejėgiškumą*. Patyčių tikslas yra įskaudinti, pažeminti kitą vaiką. Taigi, patyčių taikiniu pasirenkamas tas vaikas, kuris gali bijoti skriaudėjų ar gali parodyti, kad patyčios jį liūdina, skaudina.
- *Vienišumą*. Kur kas sunkiau žeminti vaiką, kai jis nėra vienišas, turi draugų, kurie jį palaiko, su juo būna. Todėl dažnai patyčių taikiniu tampa vieniši vaikai. Besityčiojantiems vaikams atrodo, kad vienišo vaiko niekas negali apginti – todėl jį paprasta išgąsdinti.

R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005) teigimu, aukos arba skriaudžiamieji – paprastai būna nepasitikinčios, pasyvios, neagresyvios asmenybės. Tačiau yra išskiriama ir provokuojančių aukų kategorija, kuriai priklauso mokiniai savo elgesiu demonstruojantys nerimastingumą ir agresyvumą vienu metu (žr. 7 pav.):

- *Fiziškai silpnesni (ypač berniukai)*
- *Nerangūs – jų kūno koordinacija prasta, bijo būti užgauti ir užgauti kitus, jiems nesiseka judriuose žaidimuose, sporte.*
- *Atsargūs, jautrūs, ramūs, pasyvūs, drovūs, klusnūs, neryžtingi, paprastai greitai pravirksta.*
- *Nerimastingi, nesaugūs, nelaimingi, kenčiantys, nepasitikintys savimi; jie tarsi kitiems „siunčia signalą“, kad yra blogesni už kitus, negali savęs apginti, dėl to yra „lengvi taikiniai“.*
- *Negalintys apsiginti bendraamžių grupėje – nei žodžiais, nei fiziškai.*
- *Turintys geresnę ryšį su suaugusiaisiais (tėvais, mokytojais) negu su bendraamžiais.*
- *Priklausantys etninėms mažumoms, neišgalūs, turintys mokymosi sutrikimų.*

Provokuojanti auka:

- *Ūmūs, kovojantys, kai yra puolami ar žeminami, bet ta kova jiems nesėkminga.*
- *Judrūs, neramūs, nesusikaupiantys, gali pulti ir kelti įtampą, būti netaktiški ir erzinti kitus.*
- *Nemėgstami suaugusiųjų, įskaitant mokytojus.*
- *Gali patys tyčiotis iš silpnesnių mokinių.*

7 pav. Aukos charakteristika

(sudaryta V. Tvaskūnienės, 2010; remiantis M. G. R. Robichaud, 2007)

Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje (2001) vaiko, kaip smurto (prievartos) aukos, samprata netiesiogiai apibūdinama taip: „Valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad padėtų fiziškai ir psichologiškai atsistatyti ir socialiai integruotis vaikui, tapusiam bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo; kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės; ginkluotų konfliktų auka“ (Dapšys, Sakalauskas, 2005, p. 23). Taigi, galima teigti, kad konvencijoje vaiko-aukos sąvoka traktuojama plačiai. Ji apima ne tik vaikus tiesiogiai nukentėjusius nuo smurto, bet taip pat ir vaikus, patyrusius bet kokią kitą prievartos formą, įskaitant piktnaudžiavimą vaiko teisėmis, jo išnaudojimą, nesirūpinimą vaiku.

Kiekvienas vaikas, tapęs auka, patirtą skriaudą išgyvena individualiai, savaip, bet galime išskirti ir bendrus bruožus. Vaiką patyrusį emocinę prievartą nelengva pastebėti, nes ji nepalieka matomų žymių, jos pasekmės išryškėja vėliau. Požymiai, kurie leidžia įtarti, kad vaikas patiria emocinį smurtą, susiję su vaiko fizine ir emocine savijauta, pasikeitusiu elgesiu. Tai įvairūs psichosomatiniai nusiskundimai (galvos, pilvo skausmai, alpimai, virškinimo sutrikimai ir pan.); atsiradęs nevalingas šlapinimasis ir tuštinimasis; nepasitikėjimas savimi; depresija; kalbos sutrikimai (mikčiojimas); perdėtas nuolankumas suaugusiesiems; melavimas; agresyvus elgesys

(agresija gali būti nukreipta į kitus asmenis, save patį arba aplinką); pasyvumas; ne pagal amžių rimtas arba ne pagal amžių vaikiškas elgesys (Pivorienė, Sturlienė, 2005).

V. Sruoga ir B. Jakubkaitė (2002) nurodo, kad nuolat emociškai terorizuojamas vaikas netenka pasitikėjimo savimi: abejoja savo jausmais, gebėjimais, jaučiasi menkas ir nevertingas. Netekęs pasitikėjimo savimi praranda ryžtingumą, tampa bailus, pasyvus, laukiantis kitų nurodymų ir pritarimo, jaučiasi kaltas, menkas, netinkamas. Todėl dažniausiai įvardijamos emocinio smurto pasekmės yra – įtampa, nepasitikėjimas savimi (savo žiniomis, jausmais, gebėjimais), vengimas bendrauti, nesaugumo, bejėgiškumo, pasimetimo, vienišumo, apleistumo jausmai, priklausomybė nuo kitų nuomonės, požiūrio ir reikalavimų, uždarumas, nesugebėjimas ieškoti ir prašyti pagalbos, nuolatinės pastangos įtikti, neryžtingumas, liūdesys, prislėgta nuotaika, taip pat save ir/ar kitus žalojantis elgesys.

R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) pateikia fizinį smurtą patyrusio vaiko elgesio pakitimus: vaikas atsargesnis, baikštesnis kitų žmonių atžvilgiu; išsigąsta, kai kiti vaikai verkia, ar išgirdęs netikėtus garsus; jį gąsdina netikėti kito žmogaus judesiai; tampa agresyvus arba atsiriboja; rengiasi neįprastai, ne pagal oro sąlygas; bijo tėvų, eiti namo, bijo eiti į mokyklą; yra baimingai klusnus, pasyvus. V. Sruogos ir B. Jakubkaitės (2002) teigimu, patirta fizinė prievarta sukelia menkavertiškumo, bejėgiškumo, nesaugumo jausmus, padidėjusį baimingumą, sutrikdo psichofizinį vaiko vystymąsi.

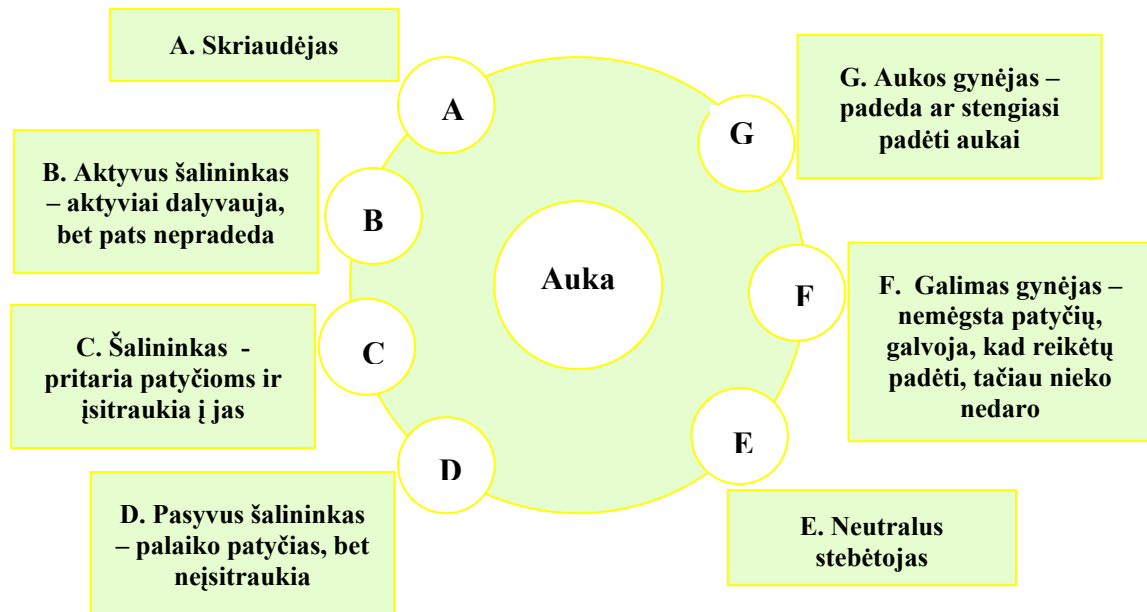
N. Grigutytė ir kt. (2004) atskleidžia seksualinį išnaudojimą patyrusių vaikų elgesio pakitimus: vaikai jaučiasi bejėgiai, suteršti ir menkaverčiai, jiems atrodo, kad kitokio elgesio jie nenusipelnė, bijo kurio nors lyties suaugusiojo; vengia bendrauti su bendraamžiais; sunkiai sukaupia dėmesį; nenori dalyvauti fizinio lavinimo pamokose; vengia persirengti kitiems matant; būdingas keistas, įmantrus, seksualus elgesys; padidėjęs jautrumas; netikėtai išsamios, neatitinkančios amžiaus žinios apie lytinius dalykus.

Anot R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006), patyčių situacijoje be aukos ir smurtautojo dalyvauja ir daugiau patyčių dalyvių: keli vaikai, kartais net visa klasė ar kolektyvas. Klasės draugai dažniausiai žino apie tyčiojimąsi, būna stebėtojai. Jie skirtingai priima tai, kas vyksta, užima skirtingas pozicijas. Galimi tokie stebėtojų vaidmenys:

- *aktyvus šalininkas* – kuris prisijungia prie skriaudėjo, palaiko patyčias;
- *šalininkas* – palaiko patyčias ir jose dalyvauja, bet ne taip aktyviai, kaip skriaudėjas ir aktyvus šalininkas;
- *pasyvus šalininkas* – pritaria, bet neišitraukia į patyčias, tik stebi;
- *neutralus stebėtojas* – tik stebi, kas vyksta ir nesikiša, nepalaiko nei skriaudėjo, nei aukos;

- *galimas gynėjas* – nepritaria patyčioms, mano, kad aukai reikia padėti, bet nesiima jokių veiksmų;
- *aukos gynėjas* – nepatinka patyčios, stengiasi padėti aukai arba bando sustabdyti patį priekabiavimą. Šie vaidmenys atskirose situacijose gali kisti.

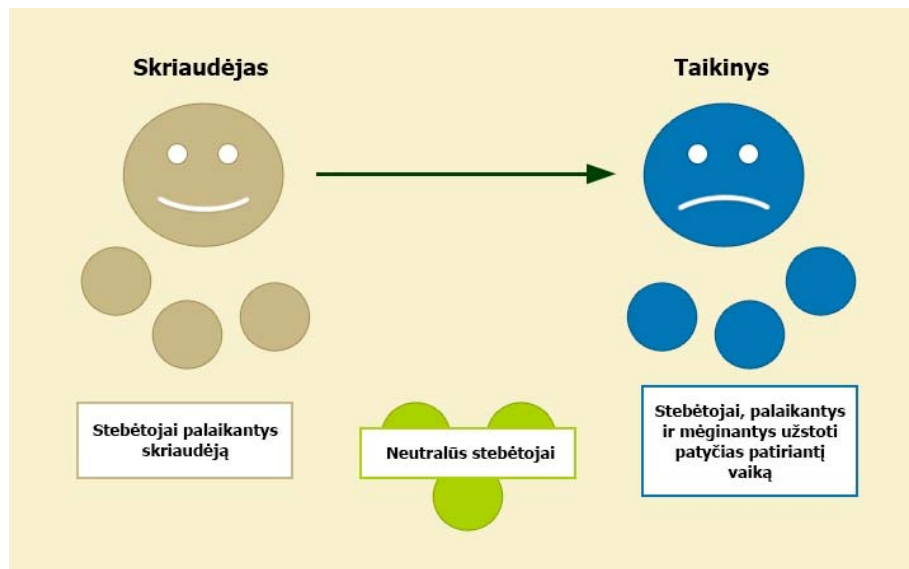
Pirmasis vaikų vaidmenų schemą patyčių situacijoje sudarė norvegų tyrinėtojas D. Olweus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006) ir pateikė modifikuotą schemą:

8 pav. **Vaikų vaidmenys patyčių situacijoje**

(sud. D. Olweus, pagal R. Povilaitį ir J. Valiukevičiūtę, 2006)

Matyti, kad vaikai, kurie yra patyčių stebėtojai, gali atlikti labai skirtingus vaidmenis: vieni stebėtojai gali palaikyti vykstančias patyčias ir skriaudėją, kiti stengiasi užstoti vaiką, patiriantį patyčias, o treči – tiesiog stengiasi likti neutralūs ir nepalaikyti nei vienos, nei kitos pusės (žr. 9 pav.).

9 pav. Vaikų vaidmenys patyčių situacijoje

(pagal „Be patyčių“, žr. http://www.bepatyciu.lt/vaidmuo_patyciose)

- *Taikinys* – tai vaikas, kuris kenčia nuo patyčių. Vaikas, patiriantis patyčias, dažnai gali būti dėl to labai nuliūdęs ir vienišas.
- *Skriaudėjas* – tai neretai vaikas, esantis klasės lyderis. Bet nebūtinai. Tai gali būti ir vaikas, kuris sugalvoja ir pradeda tyčiotis iš kito vaiko, o besityčiodamas stengiasi įtraukti ir kitus.
- *Stebėtojai, palaikantys skriaudėją* – tai gali būti visa grupelė vaikų, kurie patys patyčių gal ir nepradeda, bet jei yra kas pradeda tyčiotis – prisijungia prie skriaudėjo, palaiko jį, pvz., skriaudėjui pradėjus šaipytis šaiposi kartu su juo, juokiasi iš skriaudėjo sakomų užgaulių žodžių ir pan.
- *Neutralūs stebėtojai* – tai vaikai, kurie tik stebi, kas vyksta, stengiasi likti nuošalyje, stengiasi į patyčias nesivelti, jeigu jos su jais nesusijusios.
- *Stebėtojai, palaikantys patyčias patiriantį vaiką* – kitaip tariant, gynėjai. Tai vaikai, kurie nepritaria patyčioms ir norėtų, kad klasėje jų nebūtų. Vieni gynėjai stengiasi parodyti, kad nepritaria patyčioms ir užstoja jas patiriantį vaiką, kiti patyčioms gali nepritarti tylomis. Paprastai nėra lengva palaikyti vaiką, patiriantį patyčias – kartais baisu pačiam tapti patyčių taikiniu, jei užstoji tą, kuris šiuo metu kenčia nuo jų.

Priekabiaujančio elgesio atsiradimą A. D. Pellegrini ir J. D. Long (2002) mėgina aiškinti moksleivių tarpusavio konkuravimo ir dominavimo teorija. Šios teorijos požiūriu, priekabiavimas – tai būdas bendraamžių tarpe įgauti tam tikrą statusą ir tapti dominuojančiu. Priekabiavimo reiškinys labiau paplitęs ankstyvoje paauglystėje, kai vaikų gyvenime vyksta daug svarbių pokyčių, kurie susiję su brendimu, kūno pokyčiais, padidėjusiu domėjimusi

heteroseksualiais santykiais. Greitas fizinis augimas turi įtakos ir socialinio dominavimo hierarchijos pokyčiams, ypačingai berniukų tarpe. Tokiame amžiuje tampa svarbu įgauti tam tikrą statusą tarp bendraamžių, ir kaip socialinio siekimo priemonė yra naudojamas smurtas.

Matyti, jog paauglių elgesį, vaidmenų pasirinkimą įtakoja ryšiai: santykiai su bendraamžiais, klasės draugais, šeima, kitais žmonėmis, ryšius bei santykius lemiančios aplinkybės, tokios pat nuostatos arba vertybinės orientacijos. Ryšiai, santykiai, vaidmenų pasirinkimas siejasi su žmonių grupėmis. D. G. Myers (2008) grupę apibrėžia – kaip du ar daugiau žmonių, palaikančių tarpusavio ryšius, darančių vieni kitiems įtaką ir save suvokiančių kaip „mes“. A. Suslavičius (2006) nurodo, jog grupė (klasė, visuomenė) kelia žmogui savus reikalavimus, nustato taisykles, draudimus. Polinkis paklusti tiems reikalavimams rodo žmogaus konformizmą, polinkis priešintis – negatyvizmą. Grupėje nariai yra nevienodai vertinami, nevienodai populiarūs. Žmogaus vieta grupėje yra vadinama statusu.

M. Barkauskaitė (2001) teigia, kad paauglio statusas tarpusavio santykių sistemoje - svarbus jo asmenybę formuojantis veiksnys. Nuo paauglio įgyto statuso priklauso ir jo vaidmuo, o jį atlikdamas paauglys laikosi ir visuomenės reikalavimų. Jis gerai suvokia ir įsisąmonina tam vaidmeniui būdingas elgesio normas ir taisykles, bet laikosi tik tų, kuriomis ne kartą rėmėsi ir kurios įsitvirtino jo sąmonėje. Vadinasi, atlikdamas mėgstamo arba nemėgstamo mokinio vaidmenį paauglys ugdo tam vaidmeniui būdingus bruožus, savybes, o šie savo ruožtu vėliau tampa įgūdžiais, nes buvo įtvirtinti.

G. Navaitis (1997), kalbėdamas apie mokinių smurtą prieš mokytojus, teigia, kad pedagogas vadovaujasi vienomis nuostatomis, elgiasi pagal vieną „algoritmą“, mokinys – pagal kitą. Situacijose, kai mokytojas suvokia mokinį ne kaip partnerį, o kaip poveikio objektą, slypi konfliktų užuomazgos ir būsimi paauglio psichologiniai sunkumai. Mokinys yra pirmasis šių sunkumų „ekspertas“, galintis įvertinti su jais susijusį mokytojo elgesį. Pasak autoriaus, konsultuoti mokiniai nurodė, kad dažniausiai agresyvus jų elgesys prieš mokytojus pasireiškia tuomet, kai pedagogai neteisingai, nevienodai vertina tapatų atsakinėjimą, elgesį, nėra empatiški (nesupranta mokinių, nenori bendrauti, per griežtai baudžia, be rimtesnės priežasties bara, šaukia visų akivaizdoje). Griežtėjantis mokytojo elgesys: bauginimas, ignoravimas sukelia mokinio priešišumą mokytojui, didina agresyvumą, kuris gali būti perkeltas į kitus mokinius ar objektus. Mažėjantis pritariančių draugų skaičius, negatyvūs vertinimai, sužadina paauglio dar didesnę norą kenkti, kadangi jis mano esąs skriaudžiamas, išduotas. M. Barkauskaitė (2001) teigia, kad klasės atstumti paaugliai bendraudami jaučia nepasitenkinimą, savotišką psichologinę izoliaciją. Ši būseną, neigiami emociniai išgyvenimai neretai pastūmėja juos rinktis neigiamas elgesio formas, t. y. sudaro sąlygas formuotis neigiamoms asmenybės savybėms. G. Navaitis (1997) nurodo, kad bendraamžių atstumti, izoliuoti, klasės draugų ir mokytojų nemėgstami paaugliai

negatyvius vertinimus pradeda ignoruoti, elgiasi šiurkščiai, provokuojančiai, nevengia grasinimų, fizinės jėgos ar net smurto. Toks elgesys tik dar labiau juos izoliuoja, sudarydamas sąlygas tolesnei negatyviai raiškai. Šiurkštus, provokuojantis elgesys tampa atstumtojo paauglio elgesio norma, antra vertus - tai tarsi savotiška gynyba, jo vertės įrodymas. M. G. R. Robichaud (2007) teigimu, labai svarbu kuo anksčiau pastebėti paauglio priešišumą, išsiaiškinti agresyvumo priežastis (agresyvus tėvų ar paaugliui artimų suaugusiųjų elgesys; paauglio žeminimas, skriaudimas; bendraamžių grupės įtaka; nuolatinė arba stipri frustracija ir kt.), priešišumą aplinkai (ar priešiškumas jaučiamas konkrečioms asmenims bei situacijoms, ar tai nuolatinė paauglio savybė) ir juos susilpninti bei koreguoti.

Remiantis minėtų autorių teiginiais, galime daryti prielaidą, kad paaugliai negatyviai elgiasi stengdamiesi užimti tam tikrą statusą kolektyve, patenkinti bendravimo poreikį, pelnyti bendraamžių pripažinimą. Be to, praradęs savo statusą klasėje, paauglys susiformuoja neigiamą požiūrį į aplinkinius, kuris pasireiškia ginčiais, konfliktais su kitais vaikais, agresija, grubumu. Ilgai trunkantys išgyvenimai gali įsitvirtinti, sudarydami sąlygas formuotis neigiamoms asmenybės savybėms.

A. Suslavičius (2006) pateikia, kad grupėje vyksta asmenybės socializacija arba socialinis brendimas – formuojasi žmogaus pasaulėžiūra, charakterio ypatybės. L. Večerka (Barkauskaitė, 2001), tirdamas mergaičių santykius klasėje, nustatė, kad populiarumą klasėje lemia asmenybės charakteris ir temperamentas. M. Koskeniemo (Barkauskaitė, 2001) nuomone, svarbūs veiksniai, turintys įtakos mokinio statusui klasėje, yra ne tik išvaizda (išvaizda gali būti populiarumo ar atstūmimo priežastis), amžius (vyresniojo amžiaus vaikai užima aukštesnį statusą), bet ir kai kurios charakterio savybės (sugebėjimas nekonfliktuojant prisitaikyti prie aplinkybių, paklusti reikalavimams ir t.t.).

J. Lapė ir G. Navikas (2003, p. 209) nurodo, kad „Charakteris – tai žmogaus individualių psichikos savybių, nuolat pasireiškiančių tipiškais, savitais jo elgesio būdais, visuma“. Tos savybės vadinamos charakterio bruožais. Ne kiekviena žmogaus savybė yra charakterio bruožas. Juo laikoma tik ta individuali savybė, kuri nuolat pasireiškia žmogaus elgesyje, veikloje. Charakterio bruožai išreiškia žmogaus nuostatas į:

- *kitus žmones, kolektyvus* (nuoširdumas, pasitikėjimas, jautrumas, pakantumas arba priešingos savybės);
- *darbą, veiklą* (darbštumas arba tingumas, punctualumas, stropumas, atsakomybė, kūrybiškumas arba jų stoka);
- *daiktus* (tvarkingumas, taupumas, nevalymas, išlaidumas);
- *patį save* (kuklumas, išdidumas, savimeilė, savikritiškumas, godumas, drovumas).

Charakterio bruožai sudaro struktūrą. Atskiri bruožai nėra atsitiktiniai – jie tarpusavyje susiję. Pavyzdžiui, drovus žmogus bus kuklus, ramus, nuolankus, paslaugus ir pan. Žinodami vieno žmogaus charakterio bruožus galime numanyti jį turint ar kai kuriuos kitus, kurių jo elgesyje dar nepastebėjome. Žmogaus charakterio bruožai tarpusavyje yra susiję ir sąveikauja, tačiau kiekvieno charakteryje yra kokia nors vyraujanti savybė, kuri jo elgesiui suteikia savitumą ir yra pastebima jį supančių žmonių. Pagal tai ir apibūdiname žmogų kaip teisingą arba melagi, darbštą arba tinginį, karštakošį arba santūrų. Tarpusavyje susiję bruožai vadinami požymio kompleksais. Pavyzdžiui, pagal R. Cattelą (Lapė, Navikas, 2003, p. 210), požymio kompleksą „valdymas – pavaldumas“ sudaro šie vieni kitiems priešingi charakterio bruožai (žr. 10 pav.):

VALDYMAS		PAVALDUMAS
<i>pasitikintis savimi</i>	←→	<i>nepasitikintis savimi</i>
<i>pagyrūniškas</i>	←→	<i>kuklus</i>
<i>agresyvus</i>	←→	<i>paslaugus</i>
<i>kerštingas</i>	←→	<i>nuolankus</i>
<i>energingas</i>	←→	<i>ramus</i>
<i>išdidus</i>	←→	<i>paprastas</i>
<i>išdidus</i>	←→	<i>baikštus</i>
<i>uždaras</i>	←→	<i>atviras</i>
<i>valingas</i>	←→	<i>paklusnus</i>
<i>abejingas kitų nuomonei</i>	←→	<i>tradicijų šalininkas</i>

10 pav. Charakterio bruožai pagal požymio kompleksą „valdymas – pavaldumas“
(sudaryta V. Tvaskūnienės, 2010; remiantis J. Lape ir G. Naviku, 2003)

Kiekvienas iš dešimties požymių komplekso bruožų leidžia numatyti kitų devynių buvimą. Tai rodo, kad žmogaus charakterį lemia ne viena, o daugelis asmenybės savybių. Vienos jų vyrauja, o kitos yra priklausomos nuo jų. Charakterio struktūroje gali vyrauti įvairios asmenybės savybės: įsitikinimai, poreikiai, interesai, intelektas, valia, jausmai, temperamentas.

R. Žukauskienė (2006, A, p. 162) teigia, kad „temperamentas apima bruožus, susijusius su elgesiu, kurie lieka santykinai nepasikeitę per visą individo gyvenimą“. A. H. Buss (Žukauskienė, 2006, A) išskiria tokius temperamento aspektus, susijusius su agresyvumu: impulsyvumas, dirglumas, emocinis jautrumas. Nors polinkis būti agresyviu priklauso nuo agresyvaus elgesio pasekmių (bausmių arba paskatinimo), impulsyvus asmuo bus labiau linkęs būti agresyvus negu tolerantiškesnis arba gebantis ramiai apmąstyti situaciją asmuo. A. H. Buss

(Žukauskienė, 2006, A), tyrinėdamas temperamento bruožus, dirglumą apibrėžė kaip asmens išankstinį nusistatymą tapti išsižeidusiu, pasirengusiu pulti, o emocinį jautrumą – kaip polinkį gintis.

Apibendrinami pirmąjį skyrių galime teigti, kad smurtas yra fizinės, emocinės (psichologinės), seksualinės, neteisėtos, sąmoningos jėgos naudojimas prieš kitą asmenį, keliantis žalą ir grėsmę sveikatai. Kiekvienas vaikas patirtą skriaudą išgyvena savaip. Agresyviai besielgiančio ar neagresyvaus vaiko elgesys priklauso nuo biologinių (fiziniai organizmo pokyčiai, raidos etapų seka), socialinių (nesėkmės, neigiami vertinimai, auklėjimo klaidos šeimoje, visuomenės požiūris, žiniasklaidos formuojamos nuostatos, puoselėjamos vertybės tarpusavio santykiuose), emocinių (psichologinių) (poreikių nepatenkinimas, atstūmimas, izoliacija, silpnas emocinis ryšys su tėvais, charakterio, temperamento savybės) rizikos veiksnių. Išanalizavus įvairių autorių literatūrą matyti, kad susidūrimas su smurtu vaikystėje formuoja ir deformuoja asmenybę. Prievartą patyręs vaikas susiduria su dideliais sunkumais: jis turi išmokti pasitikėti žmonėmis, išsaugoti saugumo jausmą tokioje aplinkoje, kuri jį supa, kontroliuoti situacijas, kurios yra neprognozuojamos. Todėl jam reikalinga saugi aplinka, suaugusiojo žmogaus profesionali parama, kuri padėtų vaikui suprasti jo poreikius, požiūrius, įsitikinimus, ketinimus. Deja, vien to nepakanka, nes norint mažinti smurto raišką, reikia padėti ne tik su smurtu susiduriantiems, galintiems susidurti, nukentėjusiems vaikams, bet ir jų tėvams, pedagogams suteikiant atitinkamas žinias ir įgūdžius.

Vaikų agresyvus elgesys, smurtas mokykloje nėra nauja problema, tačiau šiandieninėje visuomenėje jis įgijęs neregėtą mastą, o norint su juo kovoti, reikalingas kompleksinių paslaugų teikimo ir organizavimo prevencinis darbas.

2. VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE SOCIOEDUKACINĖ PREVENCIJA

Smurtas šeimoje, mokykloje, visuomenėje yra aktualus reiškinys, kuriam reikia skirti ypatingą dėmesį, nes jis paliečia vaikus bei kelia pavojų pagrindinių žmogaus teisių užtikrinimui. Be to, smurtas yra įvairialypė problema, kurią įtakoja psichologiniai, socialiniai, kultūriniai, politiniai, ekonominiai veiksniai ir padariniai. J. Gilligan (2007) teigia, kad žinodami smurto priežastis, veiksnius, sukėlėjus savo žinias galime tiesiogiai taikyti prevencijos srityje. Pasitelkiant prevencines priemones galima užkirsti kelią smurtui, jį sumažinti ir palengvinti jo pasekmes. Tad susipažinkime su smurto prevencijos samprata, etapais, lygmenimis bei problemomis ir galimybėmis Lietuvos mokyklose.

2.1. Smurto prevencijos samprata

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (Keinys, 2003) ir pasak J. Leonavičiaus (1993), prevencija apibūdinama kaip išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių. Tuo tarpu kiti autoriai prevencijos sąvoką papildo teigdami, kad prevencija – „visuma įvairių auklėjimo metodų, kuriais siekiama užbėgti už akių įvykiams, prieštaraujantiems moralės ir teisės normoms“ (Jovaiša, 2007, p. 230). I. Leliūgienė (2002) teigia, kad prevencija – tai įvairių informacinių, mokymo priemonių taikymas, siekiant sumažinti prievartos atvejų. Pasak L. Jovaišos (2007, p. 230), „prevencinis auklėjimas būtinas tiems vaikams, kurie linkę bendrauti su nusikalstančiais draugais, pasiduoti neigiamai įtakai, yra impulsyvūs, afektyvūs“. Šiose apibrėžimuose matyti, kad prevencija yra viena iš priemonių, būdų (auklėjimo, mokymo), kuriais siekiama užkirsti kelią smurtiniams veiksams (nesuderinamiems su morale ir teisės normomis), juos mažinti. Taip pat nurodo ir G. Kvieskienė (2003, p. 226) teigdama, kad prevencija – tai „priemonės kuriomis siekiama užkirsti kelią socialinės rizikos veiksniams atsirasti ir plėtotis“.

Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programoje teigiama, kad prevencija - tai veikla, skirta mažinti nusikalstamo elgesio riziką, siekiant užkirsti kelią atsirasti bet kokiai prievartai. Apibrėžime akcentuojama, kad prevencija yra ne tik priemonė, būdas, bet ir veikla, nukreipta nusikalstamam elgesiui mažinti ir siekimui užkirsti kelią bet kurioms smurto raiškos formoms. E. Karmaza ir kt. (2007) nurodo, kad smurto prevencija mokykloje – tai darbas su mokiniais, kurie nederamai elgiasi ar dar tik kelia nerimą mokyklos pedagogams, mokyklos administracijai. Matyti, kad už smurtą atsakinga visa mokyklos bendruomenė: mokiniai, pedagogai, kiti mokykloje dirbantys asmenys. Taigi, prevencinė veikla yra viena iš auklėjimo, mokymo priemonių, veiklos būdų visuma, kuria siekiama užkirsti kelią netinkamam mokinių elgesiui, padėti išmokti priimtinių elgesio modelių.

Tuo pačiu prevencija glaudžiai siejasi su žmogaus socializacijos procesu. A. Juodaitytės (2003) teigimu, vaiko socializacija nesibaigia kūdikystėje, ji tęsiasi per visą likusį gyvenimą. Anot G. Kvieskienės (2003), mokykloje ugdoma vaiko asmenybė, jo socialinės kompetencijos. V. Sruoga ir B. Jakubkaitė (2002) nurodo, kad emocinio, fizinio, seksualinio smurto prieš vaikus prevencija siekiama: suteikti mokiniams reikiamų žinių apie visas smurto formas; kurti saugios elgsenos įgūdžius, reikalingus teisingiems sprendimams, atsižvelgiant į įvairias socialines situacijas ir aplinką; skatinti sveikos ir atsakingos gyvenimo poreikį; stiprinti vaikų savigarbą ir pasitikėjimą savimi; ugdyti pagarbą kitiems, neabejingumą tam, kas vyksta šalia, rūpinimąsi kitais; skatinti bendravimą ir bendradarbiavimą su bendraamžiais, tėvais ir kitais suaugusiais; padėti tiksliau suvokti atsakomybę ir jos ribas; ugdyti savitvardą; suteikti kvalifikuotą, vaikų amžiaus tarpsnį atitinkantį patarimą ir paramą; skatinti vaikus mąstyti pozityviai bei įgytas žinias pritaikyti praktikoje. Taigi, tai ką vaikai patiria mokykloje, kokių žinių ir įgūdžių įgyja, kokias emocijas išgyvena, kaip jaučiasi mokykloje ir už jos ribų – visa tai įtakoja tolimesnę jų gyvenimo kokybę.

I. Leliūgienės (2002), G. Kvieskienės (2003), R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006), E. Karmazos ir kt. (2007) teigimu, smurto prevencinis poveikis plačiaja prasme susideda iš trijų pagrindinių etapų:

Pirminė prevencija arba ankstyvoji prevencija. Svarbiausias etapas apimantis veiksmus, priemones, kurios skirtos visai populiacijai (visiems vaikams) ir, kuriomis siekiama sustabdyti agresyvų elgesį, smurto raišką bei išvengti bet kokių prievartos atvejų, sveikatos sutrikimų (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006). G. Kvieskienė (2005 p. 171) teigia, kad pirminiame prevencijos etape vienas iš būdų kaip derėtų reaguoti į smurto apraiškas – gerovės metodas arba pozityvioji socializacija. Šiais būdais kiekvienam vaikui siekiama suteikti žinių, ugdyti gebėjimus kaip išvengti smurto atvejų, užtikrinti vaikų saugumą. Autorės teigimu, ankstyvosios prevencijos etape turi būti sudaromos pakankamos juridinės sąlygos, o valstybinėmis priemonėmis skatinamas socialinis teisingumas, pozityvus vaikų užimtumas, šalinamos esminės smurto priežastys. Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje (2003) teigiama, kad pirminė prevencija turi apimti visus būdus šeimos gerovei ir sveikatai stiprinti, taip pat veiksmingą sunkumų įveikimo elgesio strategiją. Matyti, kad pirmine prevencija siekiama užkirsti kelią smurtui ir neleisti jam plisti. Tačiau ši prevencija neapima veiksmų, skirtų padėti žmogui, kuris tapo skriaudėju ir smurto auka.

Antrinė prevencija arba ankstyvoji intervencija. E. Karmazos ir kt. (2007), R. Povilaičio (2006) teigimu, tai veiksmai, skirti „rizikos“ grupėms (asmenims, kurie suvokiami kaip potencialūs smurtautojai arba galimos aukos, dėl įvairių priežasčių neturintys įgūdžių gyvenimo sunkumams spręsti) nustatyti ir dirbti su jomis. Antrinės prevencijos tikslas yra paveikti rizikos

grupę taip, kad jos nariai neįsitrauktų į smurtavimą prieš vaikus arba netaptų smurto aukomis. Pasak I. Leliūgienės (2002), antrinė prevencija – tai kryptingas darbas su patyrusiais prievartą vaikais ir smurtautojais, į pagalbą pasitelkiant įvairių sričių (psichologinės, socialinės, medicininės, teisinės) specialistus. Taip pat antrinė prevencija dar yra vadinama ankstyvąja intervencija, kuria siekiama užkirsti kelią atsirasti prievartai, išvengti bet kokių prievartos atvejų. G. Kvieskienė (2003) nurodo, kad ankstyvoji intervencija – veiksniai, neleidžiantys plisti atsiradusioms problemoms. Taigi, antrinės prevencijos priemonės ne tik numato įvairius būdus, tarp jų įstatymus, užkertančius kelią smurtui prieš vaikus, bet ir smurtautojo bei aukos apsaugos priemonių, pasekmių sprendimo kompleksą.

Tretinė prevencija arba postvencija. Pagrindinis šios prevencijos tikslas yra užtikrinti, kad tas pats asmuo nesiimtų smurto pakartotinai arba vėl netaptų smurto auka. Norint apsaugoti aukas ir padėti smurtautojams naudojamos įvairios gydymo, ugdymo, reabilitacijos programos smurto aukoms bei smurtautojams arba tam tikrų teisių apribojimo ar atėmimo procedūros. Tretinė prevencija dar yra vadinama socioedukacine reabilitacija, kuri taikoma asmenims, kurie jau yra naudoję smurtą ar tapę smurto aukomis. Ši reabilitacija padeda nusikaltusį, patyrusį prievartą asmenį grąžinti į socialinę aplinką, atgauti prarastus socialinius gebėjimus (Kvieskienė, 2003). I. Leliūgienė (2002) teigia, kad tretinė prevencija padeda įveikti sunkumus, jų sukeltus psichologinius padarinius. Kaip matyti tretinė prevencija siekiama išvengti pasikartojančio smurto.

Apibendrinant galime teigti, kad tik suplanuoti, koordinuoti ir tikslingi veiksmai gali padėti mažinti smurto apraiškas visuomenėje ir tarp atskirų jos grupių. R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006) teigimu, veiksmingai smurto prevencijai reikalingos aiškios, apibrėžtos vertybės. Tik vadovaujantis nuostata, kad bet koks agresyvus elgesys yra nepriimtinas, galima sukurti efektyvią strategiją smurto prevencijai.

Dauguma pedagogų pastebi, kad vis dažniau susiduria su mokinių agresyviu elgesiu ir nežino, kaip reaguoti ir kaip elgtis smurto atveju. Anot R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006), šią problemą reikia spręsti čia ir dabar, o tai reiškia - ugdymo institucijos lygmeniu. Pirmiausia, siekiant vaikų smurto prevencijos, būtina visos ugdymo institucijos bendruomenės (vaikų, pedagogų, administracijos, tėvų) veikla, orientuota į saugios vaikui ugdymo(-si) aplinkos sukūrimą. Pasak R. Braslauskaitės ir I. Jonutytės (2005, p. 56), „Saugios aplinkos strategija turi būti nukreipta ne tik į saugumo užtikrinimą pamokų metu, ji turi apimti visą mokinių buvimo mokykloje ir už jos ribų laikotarpį“. A. B. Nickerson ir M. P. Martens (2008) savo straipsnyje, dalindamiesi patirtimi apie smurto prevenciją mokykloje, teigia, kad svarbiausia mokyklos prioritentinė sritis – psichologinis saugumas, kuris apima šeimą, mokyklą. Autoriai laikosi nuomonės, kad vaikai turi jaustis saugūs mokykloje ir už jos ribų. Jų teigimu, mokykla yra

tarpininkas tarp šeimos ir valstybės Vadovaudamiesi šia strategija yra rūpinamasi šeimos ir vaiko gerove, saugumu, palaikant glaudžius ryšius su teisėsaugos, medicininėm įstaigom, policija.

Kaip jau minėta, vaikų smurto prevencija turi apimti pirmiausia institucinį (šeimos, sveikatos, socialinių institutų, policijos, vaiko teisių apsaugos tarnybos, bažnyčios ir kt.) lygmenį, tačiau ši problema nebus išspręsta, jei nebus sukurta strategija, kaip ją spręsti ugdymo institucijos, klasės, individualiuoju lygmenimis.

R. Braslauskaitė ir I. Jonutytė (2005), R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2006) siūlo vaikų smurto prevenciją mokykloje koordinuotai spręsti visais trimis lygmenimis (mokyklos, klasės, individualiuoju), pasitelkiant mokyklos vadovų, administracijos, klasės vadovų, dalykų pedagogus, psichologus, socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus, tėvus, vaikus.

Mokyklos lygmuo. Siekiant efektyvios prevencijos, mokykla turi apibrėžti saugios socialinės aplinkos kriterijus, kuriais vadovaujasi ir pagal kuriuos vertinamas mokyklos bendruomenės narių elgesys. Mokykloje turi būti aiški sistema, kur pirmiausia patenka informacija apie agresijos pasireiškimo atvejus, kur galima kreiptis incidento metu. Taip pat svarbu ar bendruomenės nariai gali anonimiškai išsakyti apie matytą smurtą, patirtą prievartą (Braslauskaitė, Jonutytė, 2005). R. Povilaičio, J. Valiukevičiūtės (2006) teigimu, turi būti aptarta, kaip informuojami bendruomenės nariai apie įvykusius smurto atvejus, kas su jais aptaria šiuos reiškinius mokykloje, kas dirba su skriaudėju ir nuskriaustuoju. Nuolatos turi būti vertinamas socialinės aplinkos saugumas: smurto raiškos priežasčių nagrinėjimas, mokinių teisių pažeidimų išsiaiškinimas, agresyvaus elgesio pasireiškimo dažnumas, formos, vietos, pagalbos suteikimas tiek agresyviems vaikams, tiek jų aukoms. Pastebime, kad tai, kas nurodoma mokyklos lygmenyje turi būti įgyvendinama ir klasės bei individualiajame lygmenyse.

Klasės lygmuo. R. Povilaitis, J. Valiukevičiūtė (2006) nurodo, kad nors mokykloje ir yra nustatytos pageidaujamo ir nepageidaujamo elgesio normos, tačiau rekomenduojama sukurti klasės taisykles. Svarbu tai, kad taisyklės būtų kuriamos pačių vaikų, jų taisomos ir koreguojamos, o ne suaugusiųjų primestos. Autoriai taip pat pabrėžia, kad būtinas ne tik nepriimtino elgesio akcentavimas, slopinimas, bet ir mokinių tinkamo, draugiško elgesio atpažinimas, jo skatinimas, gyrimas. R. Braslauskaitė ir I. Jonutytė (2005) teigia, kad nepakanka tik sukurti taisykles, įvardyti koks elgesys toleruojamas, netoleruojamas. Reikia, kad visa klasė jomis vadovautųsi ir nutartų, kas atsitiks, jei tos taisyklės bus pažeistos. Autorės akcentuoja, jog „Svarbu, kad taisyklės apimtų ir vaikų teisių apsaugą grupėje ir išipareigojimus, kurie primintų vaikams apie kito žmogaus teises“ (Braslauskaitė, Jonutytė, 2005, p. 61). Tai rodo, kad vaikai turi teises ir pareigas būti: gerbiami, nediskriminuojami, išklaunami, apsaugoti. R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2003) pažymi, kad drauge priimtos bendravimo taisyklės reguliuoja tarpusavio santykius ir kartu įpareigoja mokinius jų laikytis. S. Cowley (2006) nuomone, bendradarbiavimo

ir pasitikėjimo atmosfera klasėje visų pirma priklauso nuo mokytojo pavyzdžio. Pedagogas turi tikėti ir leisti mokiniams pajusti, kad jie geba ir gali būti kitokie, atsakyti už savo elgesį. R. Braslauskaitė ir I. Jonutytė (2005) smurto prevencijos organizavimą klasės lygmenyje deleguoja pedagogui, kuris vadovauja mokinių (formalios ir neformalios veiklos metu) grupei, sprendžia konfliktines situacijas smurto atveju, moko socialinių įgūdžių. Socialinių gebėjimų ugdymas yra neatsiejamas nuo praktinės veiklos. Autorės nurodo, kad socialiniai gebėjimai integruoti į neformalias veiklas (konkursus, viktorinas, valandėles, diskusijas, projektus, akcijas ir pan.) moko vaikus: atpažinti ir įvardinti su smurtu susijusias problemas, kilimo priežastis, prievartos raišką lemiančius veiksnius; išsakyti kylančius jausmus susidūrus su smurtautoju; konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas; apsiginti ir apsaugoti draugą; prisiimti atsakomybę už padarytą skriaudą. Manome, kad pedagogas, prieš pradėdamas spręsti su smurtu susijusias problemas, turėtų tam tinkamai pasirengti. Visų pirma, vadovautis mokykloje sudaryta smurto prevencijos strategija, o siekiant ją įgyvendinti klasės lygmeniu pasitelkti mokyklos specialistų (socialinio pedagogo, psichologo) rekomendacijas, vaikų ir tėvų iniciatyvas.

Matyti, kad klasės lygmuo smurto prevencijoje apima: taisyklių sukūrimo, laikymosi ir kontrolės aspektus; mokinių skatinimo, gyrimo sistemos kūrimą; socialinių gebėjimų ugdymą; bendradarbiavimo atmosferos sukūrimą. Tėvų ir mokinių bei mokyklos bendruomenės narių aktyvus bendradarbiavimas, mokykloje dirbančių pedagogų bei mokyklos darbuotojų komandinis darbas, sudaro prielaidas sėkmingai smurto prevencijai.

Individualus lygmuo. Pasak R. Braslauskienės ir I. Jonutytės (2005) šis lygmuo apima individualias specialistų (psichologo, socialinio pedagogo) konsultacijas su smurtaujančiu ir nukentėjusiu vaiku. Planuojant darbą su smurtaujančiu vaiku svarbu: padėti vaikui išsiaiškinti savo agresyvaus elgesio priežastis; koreguoti vaiko elgesį, nurodant smurtinio elgesio pasekmes, skatinant jo atsakomybę už padarytus veiksmus; siekti išvengti naujų išpuolių, mokant jį kitokių, neagresyvių bendravimo būdų. Bendraujant su nukentėjusiu vaiku svarbiausia išsiaiškinti įvykusį smurto atvejį; suteikti vaikui reikiamą pagalbą; numatyti veiksmus, kaip bus skatinamas pasitikėjimo, saugumo jausmas.

Apibendrinant galima teigti, kad smurto prevencijos srityje dalintis atsakomybe turi valstybė ir jai pavaldžios institucijos. Sprendžiant smurto problemas mokykloje bendruomenės nariai taip pat turi pasiskirstyti funkcijomis ir atsakomybe. Saugios aplinkos vaikui funkcionavimą lemia keli jį supantys lygmenys: šeima, bendruomenė, visuomenė. Kiekvienas šeimos, bendruomenės ir visuomenės narys gali padėti mažinti smurto apraiškas ir netoleruoti bet kokio pobūdžio smurto vaiko atžvilgiu suteikdami fizinį ir emocinį saugumą, palaikymą, pagalbą. Svarbu skatinti visuomenėje nuostatas, netoleruojančias smurto naudojimą prieš vaikus. Kitoje

dalyje aptarsime su kokiomis problemomis susiduriame smurto prevencijos srityje ir kokios prevencinės veiklos priemonės padeda mažinti smurto raišką mokyklose.

2.2. Smurto prevencijos problemos ir galimybės Lietuvos mokyklose

Smurtas prieš vaikus – itin plačiai paplitęs visuomenėje reiškiny. V. Majorovienės (1996, p. 24) teigimu, „tai jau yra nacionalinės tragedijos pradmenys ir ypač antihumaniškas elgesys, kuris prieštarauja Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijai“. Švietimo ir mokslo ministerijos tyrimo (2008, p. 109-110) „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“ ataskaitos analizėje nurodoma, kad 83 procentai mokinių per mokslo metus patiria emocinį (psichologinį) smurtą ir 60 procentų. fizinį smurtą iš kitų mokinių. Skaičiai rodo, kad dažniausiai mokykloje mokiniai susiduria su emociniu (psichologiniu) (jį patiria kas aštuntas mokins) ir fiziniu smurtu. Tokiai smurto raiškai būtina užkirsti kelią, kadangi patiriamas smurtas „sukelia asmeniui ne tik trumpalaikes, bet ir visą gyvenimą besitęsiančias pasekmes <...>“, „sunkiausios ir ilgiausiai išliekančios smurto pasekmės yra tuomet, kai prievarta patirta artimiausioje aplinkoje ir vaikas negauna pagalbos ir palaikymo iš kitų <...>“, „laiku nesuteikta psichologinė pagalba gali būti lemtinga tolimesniam vaiko fiziniam ir psichologiniam vystymuisi, pavojinga jo gyvenimui“ (Eitminavičiūtė, Grigutyte ir kt., 2009, p. 10-11).

Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymu (2004 m. gruodžio 9 d. Nr. ISAK – 1970, p. 8) patvirtintas „Prevenčinio darbo grupių mokyklose ir prevenčinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos kryptių aprašas“. Viena iš šioms grupėms skirtų funkcijų yra smurto prevencija. Vykdamas įsakymą, kiekvienoje mokykloje turi būti sudaroma prevenčinio darbo grupė, kurios tikslas – „spręsti prevenčinio darbo klausimus mokykloje vykdamas teisės pažeidimų, alkoholio, tabako, narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, smurto, prekybos žmonėmis, nusikalstamumo, ŽIV/AIDS prevencijos klausimus bei organizuojant pagalbos mokiniui, mokytojui ir tėvams (globėjams, rūpintojams) teikimą“.

Matome, kad mokyklų prevenčinio darbo grupės nepaliekamos vienos spręsti su smurtu susijusias problemas: yra sudaromos savivaldybių administracijų prevenčinio darbo koordinavimo grupės, kurių paskirtis – „koordinuoti <...> tarpinstitucinį bendradarbiavimą teikiant metodinę, informacinę, konsultacinę ir dalykinę pagalbą prevenčinio darbo grupėms mokyklose“ (Grigutyte, Kemerienė ir kt., 2005, p. 9).

Manytume, kad rezultatų galime pasiekti tik dalijantis atsakomybe su vietos bendruomene bei visuomene. Vykdamas smurto prevenciją svarbu bendradarbiauti visos mokyklos

bendruomenei rengiant mokyklos strategiją, organizuojant mokyklos valdymo procesą, kartu priimant sprendimus.

Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro užsakymu 2005 m. buvo atliktas tyrimas „Prevenčinio darbo grupių mokyklose ir koordinavimo grupių savivaldybėse veiklos vertinimas“, kuriuo siekiama išsiaiškinti, kokias svarbiausias funkcijas tiriamųjų (prevenčinio darbo, koordinavimo grupių nariai) nuomone, turėtų atlikti prevenčinio darbo grupės mokyklose. Tyrimo rezultatai parodė, kad svarbiausia prevenčinio darbo funkcija, tiriamųjų nuomone, yra šviečiamoji veikla (seminarai, paskaitos ir t.t.), prevenčinė veikla (socialinių įgūdžių užsiėmimai, individualūs pokalbiai), mokinių užimtumo organizavimas (sportinės varžybos, stovyklos). Tačiau mokiniai teigia ir nurodo, kad dažniausiai smurto plitimui mažinti mokyklos prevenčinė veikla (filmų peržiūros, ekskursijos į organizacijas, seminarai, viktorinos, rašinių, piešinių konkursai, paskaitos) apima smurto priešasčių, pasekmių, formų bei pagalbos nukentėjusiems informavimą („Smurto mokyklose paplitimo, formų, priešasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“, 2008). Abiejuose atliktuose tyrimuose, mažiausiai akcentuojama visos mokyklos bendruomenės veikla (akcijos, labdaringa veikla, funkcijų pasiskirstymas, pagalbos teikimas), tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Tai rodo, mūsų visuomenės abejingumą, atsiribojimą, atsakomybės jausmo stoką, o tuo pačiu ir spragas mokyklos valdyme. Prisidėti prie smurto mažinimo turi visa visuomenė, mokyklų bendruomenės, pirmiausia, jo neignoruodami. N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005) nurodo, kad tik dirbant komandoje ir remiantis bendradarbiavimo principais galima tikėtis pozityvių poslinkių mažinant smurtinio elgesio apraiškas mokykloje. E. Karmaza ir kt. (2007) nurodo, kad vykdant prevenčinę veiklą vadovaujamosi principais:

- *Kiekvienas yra atsakingas už smurto grėsmės mažinimą ir saugumo užtikrinimą.*
- *Kiekvienas turi mokėti atpažinti smurto požymius ir žinoti, kaip neleisti smurtui kilti.*
- *Kiekvienas turi mokėti tinkamai reaguoti kritinėje situacijoje.*

Tyrimo metu („Prevenčinio darbo grupių mokyklose ir koordinavimo grupių savivaldybėse veiklos vertinimas“, 2005), be prevenčinio darbo funkcijų, dar buvo nustatyta, kad mokyklose parengtose prevenčinėse programose, kuriose numatytos veiklos formos, daugiau dėmesio yra skiriama bendrai prevencijos situacijai Lietuvoje. Mokykloje pasitaikančių smurto atvejų, jo priešasčių išaiškinimas ir problemos identifikavimas (numatomas veiklos planas problemos šalinimui) analizuojami abstrakčiai, nurodant tik pagrindinius aspektus: darbas su mokiniais, darbas su tėvais, darbas su mokytojais, bendradarbiavimas su kitomis institucijomis.

Tyrėjai apibendrinę prevenčinį programų turinio analizės rezultatus teigia, kad skiriasi prevenčinį programų struktūros dalys ir parengimo kokybė. Renginiai orientuoti į socialinių problemų sprendimą stokoja veiklos priemonių tikslingumo ir rezultatyvumo. Pasitaiko atvejų,

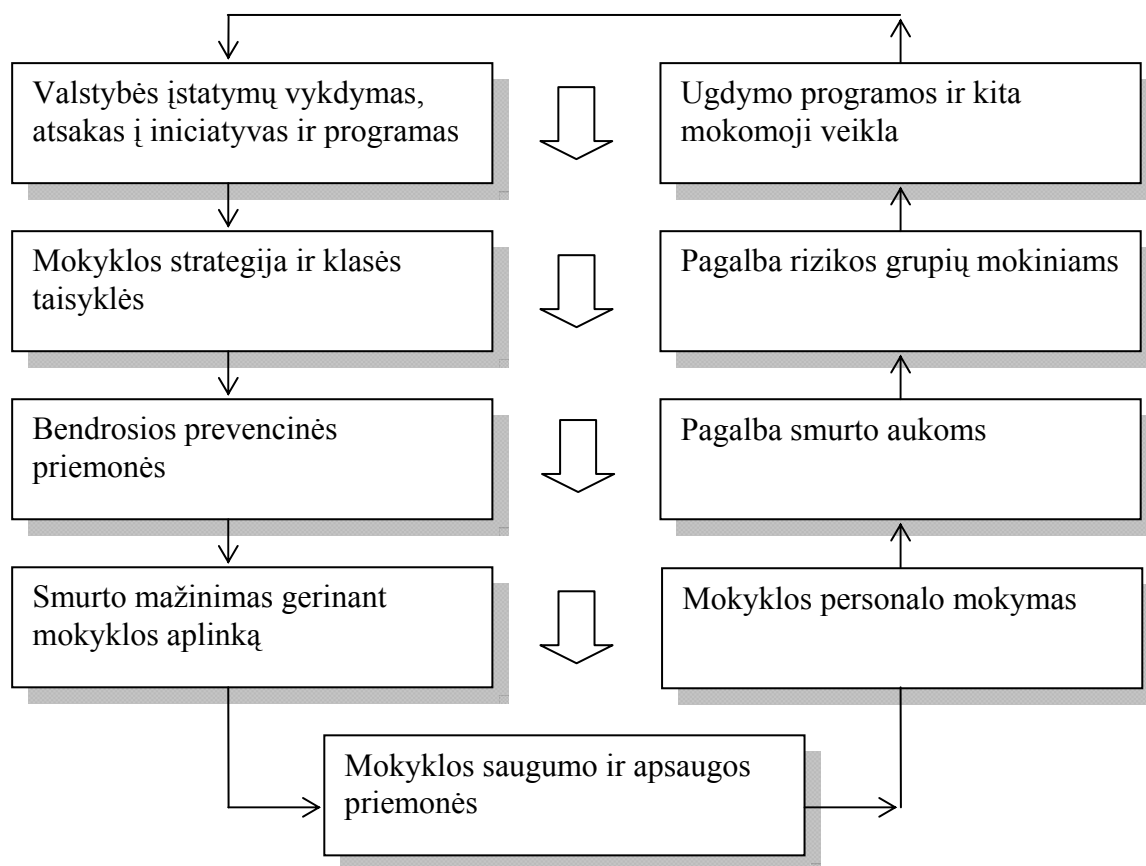
kad veiklos programa rengiama tik formaliai, apsiribojant jau parengtų programų perrašymu, renginių kopijavimu, neatsižvelgiant į mokyklos problemas.

Manytume, kad prevencinės programos, jose numatytų veiklų sėkmė, veiksmingumas priklauso nuo mokyklos strategijos smurto situacijoje. H. Ansoff (Barkauskaitė, Pečiuliauskienė, 2008) strategiją apibrėžia kaip aiškia pozicija, kokie tikslai, uždaviniai, problemos sprendimo būdai, galimybės bus panaudotos siekiant sumažinti grėsmę. Be to, vykdant prevenciją ir kuriant prevencines programas, reikia žinoti su kokiomis problemomis dažniausiai susiduria mokyklos bendruomenė. Todėl svarbu atlikti smurto raiškos mokykloje įvertinimą. Šį įvertinimą tikslinga pavesti mokyklos auditui. N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005, p. 39) teigimu „Auditas – tai procesas, padedantis mokyklos bendruomenei geriau suvokti, kokia yra mokyklos gyvenimo situacija“. Akivaizdu, kad problemos suvokimas, jos potencialus ir realus pobūdis, mastas suteikia mokyklai daugiau galimybių imtis prevencinių priemonių ir korekcinį veiksmų.

Galime teigti, kad smurto prevencija mokykloje yra viena iš prevencinės darbo grupės veiklos sričių. G. Kvieskienės (2005) nuomone, būtina, kad kiekviena mokykla rengtų socialinės pagalbos, socializacijos programas, akcentuotų pagalbos ir ankstyvosios prevencijos priemones. Tai gali būti smurto mokykloje prevencinės priemonės, orientuotos į drausmę, deramą elgesį, skirtos sukurti saugią mokyklos aplinką, lavinti socialinius mokinių įgūdžius, ugdyti mokinių elgesio valdymo ir nesmutinių konfliktų sprendimo įgūdžius. Taip pat būtina mokinius supažindinti su Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos normomis, teisėmis, pareigomis bei atsakomybe (Sakalauskas, 2000). Be to, mokykloje turi būti teikiama informacija apie pagalbos vaikams telefonu linijas, vaiko teisių apsaugos, pedagoginės psichologinės tarnybos, nepriklausomų vaikų teises ginančių oraganizacijų („Gelbėkit vaikus“, „Vaiko namas“ ir kt.), kitų institucijų (policijos, medicinos ir kt.) teikiamą pagalbą. M. G. R. Robichaud (2007, p.110) teigimu, vykdant prevencinį darbą, mokykloje pasigendama ne tik sisteminio požiūrio į smurto problemas, kurį turėtų apimti šie trys elementai: vadovavimas, taisyklės, vaidmenys; „individualaus darbo su žemintuju ir auka <...>; bet ir su platesniu kontekstu“.

Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo (2003) 61 straipsnio trečiajame punkte nurodoma, kad mokyklos vadovas atsako už saugią, sveiką, užkertančią kelią bet kokioms smurto apraiškoms aplinką. Mokyklos administracijai deleguojama prisidėti prie prevencinių renginių, inicijuoti saugios mokyklos kūrimą, rodyti iniciatyvą sprendžiant smurto atvejus. Be mokyklos vadovų, administracijos, svarbus vaidmuo smurto prevencijos srityje tenka pedagogams ar klasės auklėtojams. LR Švietimo įstatymo (2003) 49 straipsnis teigia, kad pedagogai turi užtikrinti mokinių saugumą, suteikti pagalbą, pastebėjus, kad mokinių atžvilgiu naudojamas smurtas, prievarta ar išnaudojimas bei padėti spręsti iškylančias bendravimo, psichologines problemas.

N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005, p. 25) pabrėžia, kad smurtas nėra tik mokyklos problema: „Žiniasklaida, visuomenės požiūris į smurtą ir net tarptautiniai įvykiai daro poveikį mokyklų bendruomenėms“, ir nurodo, kokių veiksmų imamasi smurtui mažinti mokykloje:

11 pav. Švietimo ir mokslo ministerijos bendri reikalavimai, taikant prevencines priemones smurto mažinimui mokyklose

(sudaryta V. Tvaskūnienės, 2010; remiantis N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt., 2005)

Pateiktame paveiksle matyti, kad Švietimo ir mokslo ministerijos smurto mažinimui mokyklose pateiktos prevencinės priemonės apima nacionalinius reikalavimus, ugdomąją veiklą, metodinę sritį, saugios mokyklos aplinkos, mokyklos apsaugos formavimą. Vadovaujamosi valstybės įteisintais įstatymais, nevyriausybinių organizacijų kuriamais projektais, programomis vykdomomis vietos bendruomenėse. Galima būtų išskirti organizacijos „Gelbėkit vaikus“ ilgalaikį edukacinį projektą „Saugi aplinka – saugus vaikas“, taip pat visuotines pilietines akcijas ir iniciatyvas: „Smurtui prieš vaikus – NE“, „Augink atsakingai“, „Draugystė be sienų“, tarptautinės smurto prieš vaikus dienos minėjimas ir t.t. (žr. <<http://www.gelbvaik.lt/lt/about>>). Nevyriausybinių, viešoji įstaiga „Vaiko namas“ vykdo projektus „Kartu prieš prievartą“ ir kt. (žr. <http://www.children.lt/?_nm_mid=TUN3d0xEQXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no>).

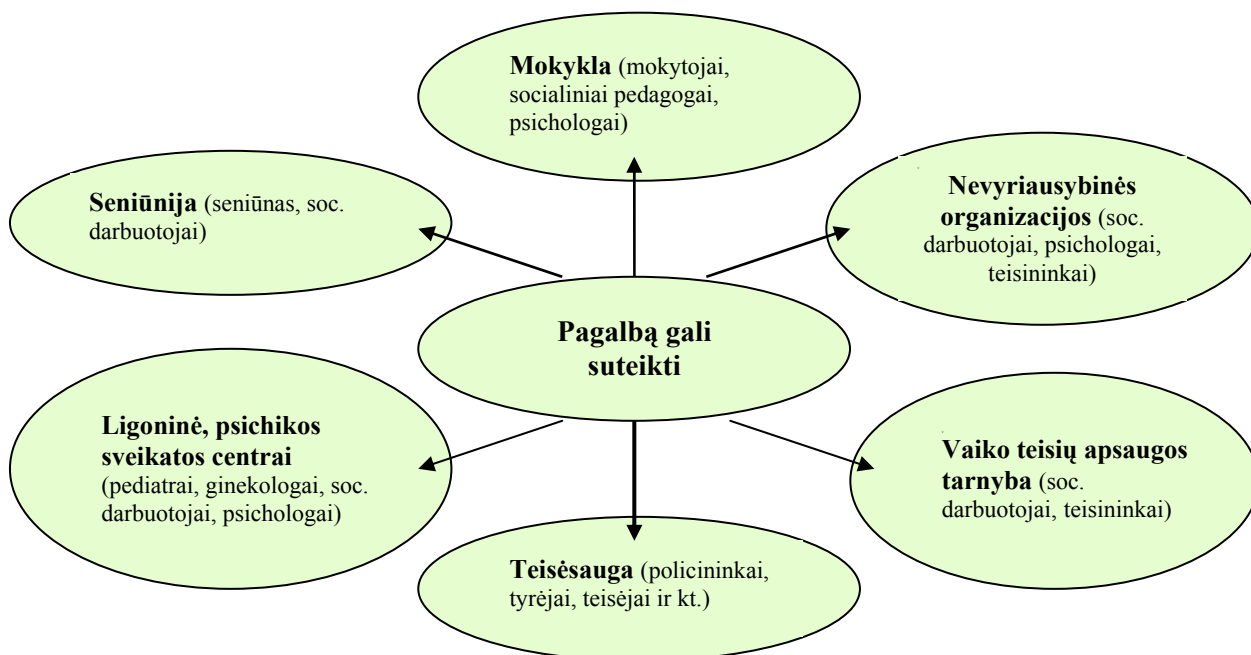
Neatsižvelgiant į tai, ar vadovaujamosi visos valstybės mastu įteisintais reikalavimais, ar kuria nors programa, smurto problemos sprendimas mokykloje paprastai susijęs su visos mokyklos strategijos kūrimu, klasių taisyklių rengimu. Teigiamas visų šių veiksnių veikimo būdų bruožas tas, kad sudaromos sąlygos konsultuotis su mokiniais ir personalu arba, kai kuriama mokyklos strategija – su mokyklos bendruomene. Rengiant klasės taisykles, didėja kiekvieno mokinio indėlis. Žinoma, visas mokyklos personalas vaidina svarbų vaidmenį įtraukiant mokinius į klasės taisyklių ar mokyklos strategijos rengimą. Tinkamai pasirinktas bendros mokyklos strategijos kūrimo būdas leidžia išryškinti problemas, personalo ir tėvų vaidmenį.

Manome, kad kai kurios iniciatyvos, programos, strategijos nors ir skirtos kovai su smurtu, padeda prevenciniam darbui, tačiau ne visada tiesiogiai paliečia vaiką. Tam reikalingos veiksmingos bendrosios prevencinės priemonės. Pavyzdžiui, mokyklose sudarytos mokinių prevencinės veiklos grupės, kurios vykdo antismurtines akcijas, renginius, informuoja mokinius (mokinių parengti lankstinukai, plakatai, leidžiamas laikraštis) apie institucijų teikiamą pagalbą, skatina prisidėti prie nevyriausybinų organizacijų rengiamų projektų, minėjimų. Galėtų būti įkurtas moksleivių parlamentas, kuriam vaikai galėtų išsakyti tai, kas jiems kelia susirūpinimą mokykloje, siūlyti, ką ir kaip reikėtų taisyti, ir atitinkamai balsuoti (Grigutytė, Kemerienė ir kt., 2005). Taigi, svarbu, kad mokinių grupė, vykdanči ir organizuojanti prevencinį darbą mokykloje, pristatytų mokyklos bendruomenei tikslus, priemones, supažindintų su veikla, paaiškintų kokios pagalbos galima iš jų tikėtis.

Kitos smurto mažinimo mokykloje priemonės - mokyklos aplinkos gerinimas bei mokyklos saugumo, apsaugos stiprinimas. Atliktas tyrimas („Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“, 2008) rodo, kad kai kurios Lietuvos mokyklos turi įsirengusias vaizdo kameras rūbinėse, koridoriuose, mokyklos kieme. Tiriamųjų nuomone, labiausiai nesaugūs jie jaučiasi mokyklos kieme (48,5%) ir per pertraukas (39,7%). Saugesni jie jaučiasi rūbinėje (27,1%), valgykloje (23,4%) ir klasėje pamokų metu (15,1%). N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005) teigimu, šią problemą mokyklos sprendžia paskirdami budinčius mokytojus bei vyresnių klasių mokinius koridoriuose, rūbinėse bei valgykloje, kurie gali padėti mokinių tarpusavio smurto atvejais, o esant geram teritorijų, kuriuose mokiniai smurtauja, matomumui ši užduotis tampa lengvesnė.

Jau daug kartų paminėjome suaugusiųjų priežiūrą, kad būtų mažesnė smurtavimų tikimybė. Su smurto problema tenka susidurti visiems mokyklos bendruomenės nariams, tačiau didžiausia atsakomybė tenka mokytojams, psychologams, socialiniams pedagogams, kurie pastebėję incidentą ar gavę pranešimą apie mokinių smurtą, turi priimti atitinkamus sprendimus. A.

Eitminavičiūtė, N. Grigutytė ir kt. (2009) teigia, kad smurto prieš vaikus atvejais pagalbą gali suteikti įvairių sričių ir institucijų specialistai.

12 pav. **Pagalbos šaltiniai, patyrusiam smurtą vaikui**
(pagal A. Eitminavičiūtę, N. Grigutytę ir kt., 2009)

Paveiksle pateiktas pagalbos šaltinių, patyrusiam smurtą vaikui, modelis atskleidžia glaudų ryšį su bendradarbiaujančiomis institucijomis, taip pat paaiškina, kad smurto atveju reikia padėti ne tik vaikui, bet ir jo šeimai, galbūt net ir kitiems artimiausios vaiko aplinkos žmonėms (Eitminavičiūtė, Grigutytė, 2009). Akivaizdu ir tai, kad smurto atveju gali būti reikalinga skubi kompleksinė pagalba: psichologinė, socialinė, medicininė, teisinė. Be to, emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta yra kompleksinė problema, kuri reikalauja įvairių sričių specialistų pastangų ir veiklos koordinavimo. „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimo“ (2008, p. 109) ataskaitoje teigiama, kad 5-12 klasių mokiniai susidūrę su smurtu mokykloje dažniausiai kreipiasi pagalbos į tėvus, praneša klasės auklėtojams, pasisako draugams. Rečiau mokiniai kreipiasi pagalbos į dalykų mokytojus, mokyklos vadovybę ar kitus mokykloje dirbančius specialistus (psichologus, socialinius darbuotojus). Galime daryti prielaidas: mokiniai labiausiai pasitiki tėvais, klasės auklėtojais ir draugais; mokiniams, klasės auklėtojams kažkokios kliūtys trukdo kreiptis į mokykloje sudarytą specialistų komandą. N. Grigutytė, S. Kemerienė ir kt. (2005) teigimu, pedagogai dažnai bando patys nuslopinti kilusius konfliktus tarp mokinių, nenori parodyti, kad jie nėra pasirengę kaip reaguoti į smurto atvejus, nuo ko pradėti spręsti smurto problemas. Manome, kad pedagogai, siekdami padėti vaikams, turi

nuolat tobulintis smurto prevencijos srityje. E. Karmaza ir kt. (2007) pateikia keletą sričių, kuriose mokytojams privalu tobulėti:

- priešiško, pykčio, konfliktų valdymas ir sprendimas, tarpininkavimas;
- situacijų, kuriose gali kilti prievarta, atpažinimas ir rizikos mažinimas;
- aukų ir rizikos grupės ar turinčio sunkumų mokinio atpažinimas ir palaikymas;
- krizinių situacijų, krizių valdymas;
- emocinė parama ir padaršinimo būdai, pozityvus bendravimas su mokiniais;
- efektyvus darbas su klase, klasės valdymas;
- mokinių bei jų šeimų informavimas, kaip ir kur galima gauti socialinę-pedagoginę pagalbą;
- bendradarbiavimas su įvairiomis institucijomis.

A. Eitminavičiūtė, N. Grigutytė ir kt. (2009) nurodo, kad sprendžiant smurto prieš vaikus problemą būtinas bendradarbiavimas su socialiniais specialistais: mokyklos psichologu, socialiniu darbuotoju/pedagogu. Svarbu ir tai, kad kiekvienu smurtą patyrusio vaiko atveju būtų sudaromas atskiras pagalbos planas, kuris apimtų grupinius ar individualius užsiėmimus, konsultacijas, socialinių įgūdžių ugdymą. Autorių teigimu, bendradarbiavimas turi būti orientuotas į tai, kas vaikui geriausia. Nereikia bijoti tarp institucinio bendradarbiavimo, kadangi ten dirbančių specialistų atsakomybė ir funkcijos yra daug platesnės už vienos institucijos narių funkcijas.

Šiame skyriuje atskleidėme smurto prevencijos mokykloje sėkmės gaires. Laiku pastebėta ir suvokta reali situacija ar potenciali grėsmė, smurto problemos sprendimo strategijos kūrimas, prevencijos formų ir būdų įvairovė vykdoma visuose lygmenyse, komandinis ir aktyvus bendradarbiavimas mokyklos bendruomenės (mokyklos personalo, mokinių, tėvų) su smurto prevencijos srityje dirbančiomis institucijomis – tai veiksmingos ir efektyvios prevencinės veiklos priemonės.

Atlikus vaikų smurto raiškos mokykloje teorinių aspektų ir socioeducacinės prevencijos analizę galima teigti, kad mokykla turi sukurti saugią aplinką mokymuisi bei asmenybės brandai. Sudaryti tokias sąlygas – ilgas ir sudėtingas procesas, reikalaujantis didžiulių pastangų iš valstybės, visuomenės, institucijų, susijusių su vaikų teisių apsauga, mokyklos bendruomenės. Norint efektyviai padėti su smurtu susidūrusiems vaikams bei vykdyti prevenciją, yra būtinas bendradarbiavimas, kurio metu integruojamos įvairios pagalbos sritys (socioeducacinės, psichologinės, medicininės, teisinės) į konkrečius atvejus. Kitame skyriuje pristatomu tyrimu sieksime išsiaiškinti smurto raiškos ypatumus.

3. VAIKŲ SMURTO RAIŠKOS MOKYKLOJE EMPIRINIO TYRIMO REZULTATAI

3.1. Tyrimo metodika ir imties charakteristikos

Rengiantis tyrimui, pirmiausia buvo išskirta tyrimo koncepcija: nustatyta tyrimo problema, objektas, apibrėžta pagrindinė idėja (tyrimo hipotezė), suformuluotas tikslas ir numatyti uždaviniai. Siekdami išsiaiškinti vaikų požiūrį į smurto problemos aktualumą, smurto formų ir būdų paplitimo ypatumus mokyklose, atskleisti šio reiškinių socioedukacines prevencijos galimybes, pasirinkome empirinio tyrimo kiekybinį apklausos metodą – anketavimą. Anketa mokiniams buvo sudaryta remiantis mokslininkų (Kardelis, 2005; Karmaza ir kt., 2007; Valackienė, 2005) rekomendacijomis: klausimų, padedančių surinkti reikiamus duomenis, formulavimu; klausimų pateikimo tvarkos nustatymu; anketos testavimu („žvalgomoju“ tyrimu), kuris atliktas Šiaulių Gegužių vidurinėje mokykloje 8 klasėje; pastebėtų netikslumų koregavimu. Anketos struktūrą sudaro įvadinės ir pagrindinės dalys, kurioje atskleisti kintamųjų informaciniai blokai. Įvadinėje dalyje nusakomas tikslas, pildymo instrukcija, pabrėžiamas apklausos anonimiškumas, o pagrindinėje dalyje pateikiami su problema susiję klausimai. Respondentams buvo pateikta 19 klausimų: 4 atviro tipo, 2 uždaro tipo ir 13 pusiau atviro tipo klausimų.

Siekiant nepažeisti mokslinių tyrimų etikos, prieš atliekant mokinių anketinę apklausą buvo tariamasi su mokyklos bendruomenės nariais – direktoriais, pavadootojais ugdydami, klasės auklėtojais, pedagogais. Susipažinus mokyklos bendruomenei su atliekamo tyrimo tikslais ir uždaviniais, buvo numatyta, kad mokinių anketinė apklausa bus vykdoma mokomųjų dalykų „Etikos“ ir „Žmogaus saugos“ pamokų metu. Anketų pildymui buvo sudarytos palankios sąlygos, kad tiriamieji galėtų savarankiškai, niekieno netrukdomi, atvirai ir neskubėdami atsakyti į pateiktus klausimus. Vykstant duomenų rinkimo procesui vadovautasi etiniais tikslumo ir reikšmingumo principais (Charles, 1999): praveistas instruktažas, nurodytas anketinės apklausos tikslas, motyvas, įvardinta kiek laiko užtruks anketos pildymas. Siekiant gauti objektyvią tiriamųjų nuomonę buvo užtikrinamas apklausos privatumas, anonimiškumas ir konfidencialumas (Kardelis, 2005).

Iš surinktų anketų duomenų buvo atliekama kiekybinė duomenų analizė. Kiekybinė tyrimo dalis buvo analizuojama tokiais etapais: anketų peržiūrėjimas ir duomenų kodavimas; duomenų apdorojimas matematinės statistikos metodais (suvedimas į duomenų matricas); duomenų analizės plano sudarymas. Po to atliekama teorinė gautų duomenų analizė ir lyginimas su kitais mokslinių bei statistinių tyrimų rezultatais. Išanalizavus duomenis patvirtinama arba paneigiama tyrimo pradžioje suformuluota hipotezė.

Atvirų anketos klausimų gautai informacijai apibendrinti atliekama kokybinė analizė – sudėtingesnis procesas, kadangi turinio (kontent) analizės būdu gautų atsakymų negalima apskaičiuoti skaičiais, o reikia analizuoti atsakymus, juos struktūrizuoti. Pasak B. Bitino (2006), turinio analizė – tekstu išreikštų duomenų statistinė analizė, apsiribojanti kokybinių kategorijų dažnių skaičiavimu.

Tyrimo informacijos apdorojimui buvo naudojami *Microsoft Office Excel 2003* bei *SPSS/PC 17.0(2)* programiniai paketai. Iš pirminės duomenų bazės sudarytos atsakymų į anketos klausimus pasiskirstymų lentelės ir grafiniai paveikslai, skaičiuoti absoliutieji ir santykiniai dažniai.

Lyginant skirtingo amžiaus, lyties vaikus, jų pasiskirstymą pagal klases, skaičiuotas smurto raiškos mokykloje atskirose grupėse skirtumų statistinis reikšmingumas. Skirtumui tarp dviejų grupių statistiniams reikšmingumui įvertinti buvo taikomas chi kvadrato (χ^2) kriterijus. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$ (Sakalauskas, 1998).

Realiame pasaulyje daugelis reiškinių yra tarpusavyje susiję, todėl yra nustatinėjamos vieno reiškinių priklausomybės formos nuo kito. Tačiau dažnai negalima vienareikšmiškai nusakyti tarp jų egzistuojančių ryšių, kadangi paprastai vieną požymį veikia ne vienas, o keletas faktorių, pavyzdžiui, vaikų smurto raiška mokykloje priklauso ne tik nuo lyties, ar įgytos patirties, bet ir nuo amžiaus, nuo šeimos socialinės, ekonominės padėties; vienodo amžiaus mokiniai, konfliktinėje situacijoje gali pasirinkti skirtingus elgesio būdus. Tokio pobūdžio ryšiai yra vadinami tikimybiniais. Praktikoje labai svarbu mokėti juos įvertinti. Pati paprasčiausia kiekybinė ryšio charakteristika yra koreliacija, kuri įgyja reikšmes iš intervalo $[-1; 1]$. Jei koreliacijos koeficientas lygus nuliui, tai reiškia, kad nėra jokio ryšio tarp nagrinėjamų požymių. Jeigu koreliacijos koeficientas yra lygus ± 1 , tai reiškia kad nagrinėjamų požymių egzistuoja teigiama (neigiama) tiesinė funkcinė priklausomybė. Jei koreliacija teigiama – tai vieno požymio reikšmėms didėjant, didėja ir kito požymio reikšmės. Ryšių neigiama koreliacija rodo, kad vieno požymio reikšmėms didėjant, kito požymio reikšmės mažėja ir priešingai – vieno požymio reikšmėms mažėjant, kito požymio reikšmė didėja (Rudzkienė, 2005).

Šiame darbe kintamųjų tiesinei priklausomybei vertinti buvo skaičiuojamas Spirmeno koreliacijos koeficientas (r_s). Spirmeno koreliacijos koeficientas skaičiuojamas naudojant ne išmatuotas kintamųjų reikšmes, įvertintas rangais (kiekvienam požymiui suteikiamas, jo eilės numeris: 1 - mažai svarbus, 2 - ko gero svarbus, 3 - svarbus, 4 - labai svarbus). Todėl Spirmeno koreliacijos koeficientas yra vadinamas ranginiu (Čekanavičius, Murauskas, 2004).

Darbe buvo naudojama tokia ryšių skalė:

- labai silpnas ryšys, jei $|r| \leq 0,3$;

- silpnas ryšys, jei $-0,5 < r \leq -0,3$ arba $0,3 < r \leq 0,5$;
- vidutinio stiprumo ryšys, jei $-0,7 < r \leq -0,5$ arba $0,5 < r \leq 0,7$;
- stiprus ryšys, jei $-0,9 < r \leq -0,7$ arba $0,7 < r \leq 0,9$;
- labai stiprus ryšys, jei $-1,0 < r \leq -0,9$ arba $0,9 < r \leq 1,0$ (Augutis, Krikštolaitis, 2006).

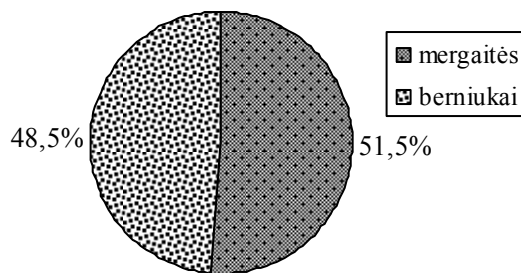
Imties charakteristikos. Remiantis tikimybinės atrankos metodu (kiekvieno elemento tikimybė patekti į imtį yra žinoma), buvo atlikta paprastosios atsitiktinės atrankos procedūra (elementų galimybės patekti į imtį vienodos be grąžinimo): sudarytas Šiaulių pagrindinių mokyklų ir gimnazijų sąrašas, kiekvienai mokyklai suteikiant numerius. Burtų keliu ištraukiamos trys mokyklos. Iš trijų jau turimų apklausai atrinktų mokyklų, viena ištraukta „žvalgomajam“ tyrimui.

Nustatant tyrimo imties dydį buvo remiamasi V. Dikčiaus (2003) nurodyta tiriamųjų pasirinkimo tvarka: tiriant žmones ir esant vienam ar daugiau pogrupių, apklausose naudojamas imties dydis nuo 200 iki 500 tiriamųjų. Atlikus literatūros analizę paaiškėjo, kad smurto problema tarp mokinių mokykloje aktualiausia tampa paauglystės laikotarpiu. Kadangi smurto ir patyčių problema dažniausiai tyrinėjama 6, 7, 8, ir 9 klasėse (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006), mes empirinio tyrimo tiriamaisiais pasirinkome jaunesnius (12-15 metų) 8, 9 klasių paauglius ir vyresnius paauglius (16-18 metų), besimokančius 10, 11 klasėse (Žukauskienė, 2002).

Tyrimas atliktas 2010 metų sausio – vasario mėnesiais Šiaulių miesto Lieporių ir Saulėtekio gimnazijose. Tyrimo metu anketinėje apklausose dalyvavo 303 (156 mergaitės (51,5%) ir 147 berniukai (48,5%) mokiniai: 82 aštuntų (27,1%), 81 devintų (26,7%), 62 dešimtų (20,5%) ir 78 vienuoliktų (25,7%) klasių.

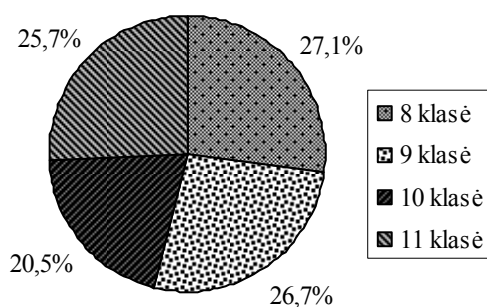
- 202 Šiaulių Lieporių gimnazijos aštuntų (55 mokiniai: 27 mergaitės ir 28 berniukai), devintų (54 mokiniai: 25 mergaitės ir 29 berniukai), dešimtų (39 mokiniai: 20 mergaičių ir 19 berniukų), vienuoliktų (54 mokiniai: 30 mergaičių ir 24 berniukai) klasių mokiniai:
- 101 Šiaulių Saulėtekio gimnazijos aštuntų (27 mokiniai: 17 mergaičių ir 10 berniukų), devintų (26 mokiniai: 12 mergaičių ir 14 berniukų), dešimtų (23 mokiniai: 15 mergaičių ir 8 berniukai), vienuoliktų (25 mokiniai: 10 mergaičių ir 15 berniukų) klasių mokiniai.

Peržiūrėjus užpildytas anketas, tolesnei analizei tinkamomis buvo pripažintos visos 303 anketos. Mokinių demografinis pasiskirstymas pagal lytį pateiktas 13 pav.

13 pav. Mokinių pasiskirstymas pagal lytį
(N=303)

Bendra respondentų charakteristika pagal lytį rodo, kad apklausoje dalyvavo beveik tiek pat mergaičių (51,5%) ir berniukų (48,5%). Mokinių demografinis pasiskirstymas pagal klases pateiktas 14 pav.

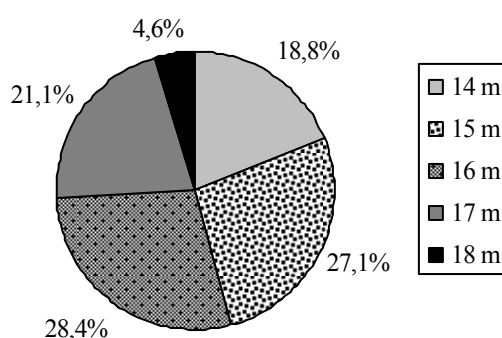

14 pav. Mokinių pasiskirstymas pagal klases
(N=303)

Šiame paveiksle matyti, kad respondentai beveik tolygiai pasiskirsto aštuntose (27,1%), devintose (26,7%) ir vienuoliktose (25,7%) klasėse, šiek tiek mažiau apklausta dešimtų (20,5%) klasių mokinių.

R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2003) teigia, kad klasė – tai vieta, kur mergaitės ir berniukai praleidžia didžiąją savo gyvenimo dalį, todėl jų savijauta priklauso nuo klasės atmosferos. M. G. R. Robichaud (2007) mano, kad bendradarbiavimo ir pasitikėjimo atmosfera klasėje lemia daugelio mokinių ir visos klasės problemų atsiradimą, o joms atsiradus – konstruktyvų sprendimą. Manytume, kad mokinių klasė turėtų gyventi kaip maža bendruomenė, kur kiekvienas jaučiasi jos dalimi ir kiekvienas gali būti pats savimi. G. Kvieskienė (2003) pabrėžia, kad bendruomenės kūrimosi pradžia – dalykiniai santykiai, kurių metu užmezgami emociniai kontaktai. Taigi, dalykiniai santykiai klasėje yra emocinių santykių sistemos susiformavimo pagrindas. A. Kurienės ir R. V. Pivorienės (2000) teigimu, paaugliai linkę vienas

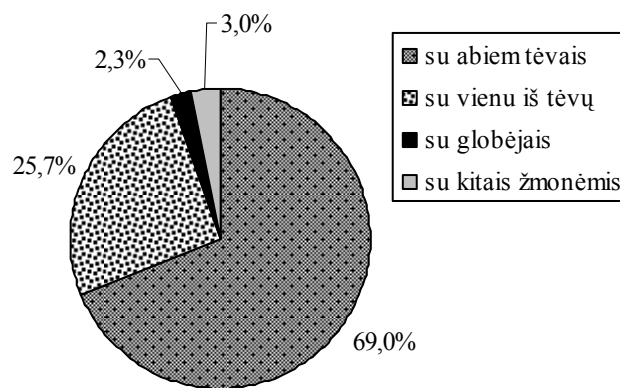
kitą klasėje vertinti emocijomis. Tuomet klasėje susidaro nelygiareikšmių santykių tinklas. Paauglių padėtis ir jų statusas klasėje būna skirtingi. Statusas suprantamas kaip padėtis santykių sistemoje, kurią užima kiekvienas klasės mokinys pagal tai, kaip jį vertina kiti klasės draugai, rinkdamiesi jį įvairiai veiklai. Nuo to koks paauglio socialinis statusas klasėje, tokį vaidmenį jis atlieka bendraudamas su kitais mokiniais. V. J. Černius (2006) pateikia, jog vaikas vienoje aplinkoje gali elgtis vienaip, kitoje – kitaip, ir siūlo atkreipti dėmesį į šiuos veiksnius: individualią asmenybės raidą (amžių) ir aplinką, kurioje vaikas auga (pilna ar nepilna šeima, ryškūs socialiniai, ekonominiai pasikeitimai šeimoje ir kt.). Šie veiksniai pateikti 15 ir 16 paveiksluose.

15 pav. Mokinių pasiskirstymas pagal amžių (N=303)

Tiriamųjų tarpe dominuoja nuo 14 iki 18 metų mokiniai. Daugiausia 15 (27,1%) ir 16 (28,4%) metų tiriamųjų, kiek mažiau 14 (18,8%) ir 17 (21,1%) metų, o mažiausiai 18 (4,6%) metų tiriamųjų (žr. 15 pav.). Remiantis D. Beresnevičienės (2003) pateiktais žmogaus vystymosi etapais, apklausoje dalyvavusius jaunuolius galime priskirti jaunesniesiems paaugliams, kurių amžių apima laikotarpis nuo 12 iki 18 metų. R. Žukauskienė (2002) šį laikotarpį skirsto į ankstyvąją (12-15 metų) ir vėlyvąją (16-18 metų) paauglystę. Taip pat autorės nurodo, kad paaugliai išgyvena susitapatinimo su grupe ir atsiskyrimo krizę, kuri yra išgyvenama šeimoje, siekiant autonomiškumo, susiduriant su priešišku, konfliktiškumu.

I. Kvedaravičiūtė (2007) pažymi, kad smurtinio elgesio užuomazgos šeimoje atsiranda ne tik dėl psichologinės atmosferos namuose, bet ir pakitus šeimyninei padėčiai (skyrybos, vieno iš tėvų netektis ir kt.). R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) teigia, kad šeimos psichologinė, socialinė ir ekonominė padėtis įtakoja agresyvų vaikų elgesį. I. Leliūgienė (2003) teigia, kad šeima yra pirmasis institutas, formuojantis smurtinio elgesio modelius, ir nurodo, kad vienas iš rizikos veiksnių, lemiančių agresyvų vaiko elgesį – tai nepilna šeima. Remiantis šių autorių nuostatomis, sudarant demografinį anketos bloką buvo pasirinktas šeimos sudėtį nusakantis klausimas, kuriuo numatyta išsiaiškinti šeimos sudėties poveikį paauglių elgsenai (žr. 16 pav.):

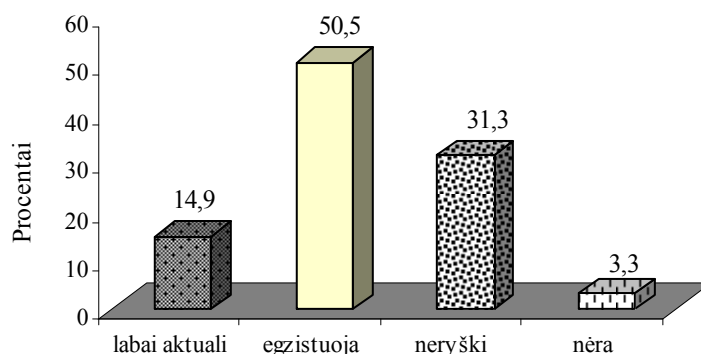
16 pav. Mokinių pasiskirstymas pagal šeimos sudėtį (N=303)

Iš 16 pav. matyti, kad daugiau nei pusė (69,0%) tiriamųjų gyvena su abiem tėvais, o kitas trečdalis atsakymų pasiskirsto taip: 25,7% mokinių gyvena su vienu iš tėvų, 2,3% - su globėjais, 3,0% - su kitais artimos aplinkos žmonėmis (su „močiute“, su „seneliais“, su „krikšto tėvais“, su „teta“).

Aptarėme demografinio bloko klausimus, kurie, mūsų nuomone, turi įtakos vaikų smurto raiškai mokykloje (lytis, klasė, amžiaus, šeimos sudėtis). Ar šie veiksniai reikšmingi, ar nuo jų priklauso vaikų smurto raiška mokykloje atskleisime pristatydami edukacinio tyrimo anketinės apklausos pagrindinės dalies klausimus ir jų analizę.

3.2 Vaikų požiūrių į patiriamą smurtą mokykloje rezultatų analizė

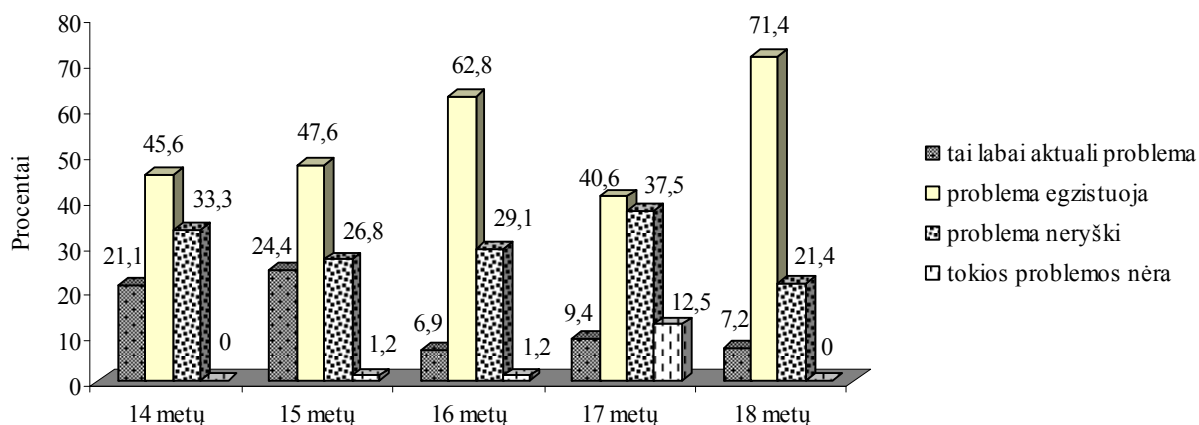
Pastaruoju metu apie vaikų patiriamą smurtą mokyklose daug kalbama ir rašoma žiniasklaidoje (paaugliai fizine jėga sprendžia menkiausius konfliktus, vienas už kitą šturpesni paauglių egzekucijos, savižudybės įvykiai ir kt.). Pranešimai bauginantys, bet tuo pačiu atspindintys dabartinę situaciją šalies mokyklose, kuriose smurtas plinta lyg virusas. R. Šalaševičiūtės (Jasiulionytė, Povilaitis, 2008) teigimu, Vaikų teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigoje gaunamuose skunduose vis dažniau minimi smurto atvejai tarp mokinių. Tai rodo, kad šiuo metu smurtas tarp vaikų mokykloje viena aktualiausių problemų. Ištyrus mokinių nuomonę paaiškėjo, kad jie taip pat pripažįsta smurto problemos aktualumą (žr. 17 pav.).

17 pav. Smurto problemos aktualumas mokyklose (N=303)

Dauguma (50,5%) tiriamųjų teigia, jog smurto problema mokykloje egzistuoja. 14,9% apklaustųjų pateikia nuomonę, kad smurto problema labai aktuali. 31,3% mokinių teigia, jog smurto problema neryški ir 3,3% vaikų nurodo, kad šios problemos mokykloje nėra.

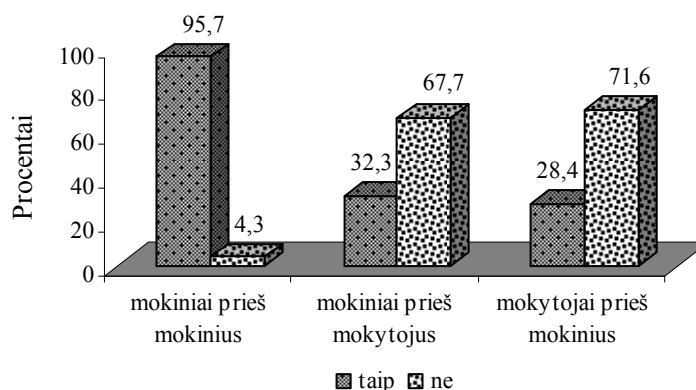
Remiantis gautais duomenimis, galime teigti, kad smurto problema mokyklose tikrai egzistuoja ir statistiškai reikšmingi skirtumai amžiaus aspektu yra pastebimi tarp 14 ir 18 metų mokinių ($\chi^2=42,248$; $df=12$; $p=0,000$) (žr. 18 pav.).

18 pav. Smurto problemos aktualumas mokinių amžiaus aspektu (N=303)

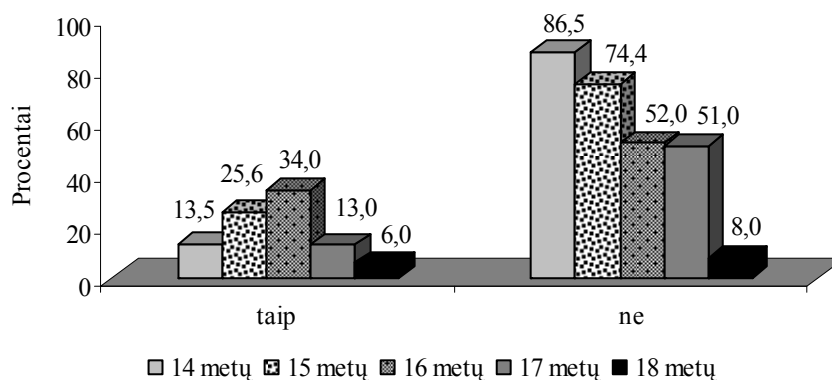
18 pav. matyti, kad kuo vyresni mokiniai, tuo jie labiau pripažįsta smurto problemos egzistavimą (14 metų – 45,6%; 15 metų – 47,6%; 16 metų – 62,8%, 18 metų – 71,4%). 14 ir 15 metų mokiniams smurto problema yra labai aktuali. Šiuos mokinių atsakymus galėtume interpretuoti, pasitelkdami A. Gučo (1990), R. Žukauskienės (2002) nuomonės, kad ankstyvoje paauglystėje (14-15 metų) vyrauja noras būti socialiai atsakingu, kai išmokstama svarbesne laikyti grupės, o ne savo gerovę. Pasak G. Navaičio (1997), penkioliktieji, šešioliktieji paauglystės metai yra laikomi pereinamaisiais ir susiję su identifikacijos susiformavimu. Būtent šiuo laikotarpiu, kai artėjama prie suaugusiojo amžiaus ribos, paauglys vadovaujasi tų žmonių vertybėmis, imituoja jų elgseną, su kuriais yra susitapatinęs, todėl ir išsiskiria septynioliktųjų nuomonės: vieniems smurto problema atrodo egzistuojanti, kitiems – neryški. V. J. Černiaus

(2006) teigimu, septynioliktieji ir aštuonioliktieji metai susiję su atsakomybe, paaugliai tampa neabejingi tam, kas vyksta mokyklos bendruomenėje, visuomenėje. Taigi, smurto problemos egzistavimas mokyklose, dar kartą įrodo, kad šiam reiškiniui būtina skirti mokyklos bendruomenės: tėvų, mokyklos darbuotojų, mokinių didesnę dėmesį ir siekti užkirsti kelią smurtinių atvejų raiškai (žr. 19 pav.).

19 pav. Smurto atvejai pasitaikantys mokyklose (N=303)

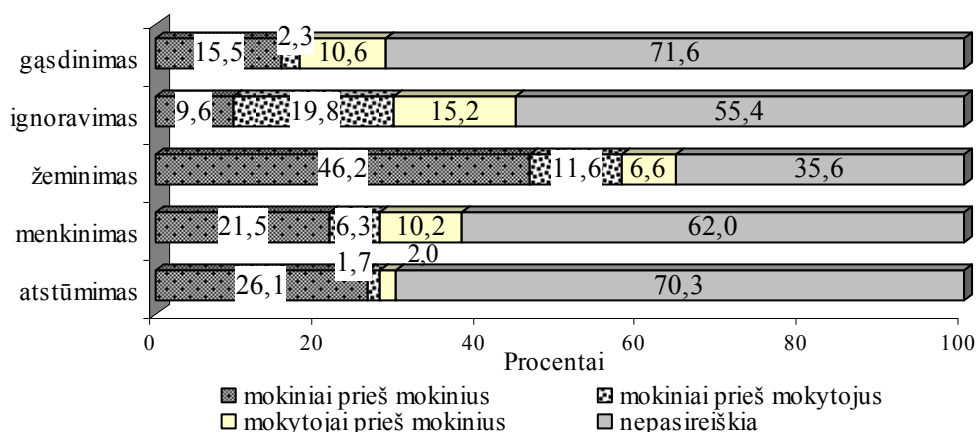
Gautų duomenų pagrindu galime teigti, kad visi trys smurto atvejai (mokiniai prieš mokinius, mokiniai prieš mokytojus ir mokytojai prieš mokinius) mokyklose egzistuoja. Apklausoje dalyvaujantys tiriamieji įvertino mokykloje pasitaikančius smurto atvejus nurodydami, kad daugiausiai smurtauja mokiniai prieš mokinius (95,7%). Matyti, jog septintadalis tiriamųjų teigia, kad mokiniai nesmurtauja prieš mokytojus (67,7%) ir mokytojai nesmurtauja prieš mokinius (71,6%), todėl šie smurto atvejai pasireiškia daug mažiau. Statistiškai reikšmingas skirtumas amžiaus aspektu pastebimas mokytojų smurtavimo prieš mokinius atveju ($\chi^2=10,572$; $df=4$; $p=0,032$) (žr. 20 pav.).

20 pav. Mokytojų smurtavimas prieš mokinius amžiaus aspektu (N=303)

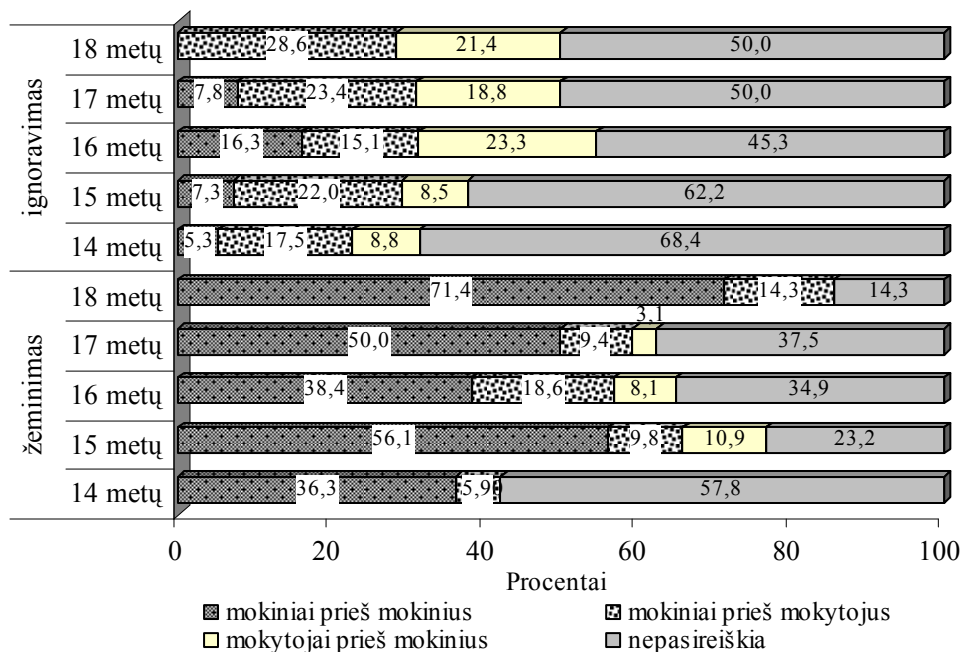
20 pav. matyti, kad keturiolikmečiai (13,5%), penkiolikmečiai (25,6%) ir šešiolikmečiai (34,0%) labiausiai susiduria su mokytojų smurtu prieš juos. Pasak V. J. Černiaus (2006), ankstyvojoje paauglystėje mokiniams svarbus teisingumas. J. Pikūnas ir A. Palujanskienė (2000)

teigia, kad mokiniai dažnai susiduria su mokytojų neobjektyviu dalykinių žinių vertinimu, mokinių savybių ir galimybių ignoravimu, kurie pasireiškia prieštariniais tarpusavio santykiais, konfliktinėmis situacijomis, paauglio protestais. R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005) teigimu, mokytojai ne visada ieško abiem pusėms priimtino sprendimo, pamiršdami, kad mokiniai būdami grupėje tenkina labai svarbias socialines, emocines reikmes: bendravimo, saugumo, įvertinimo. G. Navaitis (1997) nurodo, kad paaugliai santykius su kitais suaugusiais (tėvais, mokytojais) bando grįsti lygiavertiškumo principu, o susidurdami su priešišku pradeda savo nepasitenkinimą reikšti nepriimtiniu elgesiu, emocijomis: triukšmauja klasėje, plepa su klasės draugais, trukdo pamoką, tinginauja, erzina. R. Braslauskienės ir I. Jonutytės (2005) nuomone, paaugliams labai sunku būti nuvertinamiems, neišklausomiems, ignoruojamiems, todėl jie gali ieškoti būdų kaip prisitaikyti ir kompensuoti savo būklę. K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001) nurodo, kad niekas negali pasakyti, kokį elgesio būdą (emocinę skriaudą, fizinio skausmo suteikimą, nuolatinį menkinimą) pasirinks menkavertiškumą išgyvenantis vaikas. Pateiksime smurto formas, kurios dažniausiai pasireiškia mokykloje. Emocinio smurto formų raiška mokykloje matyti 21 pav.

21 pav. Emocinio smurto būdai dažniausiai pasireiškiantys mokyklose (N=303)

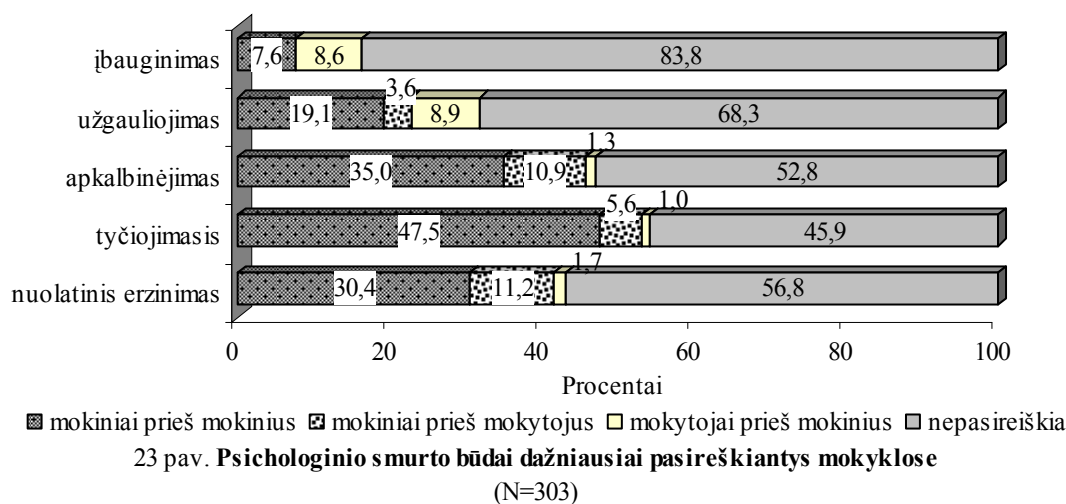
Kaip matyti, su visomis emocinio smurto formomis (atstūmimas, menkinimas, žeminimas, ignoravimas, gąsdinimas) tiriamieji susiduria mokykloje. Tarp labiausiai besireiškiančių emocinio smurto formų mokinių tarpe išsiskiria žeminimas (46,2%), atstūmimas (26,1%) ir menkinimas (21,5%). Mokiniai prieš mokytojus naudoja tokias emocinio smurto formas: daugiausia ignoravimą (19,8%) ir žeminimą (11,6%), mokytojai prieš mokinius daugiausia – ignoravimą (15,2%), gąsdinimą (10,6%) ir menkinimą (10,2%). Statistiškai reikšmingas skirtumas amžiaus aspektu pastebimas tarp dviejų emocinio smurto formų: ignoravimo ($\chi^2=20,707$; $df=12$; $p=0,045$) ir žeminimo ($\chi^2=31,087$; $df=12$; $p=0,002$) (žr. 22 pav.).

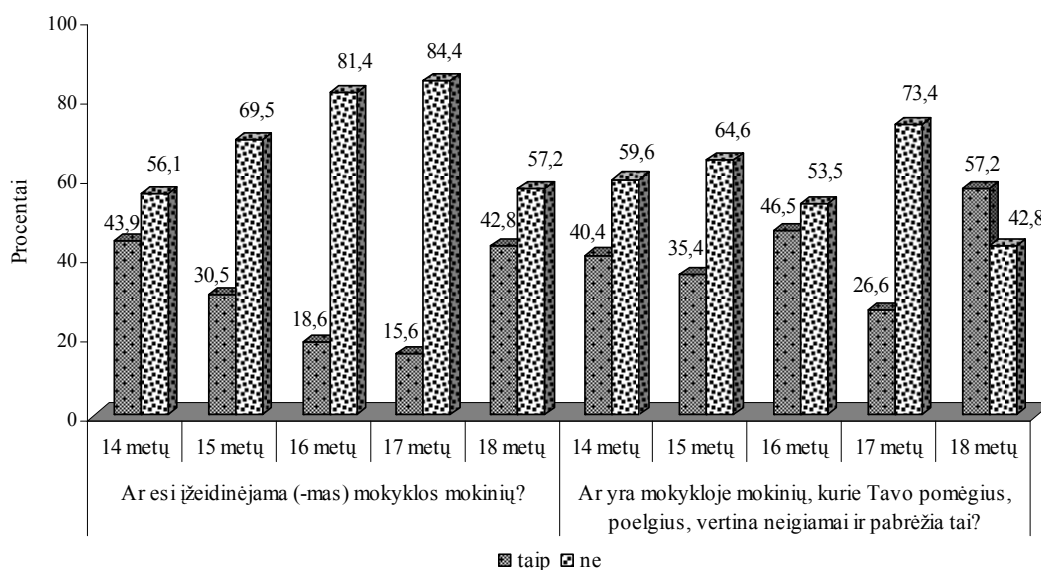
22 pav. Emocinio smurto būdų raiška amžiaus aspektu (N=303)

Pagal gautus duomenis matyti, kad emocinio smurto formą žeminimą, pradėdant keturiolikmečiais ir baigiant aštuoniolikmečiais, visi mokiniai naudoja prieš mokinius. Šios emocinio smurto formos (žeminimo) raiška ryškiausia aštuoniolikmečių (71,4%), penkiolikmečių (56,1%) ir septyniolikmečių (50,0%) tarpe. Manome, kad remiantis vien tik amžiaus faktoriumi, šios emocinio smurto formos (žeminimo) raiškos paaiškinti negalime, nors ir G. Navaičio (1997) teigimu, paauglystėje prasideda diferenciacija pagal asmeninius siekius, sugebėjimus, padėtį bendraamžių grupėje, socialinę tėvų gerovę. A. Vaičiulienė (2004) nurodo, kad emocinio smurto raiška susijusi su charakterio formavimusi (aktyvumu, impulsyvumu, dominavimo siekimu). I. Kvedaravičiūtė (2007) teigia, kad emocijų santykių su bendraamžiais sunkumai, skatina paauglius sukelti savo priešininkui emocijų nesaugumą, nereikalingumo jausmą. Akivaizdu tai, kad žeminimas yra vyraujanti ir labai skaudi emocinio smurto forma. Kita emocinio smurto forma - ignoravimas ryškus „mokinių prieš mokytojus“ ir „mokytojų prieš mokinius“ atvejais amžiaus aspektu. Kuo vyresni mokiniai, tuo jie labiau ignoruoja mokytojus ir mokytojai juos. Pasak G. Kvieskienės (2000), R. Žukauskienės (2006, B), šios emocinės smurto formos (ignoravimo) raišką lemia draugų ir mokytojų atstūmimas, izoliacija. M. Sniečkutės (2007) nuomone, mokykloje yra vertinami mokinių laimėjimai, poelgiai, žinios lyginamos su kitų bendraamžių. Tai rodo, kad vaikai susilaukia tiek teigiamų, tiek neigiamų vertinimų, galbūt yra pašiepiami, užgauliojami, santykiai su mokiniais ir mokytojais įtempti, todėl vienas iš būdų prisitaikyti supančioje aplinkoje – ignoruoti kitus ir kompensuoti savo emocijų būklę. A. Markevičienės ir V. Blažio (2000) teigimu, priešiški elgsenos modeliai: menkinimas, žeminimas,

ignoravimas ir kt. kelia žalą vaiko ne tik emocinei, socialinei, bet ir psichinei sveikatai bei vystymuisi. Psichologinio smurto formos pateikiamos 23 pav.

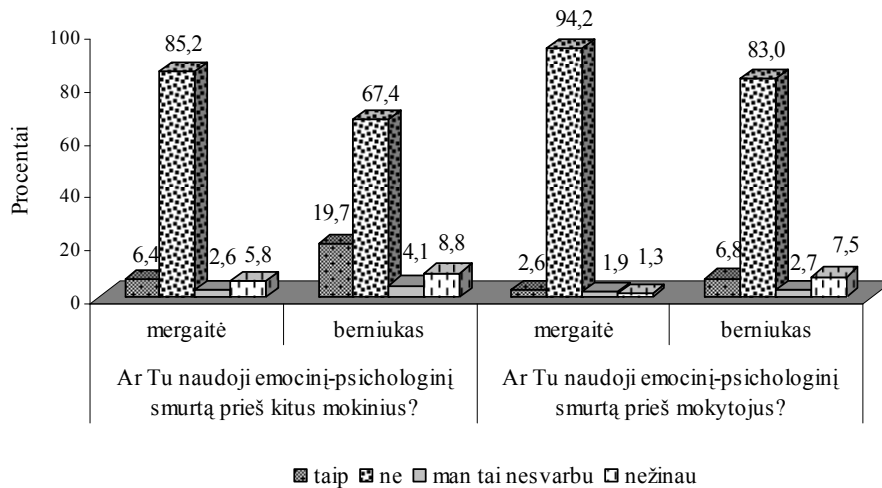

Gauti rezultatai rodo, kad dažniausiai besireiškianti psichologinio smurto forma mokykloje, kurią vaikai naudoja prieš kitus mokinius – tyčiojimas (47,5%). Kiek mažiau mokiniai tarpusavyje susiduria su tokiomis psichologinio smurto formomis kaip: apkalbinėjimas (35,0%), nuolatinis erzinimas (30,4%), užgauliojimas (19,1%). Mokinių psichologinio smurto raiška prieš mokytojus, kaip matyti, nėra ryški, tačiau egzistuoja nuolatinis erzinimas (11,2%), apkalbinėjimas (10,9%), tyčiojimas (5,6%) ir užgauliojimas (3,6%). Nei vienas apklausoje dalyvavusių tiriamųjų, nenurodė, kad prieš mokytojus naudoja psichologinio smurto formą – įbauginimą. Labai maža dalis vaikų teigė, kad mokytojai prieš juos naudoja psichologinio smurto formas: užgauliojimą (8,9%), įbauginimą (8,6%), nuolatinį erzinimą (1,7%), apkalbinėjimą (1,3%), tyčiojimą (1,0%). Apie mokyklose nuolatos didėjančią psichologinį nesaugumą pabrėžia pagalbos vaikams ir paaugliams tarnyba „Vaikų linija“, kurios teigimu Lietuvoje patyčias patiria 70% mokinių. R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2006) taip pat pabrėžia, kad psichologinis smurtas tarp vaikų mokykloje dažniausiai pasireiškia tyčiojimusi ir kitomis formomis (užgauliojimu, erzinimu, apkalbinėjimu). E. Karmaza ir kt. (2007) teigia, kad psichologinis smurtas sukelia skaudžius vidinius išgyvenimus, nusivylimą, nepilnavertiškumo jausmą, nepakeliamą skriaudą. Galime teigti, kad psichologinis smurtas – tai siekimas įbauginti žodžiais, paniekinti savigarbą, emocinis – sukiantis tam tikrus jausmus, išgyvenimus. Ž. Arlauskaitės ir V. Šikaitės (1998), A. Bulotaitės ir kt. (2000), V. Sruogos ir B. Jakubkaitės (2002) teigimu, emocinis ir psichologinis smurtas tapačios sąvokos, apimančios didelį spektrą skirtingo elgesio būdų, kuriose vyrauja jausmų ir psichologinių jėgų persvara. Emocinio- psichologinio smurto raiška mokyklose išsiskyrė amžiaus aspektu (žr. 24 pav.).

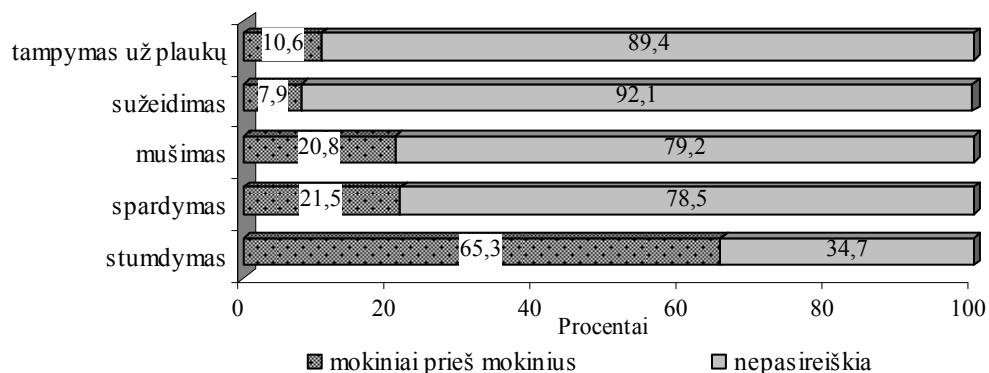
24 pav. Emocinio-psichologinio smurto būdų raiška amžiaus aspektu (N=303)

24 pav. matyti, kad statistiškai reikšmingi skirtumai pastebimi tiriamiesiems atsakant į klausimus: „Ar esi įžeidinėjama (-mas) mokyklos mokinių?“ ($\chi^2 = 22,295$; $df=12$; $p=0,034$) ir „Ar yra mokykloje mokinių, kurie Tavo pomėgius ir poelgius vertina neigiamai ir pabrėžia tai?“ ($\chi^2 = 21,813$; $df=12$; $p=0,04$). Galime teigti, jog keturiolikmečiai (43,9%) ir aštuoniolikmečiai (42,8%) yra įžeidinėjami labiausiai. Akivaizdu ir tai, kad mažiau mokiniai įžeidinėja vieni kitus, tačiau yra daugiau linę draugų pomėgius, poelgius vertinti neigiamai ir tai pabrėžti. Su šiuo emocinio-psichologinio smurto būdo raiška (kai neigiamai vertinami pomėgiai, poelgiai) susiduria septyniolikmečiai (26,6%), penkiolikmečiai (35,4%), keturiolikmečiai (40,4%), šešiolikmečiai (46,5%) ir aštuoniolikmečiai (57,2%). M. G. R. Robichaud (2007) mano, kad vaikai, norėdami pažeminti, įskaudinti, dažniausiai įžeidinėja savo pyktį nukreipdami ir pabrėždami kito išskirtinumą, vienišumą, bejėgiškumą. Tokį elgesį A. D. Pellegrini ir J. D. Long (2002) aiškina mokinių tarpusavio konkuravimo ir dominavimo teorija, kai ankstyvoje paauglystėje formuojasi socialinio dominavimo hierarchijos pokyčiai, kurie labai ryškūs berniukų tarpe bei pasižymi statuso tarp bendraamžių įgijimu. Emocinio-psichologinio smurto raiška lyties aspektu pateikta 25 pav.

25 pav. **Emocinio-psichologinio smurto raiškos priklausomybė nuo lyties (N=303)**

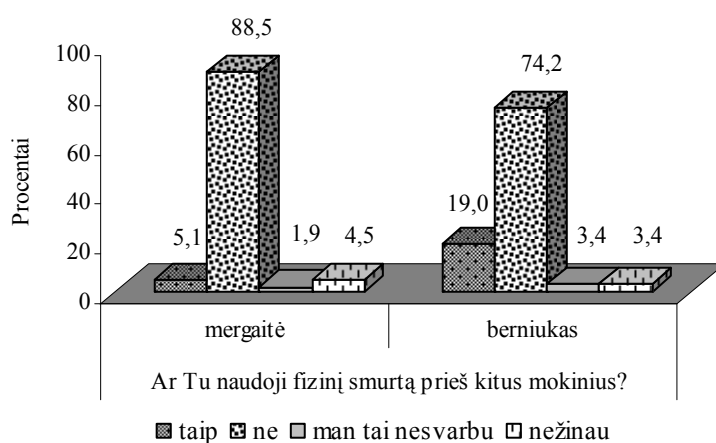
Statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$) lyties aspektu tapo klausimai: „Ar Tu naudoji emocinį-psichologinį smurtą prieš kitus mokinius?“ ($\chi^2 = 15,112$; $df = 3$; $p = 0,012$), „Ar Tu naudoji emocinį-psichologinį smurtą prieš mokytojus?“ ($\chi^2 = 11,011$; $df = 3$; $p = 0,012$). 24 pav. matyti, kad emocinį-psichologinį smurtą prieš kitus mokinius tris kartus daugiau naudoja berniukai (19,7%), nei mergaitės (6,4%). Dvigubai daugiau berniukų (6,8) naudoja emocinį-psichologinį prieš mokytojus, nei mergaitės (2,6%). Gauti rezultatai leidžia teigti, kad berniukai labiau nei mergaitės naudoja emocinį-psichologinį smurtą prieš mokinius ir mokytojus, bei paneigti R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005), D. Olweus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006), M. G. R. Robichaud (2007) nuostatas, kad mergaitės dažniau naudojasi emociniu-psichologiniu, socialiniu atskyrimu, o berniukai smurtaudami dažniau naudoja fizinį pranašumą. Fizinio smurto būdų raiška matyti 26 pav.

26 pav. **Fizinio smurto būdai dažniausiai pasireiškiantys mokyklose (N=303)**

Gauti duomenys rodo, kad fizinio smurto raiška vyrauja tik tarp mokinių ir dažniausia pasireiškia stumdymu (65,3%), trečdaliu mažiau tarp mokinių pasireiškia tokie fizinio smurto būdai: spardymas (21,5%) ir mušimas (20,8%) bei dar mažiau – tampymas už plaukų (10,6%) ir sužeidimas (7,9%). Stumdymo vyravimas mokykloje leidžia daryti prielaidą, kad šį fizinio

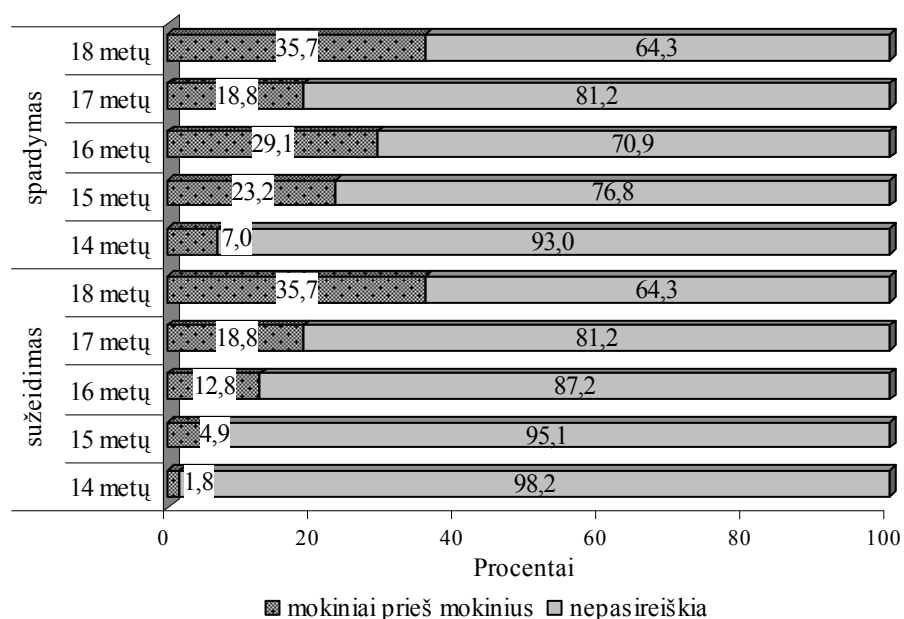
smurto būdą mokyklose dažniausiai mokiniai patiria pertraukų metu, kur didelės spūstys: valgykloje, rūbinėje. A. Kurienės ir R. V. Pivorienės (2000), M. Prokopčik (2003) teigimu, fizinio smurto raiškos skalė apima veiksmus nuo stumtelėjimo, mušimo ranka, daiktais, spardymo iki sunkių sužeidimų: kaulų lūžių, smegenų sutrenkimų, vidaus organų sužalojimų. Matyti, kad fizinė jėga naudojama skausmui ir nepatogumui sukelti gali baigtis negrįžtamais sveikatos ir vystymosi sutrikimais. Statistiškai reikšmingas skirtumas ($\chi^2=15,095$; $df=3$; $p=0,002$) pastebėtas lyties aspektu tiriamiesiems atsakant į klausimą „Ar tu naudoji fizinį smurtą prieš kitus mokinius?“ (žr. 27 pav.).

27 pav. Fizinio smurto raiškos priklausomybė nuo lyties (N=303)

Gautų duomenų pagrindu galime teigti, kad beveik devintadalis mergaičių (88,5%) ir aštuntadalis berniukų (74,2%) fizinio smurto prieš kitus mokinius nenaudoja. Iš tiriamųjų atsakymų, kurie nurodė, kad naudoja fizinį smurtą prieš kitus mokinius, matyti, jog fizinės raiškos jėga dominuoja beveik keturis kartus daugiau tarp berniukų (19,0) nei tarp mergaičių (5,1). Tai leidžia daryti prielaidą, kad fizinį smurtą prieš kitus mokinius labiau naudoja berniukai nei mergaitės. Pasak V. J. Černiaus (2006), fizinės jėgos naudojimas berniukų tarpe susijęs su šeimoje vyravusia tėvo valdžia (patriarchatu), kuri perduodama iš kartos į kartą, išaukštino fizinės jėgos pranašumą. R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) teigia, kad paaugliai linkę „pasimatuoti“, kritiškai vertinti ne tik savo fizinius pokyčius (augantį kūną, sudėjimą, proporcijas), bet ir tai, kaip jis atrodo bendraamžių tarpe, tuo pačiu siekia išbandyti įvairų elgesį ir vaidmenis. R. Žukauskienė (2002) nurodo, kad paauglystės amžiuje labai svarbu būti pripažintam bendraamžių, įgyti atitinkamą statusą grupėje, o berniukų nuomone, tam reikalinga fizinė jėga, kurią demonstruodamas paauglys įgyja pasitikėjimą savimi, yra stiprus ir vertinamas draugų. I. Leliūgienė (2002) pateikia, kad bendraamžių įtaka tokia sviri, kad paaugliai yra linkę perimti susiformavusių grupelių neigiamas vertybes, kuriomis naudodamasis paauglys įrodo savo pranašumą, statusą, ir, kurios skatina fizinio smurto pasireiškimus kitų (mokinių, mokytojų)

atžvilgiu. Statistiškai reikšmingi skirtumai pastebėti amžiaus aspektu tarp fizinio smurto būdų: sužeidimo ($\chi^2=19,691$; $df=8$; $p=0,012$) ir spardymo ($\chi^2=12,121$; $df=4$; $p=0,016$) (žr. 28 pav.).

28 pav. Fizinio smurto būdų raiška amžiaus aspektu (N=303)

Gauti duomenys rodo, kad kuo vyresni mokiniai, tuo didesnė fizinio smurto būdo – sužeidimo raiška (keturiolikmečiai (1,8%), penkiolikmečiai (4,9%), šešiolikmečiai (12,8%), septyniolikmečiai (18,8%) ir aštuoniolikmečiai (35,7%)). Fizinio smurto būdo – spardymo raiška tarp keturiolikmečių (7,0%) nėra ryški, ji labiau pastebima penkiolikmečių (23,2%), šešiolikmečių (29,1%), septyniolikmečių (18,8%) ir aštuoniolikmečių (35,7%) tarpe. Galime teigti, kad paauglystės laikotarpiu labai suaktyvėja energijos, aktyvumo instinktai, kurie gali būti nukreipiami prieš kitus. Z. Froidas (Černius, 2006) atkreipia dėmesį į šiam laikotarpiui būdingus gynimosi mechanizmus: norėdami apsiginti nuo objektų, sukeliančių baimę ar gėdą, paaugliai yra linkę manyti, kad jiems gali padėti fizinės jėgos naudojimas. R. V. Pivorienė ir N. Sturlienė (2005) teigia, kad jei mokinys nemoka konstruktyviai išreikšti jausmų, neigia arba slopina juos, įtampa ir nerimas didėja. Tikėtina, kad paauglys ieškos būdų kaip sumažinti įtampą, o vienas iš jo sprendimų gali būti susijęs su fizinės jėgos raiška. Fizinio smurto raiškos būdų ryšį atskleidėme atlikdami Spirmeno koreliacinę analizę (žr. 2 lentelė).

Fizinio smurto raiškos būdų mokykloje koreliacinė analizė (N=303)

	Fizinis smurtas (stumdymas)	Fizinis smurtas (mušimas)	Fizinis smurtas (tampymas už plaukų)	Fizinis smurtas (spardymas)	Fizinis smurtas (sužeidimas)
Fizinis smurtas (stumdymas)	1,000	-0,177**	0,094	0,313**	0,114*
Fizinis smurtas (mušimas)	-0,177**	1,000	0,329**	0,171**	0,457**
Fizinis smurtas (tampymas už plaukų)	0,094	0,329**	1,000	0,319**	0,622**
Fizinis smurtas (spardymas)	0,313**	0,171**	0,319**	1,000	0,416**
Fizinis smurtas (sužeidimas)	0,114*	0,457**	0,622**	0,416**	1,000

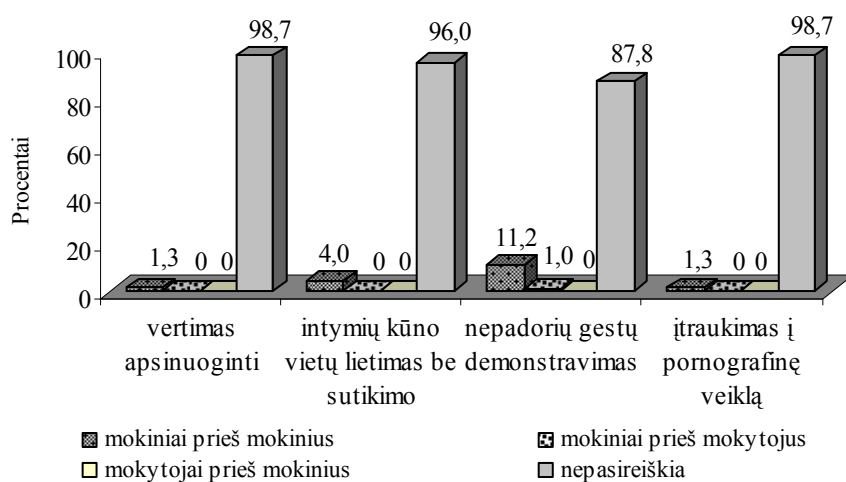
*. Koreliacija reikšminga 0.05 lygiu.

** . Koreliacija reikšminga 0.01 lygiu.

Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad išryškėjo **vidutinio stiprumo ryšys** (žalsva spalva) tarp šių fizinio smurto raiškos būdų: „Sužeidimo“ ir „Tampymo už plaukų“ ($r_s=0,622$). **Silpnas ryšys** (melsva spalva) nustatytas tarp „Sužeidimo“ ir „Mušimo“ ($r_s=0,457$), „Sužeidimo“ ir „Spardymo“ ($r_s=0,416$), „Tampymo už plaukų“ ir „Mušimo“ ($r_s=0,329$), „Spardymo“ ir „Tampymo už plaukų“ ($r_s=0,319$), „Spardymo“ ir „Stumdymo“ ($r_s=0,313$). **Labai silpnas ryšys** (gelsva spalva) tarp „Spardymo“ ir „Mušimo“ ($r_s=0,171$), „Sužeidimo“ ir „Stumdymo“ ($r_s=0,114$). Koreliacija parodo ryšį tarp dviejų požymių veiksnio (priežasties, faktoriaus, kurių gali būti ne vienas) ir pasekmės (rezultato) arba abiejų požymių ryšys gali būti ir kitų veiksmių išdava. Jei koreliacija teigiama – tai vieno požymio reikšmėms didėjant, didėja ir kito požymio reikšmės. Analizuodami gautas koreliacijas galime teigti, kad viena iš priežasčių, įtakančių ryšius tarp fizinio smurto būdų (tampymas už plaukų, mušimas, spardymas, stumdymas, sužeidimas) – patirtos ir nuolat besikartojančios fizinės baismės namuose, kurios skatina agresyvumą ir žiaurų elgesį kitų atžvilgiu (Pivorienė, Sturlienė, 2005). J. Rumpf (2004) kalbėdamas apie netinkamus vaikų auklėjimo būdus, pateikia pavyzdžius, kurie įtakoja vaikų smurtinį elgesį vyresniame amžiuje: vaikas bežaisdamas su mašina užsigauna, mama liepia mušti mašiną, kad ir jai skaudėtų. Vaiko pasąmonėje formuojasi vaizdas, kad numalšinti skausmą galima jį sukelti kitam – tokia įgyta patirtis, tikėtina, jog persikels ir į tarpusavio santykius. Instinktų teorijos pradininkai Z. Froidas ir K. Lorenzas (Lekavičienė ir kt., 2008) pabrėžia, kad agresyvumas yra susijęs su vaikystės traumomis, patirtimi, o didėjant susikaupusiai neigiamai energijai, didėja ir agresyvių reakcijų galimybė. A. Bulotaitė ir kt. (2000), E. Karmaza ir kt. (2007) pateikia, kad fizinis smurtas – sąmoningai apgalvoti veiksmai, kai naudojant fizinę jėgą,

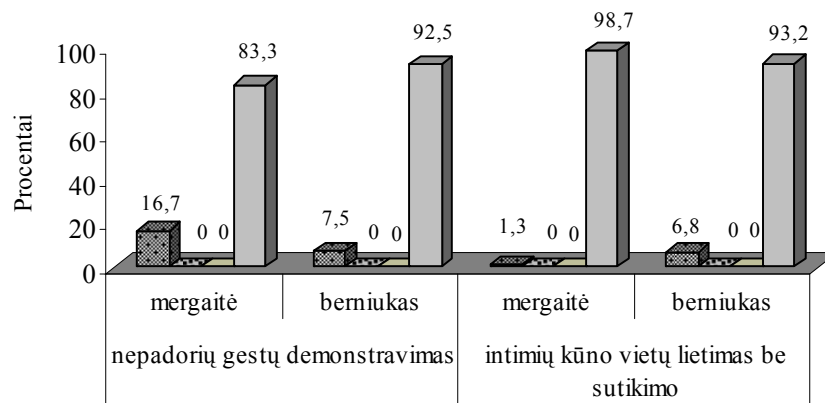
siekiami kitą sužeisti. A. Arlauskaitė (1998) teigia, kad siekiant sužeisti dažniausiai stumdomasi, spardomasi, kumščiojamasi, mušamasi įvairiais daiktais. J. U. Rogge (2004) mano, kad berniukai mėgsta peštis, todėl dažniausiai naudoja fizinio smurto būdus, kovodami rankomis, kojomis, mėgaudamiesi savo vertės pajautimu dėl fizinio pranašumo. J. Rumpf (2004) nuomone, mergaitės, siekdamos sužeisti, turi kitus ginklus: tampo už plaukų, kandžiojasi, dreskia nagais.

G. Valicko (1997) teigimu, fizinė prievarta prieš vaikus kartu yra ir jo emocinis bei psichologinis traumavimas. Pasak V. Sruogos ir B. Jakubkaitės (2002), emocinis-psichologinis, fizinis smurtas neatskiriamas nuo pačios sunkiausios prievartos prieš vaikus formos – seksualinio smurto. Vaikų susidūrimas su seksualiniu (lytiniu) smurtu mokykloje atsispindi 29 pav.

29 pav. Seksualinio smurto būdai, dažniausiai pasireiškiantys mokyklose (N=303)

Pastebime, kad su seksualinio smurto raiška mokyklose susiduriama labai mažai, kadangi dauguma tiriamųjų nurodė, jog seksualinio smurto būdai beveik nepasireiškia: vertimas apsinuoginti (98,7%), įtraukimas į pornografinę veiklą (98,7%), intymių kūno vietų lietimasis be sutikimo (96,0%). Visiškai mokykloje nepasireiškia seksualinio smurto atvejai, kai mokytojai smurtauja prieš mokinius. Tačiau, matyti, kad yra mokinių, kurie susiduria su vertimu apsinuoginti (1,3%) bei įtraukimu į pornografinę veiklą (1,3%), šiek tiek daugiau tiriamųjų nurodė, jog seksualinio smurto būdus mokiniai naudoja prieš mokinius. Mokinių tarpe dažniausiai pasireiškia nepadorių gestų demonstravimas (11,2%) ir intymių kūno vietų lietimasis be sutikimo (4,0%), taip pat tiriamieji nurodė, kad nepadorius gestus jie demonstruoja prieš mokytojus (1,0%). N. Grigutytės ir kt. (2004) teigimu, tokie seksualinio smurto būdai, kaip nepadorių gestų demonstravimas, intymių kūno vietų lietimasis be sutikimo, mokykloje gali pasireikšti anksčiau pradėjusių bręsti mergaičių lytėjimu, nešvankių replikų, gestų ar komentarų išsakymu. Seksualinio smurto raiškos būdų priklausomybė nuo lyties pateikiama 30 pav.

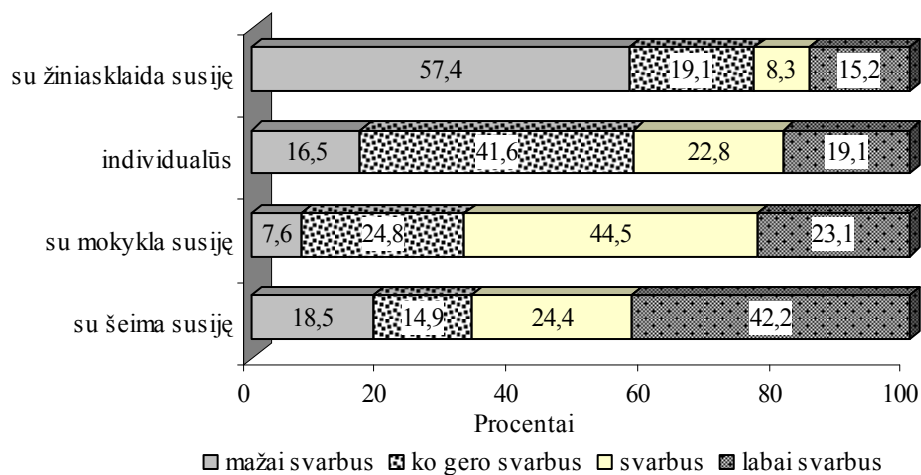

■ mokiniai prieš mokinius ▨ mokiniai prieš mokytojus □ mokytojai prieš mokinius □ nepasireiškia

30 pav. Seksualinio smurto būdų priklausomybė nuo lyties (N=303)

Statistiškai reikšmingi gautų atsakymų skirtumai tarp lyčių rodo, kad du kartus daugiau mergaičių (16,7%) nei berniukų (7,5%) teigia, jog mokiniai prieš mokinius demonstruoja nepadorius gestus ($\chi^2=9,968$; $df=3$; $p=0,019$). Penkis kartus daugiau berniukų (6,8%) nei mergaičių (1,3%) nurodo, kad tarp mokinių pasireiškia intymų kūno vietų lietimasis be sutikimo ($\chi^2=6,064$; $df=1$; $p=0,014$). V. J. Černius (2006) pabrėžia, kad paauglystėje stiprėja lytinis potraukis, mokomasi į mergaites žvelgti kaip į moteris ir į berniukus – kaip vyrus. Autorius mano, kad berniukų domėjimasis mergaičių fiziniais pokyčiais susijęs su mergaičių greitesniu brendimu, be to, jiems svarbu suvokti ir išmokti vyro ir moters vaidmenis. R. Žukauskienės (2002) teigimu, aktyvėjant lytiškumui, paaugliai godžiai renka informaciją šia tema, žiūri filmus, įgytą patirtį išbando ir taip mokosi socialiai priimtinių elgesio būdų.

Apžvelgėme smurto formų raiškos būdus mokykloje ir jų priklausomybę nuo amžiaus bei lyties, aptarėme veiksnius, kurie įtakoja atitinkamą vaikų elgesį. Minėjome, kad vaikų patiriamas smurtas šeimoje, šalti tarpusavio santykiai mokykloje, tai pagrindas smurtinio elgesio vystymuisi kitų atžvilgiu. Pateiksime vaikų nuomonę apie veiksnius, įtakančius smurto raišką mokykloje (žr. 31 pav.).

31 pav. Veiksniai, turintys įtakos smurto raiškai mokykoje (N=303)

Tiriamųjų manymu, smurto raiškai mokykloje „labai svarbūs“ yra su šeima susiję veiksniai (42,2%), „svarbūs“ su mokykla susiję veiksniai (44,5%), „ko gero svarbūs“ individualūs (41,6%) ir „mažai svarbūs“ su žiniasklaida susiję veiksniai (57,4%). Gautus rezultatus galime patvirtinti I. Leliūgienės (2003) teigimu, kad šeima yra pirmasis ir svarbiausias veiksnys, formuojantis vaikų smurtinio elgesio užuomazgas. G. Kvieskienė (2000), R. Žukauskienė (2006, B) pabrėžia, kad netinkamo elgesio priežastys slypi ir mokykloje, vaikams patiriant bendraamžių atstūmimą, mokytojų ignoravimą. K. Hurrelmann ir G. Unverzagt (2001) nurodo, kad individualūs veiksniai, turintys įtakos smurto raiškai, yra susiję su asmens psichiniais procesais, kuriuos išprovokuoja vienas po kito sekantys nusivylimai. Ryšius tarp veiksnių, įtakojančius smurto raišką mokykloje, atskleidėme atlikdami Spirmeno koreliacinę analizę (žr. 3 lentelė).

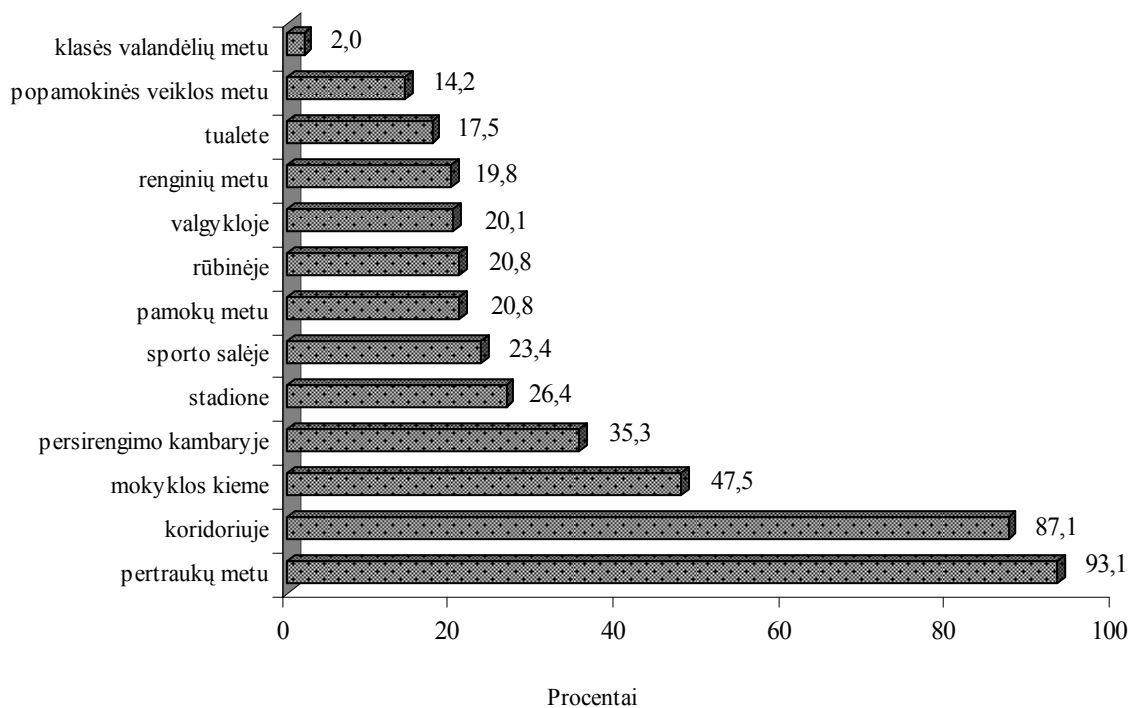
Veiksmų, turinčių įtakos smurto raiškai mokykloje, koreliacinė analizė (N=303)

	Su šeima susiję veiksniai (prastas šeimos mikroklimatas, žemas ekonominis statusas ir kt.)	Su mokykla susiję veiksniai (santykių su bendraamžiais nestabilumas, nesėkmės mokslo pasiekimuose ir kt.)	Individualūs veiksniai (noras išvengti smurto iš kitų mokinių, kerštas, ir kt.)	Su žiniasklaida susiję veiksniai (žiauraus turinio filmai, smurtiniai, koviniai, kompiuteriniai žaidimai ir kt.)
Su šeima susiję veiksniai (prastas šeimos mikroklimatas, žemas ekonominis statusas ir kt.)	1,000	-0,187**	-0,382**	-0,486**
Su mokykla susiję veiksniai (santykių su bendraamžiais nestabilumas, nesėkmės mokslo pasiekimuose ir kt.)	-0,187**	1,000	-0,364**	-0,259**
Individualūs veiksniai (noras išvengti smurto iš kitų mokinių, kerštas, ir kt.)	-0,382**	-0,364**	1,000	-0,232**
Su žiniasklaida susiję veiksniai (žiauraus turinio filmai, smurtiniai, koviniai, kompiuteriniai žaidimai ir kt.)	-0,486**	-0,259**	-0,232**	1,000

** . Koreliacija reikšminga 0,01 lygiu.

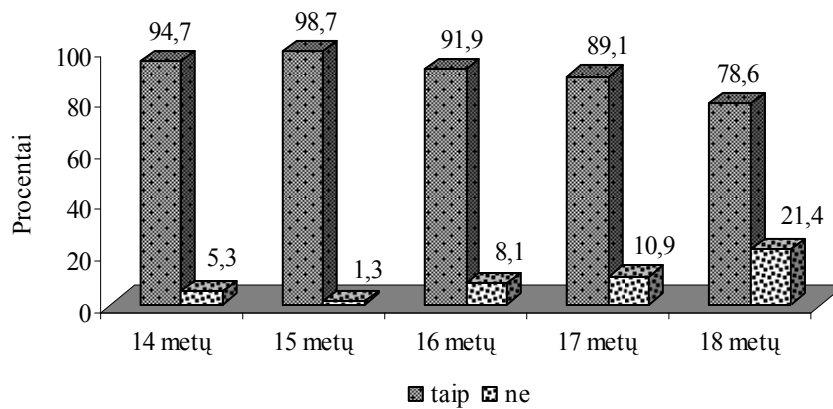
Matome, kad gautas **silpnas ryšys** (melsva spalva) tarp veiksmų, lemiančių smurto raišką mokykloje: „Su žiniasklaida susiję veiksniai <...>“ ir „Su šeima susiję veiksniai <...>“ ($r_s = -0,486$); „Individualūs veiksniai <...>“ ir „Su šeima susiję veiksniai <...>“ ($r_s = -0,382$); „Individualūs veiksniai <...>“ ir „Su mokykla susiję veiksniai <...>“ ($r_s = -0,364$). **Labai silpnas** (gelsva spalva) koreliacinis ryšys tarp: „Su žiniasklaida susiję veiksniai <...>“ ir „Su mokykla susiję veiksniai <...>“ ($r_s = -0,259$); „Su žiniasklaida susiję veiksniai <...>“ ir „Individualūs veiksniai <...>“ ($r_s = -0,232$); „Su mokykla susiję veiksniai <...>“ ir „Su šeima susiję veiksniai <...>“ ($r_s = -0,187$). Ryšių neigiama koreliacija rodo, kad vieno požymio reikšmėms didėjant, kito požymio reikšmės mažėja ir priešingai – vieno požymio reikšmėms mažėjant, kito požymio reikšmės didėja. Analizuodami gautus ryšius galime daryti prielaidas, kad vaikų netinkamą elgesį dažniausiai lemia ne pavieniai veiksniai, o jų visuma, kuri slypi visų pirma šeimoje: prastas šeimos mikroklimatas, žemas ekonominis statusas, netinkamas tėvų pedagoginių pareigų atlikimas, tėvų užimtumas darbe įtakoja vaiko ir tėvų tarpusavio santykius – didėja emocinis nuotolis, psichologinis diskomfortas tarp tėvų ir vaikų, tuo pačiu mažėja vaiko pasitikėjimas

tėvais, savimi, jo emocinis-psichologinis saugumas (Kvedaravičiūtė, 2007). J. Bikulčiaus (1996) manymu, su šeima susiję rizikos veiksniai, sukeltys vidinius vaiko prieštaravimus persikelia į mokyklą: didėja žemas savęs vertinimas, nepasitikėjimas savo jėgomis, mažėja reikalingumo, priklausomybės grupei jausmas, mokymosi motyvacija. Ž. Arlauskaitės (1998) teigimu, artimiausios aplinkos (šeimos, mokyklos) veiksniai, nesudarantys sąlygų pilnaverčiam vaiko augimui ir vystymuisi, tampa grėsme smurto raiškai, agresyvių būdų naudojimui. Aptarėme mikroaplinkus veiksnius, kurių pasekmės atsispindi koreliacinėje analizėje. Svarbus ir kitas veiksnys, nuo kurio priklauso vaiko elgesys, tai makroaplinka – žiniasklaida (spauda, televizija, internetas ir kt.). Šiose priemonėse propaguojami agresyvūs vaizdai, toleruojamos smurtinio elgesio scenos persikelia į šeimas, mokyklas, ko pasekoje, iškraipomas visiems priimtinas, toleruotinas humaniškas elgesys (Valickas, 1997; Monkevičius, 2004). Taigi, didėjant smurto propagavimui visuomenėje, mažėja tikimybė, kad vaikai nesivadovaus agresyviomis nuostatomis, jų elgesys nepasireikš didesniu smurtavimu, nusikaltimais. Manome, kad minėtieji faktoriai sudaro palankią terpę smurtui rasti ir plisti. R. Žukauskienės (2002), I. Leliūgienės (2002) nuomone, prieštaringa vaiką supanti aplinka svarbi socializacijos procese ir įtakoja besiformuojantį paauglio savojo „Aš“ vaizdą. Pasak A. Suslavičiaus (2006), vykstant asmenybės socializacijai, formuojasi žmogaus pasaulėžiūra ir charakterio ypatybės. Smurtaujančius vaikus tiriamieji apibūdino įvardindami jiems būdingas charakterio savybes (žr. 2 priedas), tarp kurių vyrauja mokiniai, turintys mokymosi, bendravimo sunkumų, žalingų įpročių, problemų šeimoje. Tai išsiskiriantys savo išvaizda, norintys lyderiauti, pasitikintys, nepasitikintys savimi, jaučiantys dėmesio trūkumą paaugliai, naudojantys fizinę jėgą, emocinį-psichologinį smurtą prieš kitus, kupini neigiamų emocijų. V. Černius (2006), G. Navaitis (1997), D. G. Myers (2000), aiškindami paauglio agresyvaus elgesio asmenybės priežastis ir esmę nurodo, kad paauglys ieško asmeninio tapatumo, kurio metu formuojasi jo pasaulėžiūra, charakterio savybės. Žinių apie save jaunuoliai gauna iš aplinkinių žmonių – šeimos, draugų, bendraamžių, mokytojų, kokią patirtį jie įgyja bendraudami su šiais žmonėmis, tokiomis nuostatomis ir vertybėmis vadovaujasi. Grupėje nariai dažnai būna nevienodai vertinami, nevienodai populiarūs, paaugliui labai svarbus teigiamas jo vertinimas. M. Barkauskaitė (2001) pateikia, kad nuo teigiamo ar neigiamo paauglio vertinimo priklauso jo vaidmuo, kurį pasirinkęs paauglys perima tam vaidmeniui būdingus bruožus, savybes, kurios vėliau tampa įgūdžiais. G. Navaitis (1997) mano, kad jei paaugliu yra nepasitikima, suteikiama jam per mažai laisvės, suvaržant ją reikalavimais, taisyklėmis, draudimais, netoleruojama jo nuomonė, tarpusavio santykiuose atsiranda konfliktų užuomazgos ir būsimi paauglio elgesio emociniai, psichologiniai sunkumai, kurie įtakoja jo gyvenimo kokybę, kenkia aplinkiniams. Mokiniai nurodė, kada ir kur dažniausiai pasireiškia mokinių smurtas (žr. 32 pav.).

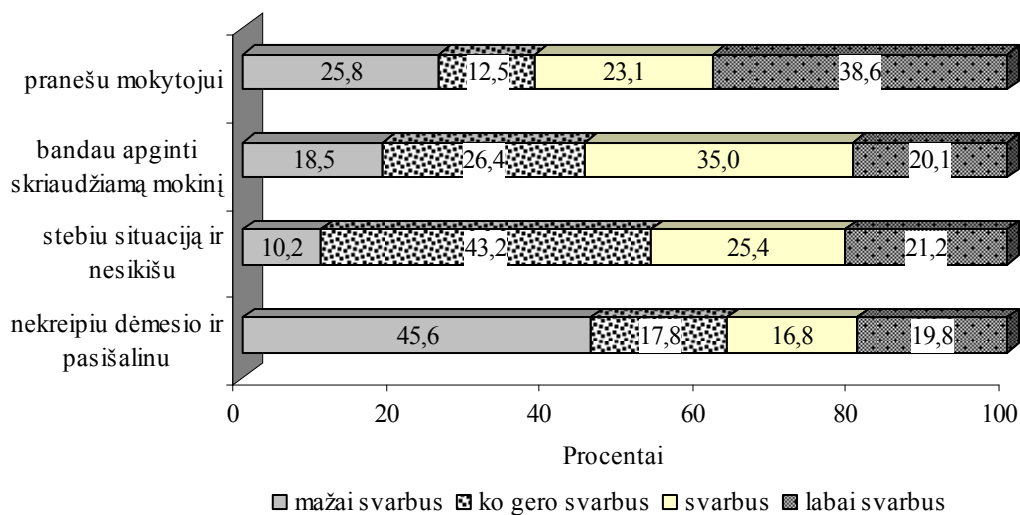
32 pav. Mokiniai dažniausiai smurtauja (N=303)

Tiriamųjų nuomone, mokiniai dažniausiai smurtauja pertraukų metu (93,1%) ir koridoriuje (87,1%), per pus mažiau (47,5%) su smurtu mokiniai susiduria mokyklos kieme, persirengimo kambaryje (35,3%) bei dar mažiau (26,4%) mokiniai smurtauja stadione, sporto salėje (23,4%), pamokų metu (20,8%), rūbinėje (20,8%), valgykloje (20,1%), renginių metu (19,8%), tualete (17,5%) ir popamokinės veiklos metu (14,2%). Rečiausiai (2,0%) mokiniai smurtauja klasės valandėlių metu. R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2006) nurodo, kad mokiniai dažniausiai smurtauja mokyklose ir greta jų. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos tyrimo „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“ (2008) ataskaitoje teigiama, kad labiausiai nesaugūs mokiniai jaučiasi mokyklos kieme (48,5%) ir koridoriuje (46,4%), kiek mažiau per pertraukas (39,7%). Šie duomenys rodo į ką turėtų labiau atsižvelgti mokyklų administracijos ir kuriose vietose verta labiau atkreipti dėmesį į mokinių saugumą. Statistiškai reikšmingi skirtumai gauti amžiaus aspektu ($p < 0,05$) tiriamiesiems nurodžius, kad mokiniai dažniausiai smurtauja pertraukų metu (žr. 33 pav.).

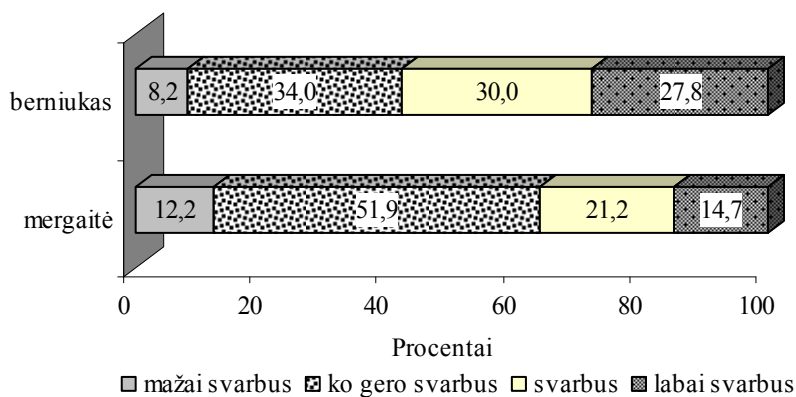
33 pav. Smurtavimas pertraukų metu amžiaus aspektu (N=303)

Matome, kad keturiolikmečiai (94,7%) ir penkiolikmečiai (98,7%) daugiausia teigia, kad mokiniai dažniausiai smurtauja pertraukų metu ($\chi^2=10,742$; $df=4$; $p=0,030$). R. Žukauskienė (2002) nurodo, kad ankstyvoje paauglystėje (12-15 metų) vaikai yra nekantrūs, sunkiai išsveriantys, kol bus patenkinti jo norai (pertraukos laukimas pamokos metu, kad pavalgytų), taip pat impulsyvūs, siekdami numatytų tikslų, nesugebantys įvertinti pavojų. Taigi, nekantrumas impulsyvų vaiką gali pastūmėti smurtiniams veiksams: sulaukęs pertraukos, norėdamas patenkinti savo poreikius, paauglys, gali pastumti, prasivardžiuoti, suduoti. M. G. R. Robichaud (2007) požiūriu, vaiko raida numato, kad palaiptiesiems jis įgis gebėjimų kontroliuoti savo elgesį ir nekantrumas, impulsyvumas mažės. N. Grigutytės ir kt. (2005) teigimu, labai svarbu mokykloje sukurti tokią aplinką, kuri leistų mokiniui tenkinti poreikius ir tuo pačiu jaustis saugiu. Autorių nuomone, pertraukų metu didelis judėjimas, daug mokinių, o siekiant užkirsti kelią smurto raiškai paskiriami budintys mokytojai. J. Rumpf (2004) numato, kad tokiu atveju, linę peštis ar aiškintis santykius jaunuoliai, neretai persikelia už mokyklos ribų (mokyklos kiemą, stadioną) ar į uždaras mokyklos patalpas (persirengimo kambarį, tualetą), kur nėra sekami suaugusiųjų. Manome, kad už mažesnę smurtavimų tikimybę mokyklose ir jų teritorijose yra atsakingi ne tik ugdymo įstaigoje dirbantys suaugusieji, bet ir patys vaikai. Tiriamųjų reakcija susidūrus su smurtu mokykloje matyti 34 pav.

34 pav. Mokinių elgesys smurto atveju (N=303)

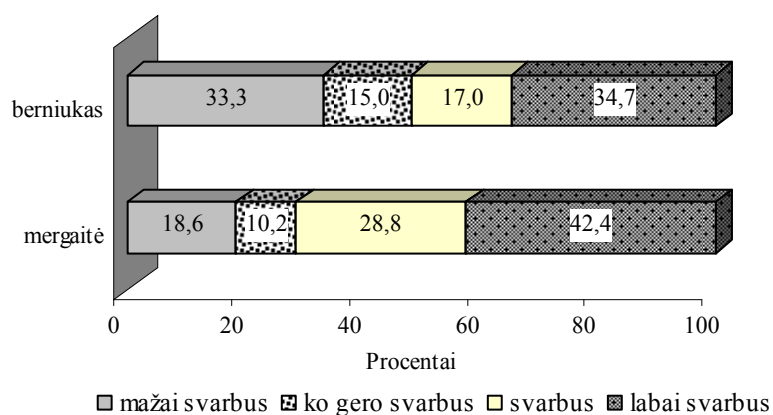
Gauti rezultatai rodo, kad smurto atveju mokykloje „labai svarbu“ yra pranešti mokytojui (38,6%), „svarbu“ bandyti apginti skriaudžiamą mokinį (35,0%), „ko gero svarbu“ stebėti situaciją ir nesikišti (43,2%) bei „mažai svarbu“ nekreipti dėmesio ir pasišalinti. Galime teigti, kad dažniausiai mokiniai yra linkę stebėti situaciją ir nesikišti. Lyginant šį mokinių atsakymą lyties aspektu gauti statistiškai reikšmingi skirtumai ($\chi^2=15,297$; $df=3$; $p=0,002$), kurie pavaizduoti 35 pav.

35 pav. Smurto atvejo stebėjimas ir nesikišimas lyties aspektu (N=303)

Matyti, jog daugiau mergaičių (51,9%) nei berniukų (34,0%) teigia, kad smurto atveju jiems „ko gero svarbu“ stebėti ir nesikišti. Atrodo, kad tiriamieji labiau linkę pasirinkti neutralius stebėtojų vaidmenis. Pagal D. Olweus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006), neutralūs stebėtojai – tik stebi, kas vyksta ir nesikiša, tačiau tai nebūdinga berniukams, kuriems daug svarbiau nenusileisti skriaudėjams, o įsitraukti į smurto procesą bei bandyti apginti skriaudžiamą draugą. R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2004) nurodo, kad mergaitės smurto atveju, pasirinkdamos neutralaus stebėtojo vaidmenį, stengiasi parodyti, kad jos yra nepažeidžiamos ir jų tai nejaudina, bet tai tik maskuotė, nes netrukus, matydamos kitų skausmą, pasirenka netiesioginio gynėjo vaidmenį ir skuba pranešti suaugusiajam. J. Rumphf (2004) teigimu, mergaitės iš prigimties yra

santūrios, taikios, todėl ir dėmesingesnės, rūpestingesnės smurto atveju, neabejingos kito skausmui. Tiriamųjų pranešimas apie smurto atvejį mokytojui statistiškai reikšmingas lyties aspektu ($\chi^2=13,457$; $df=3$; $p=0,004$) (žr. 36 pav.).

36 pav. Smurto atvejo pranešimas mokytojui lyties aspektu (N=303)

36 pav. matome, kad 71,2% mergaičių teigia, jog smurto atvejo pranešimas mokytojui yra „labai svarbus“ (42,4%) ir „svarbus“ (28,8%). Daugiau nei pusė (51,7%) berniukų taip pat mano, kad jiems „labai svarbu“ (34,7%) ir „svarbu“ (17,0%) pranešti mokytojui apie bendraamžių patiriamą smurtą. Gautų rezultatų pagrindu, galime teigti, kad mokiniai nėra abejingi smurto atvejams mokyklose, ir daryti prielaidą, kad tiek mergaitės, tiek berniukai suvokia, jog smurtas mokyklose yra netoleruotinas ir būtina visuomet reaguoti, ieškant pagalbos būdų, siekiant užkirsti kelią prievartos atvejams. Ryšius, tarp mokinių elgesio būdų pamačius smurto atvejį, atskleidėme atlikdami Spirmeno koreliacinę analizę (žr. 4 lentelė).

4 lentelė

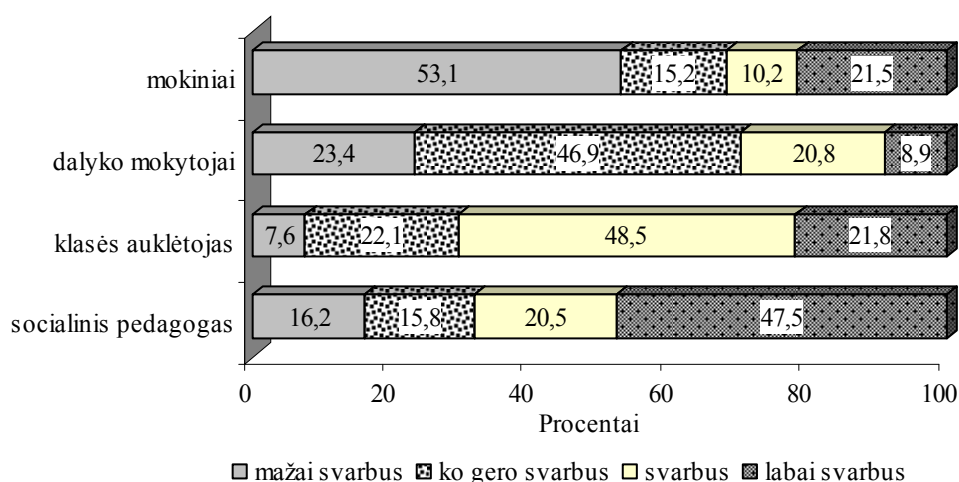
Mokinių elgesio smurto atveju koreliacinė analizė (N=303)

	Nekreipiu dėmesio ir pasišalinu	Stebiu situaciją ir nesikišu	Bandau apginti skriaudžiamą mokinį	Pranešu mokytojui
Nekreipiu dėmesio ir pasišalinu	1,000	-0,322**	-0,632**	-0,642**
Stebiu situaciją ir nesikišu	-0,322**	1,000	-0,522**	-0,628**
Bandau apginti skriaudžiamą mokinį	-0,632**	-0,522**	1,000	-0,149**
Pranešu mokytojui	-0,642**	-0,628**	-0,149**	1,000

** . Koreliacija reikšminga 0,01 lygiu.

Pateiktoje 4 lentelėje matyti, kad išryškėjo **vidutinio stiprumo ryšys** (žalsva spalva) tarp „Pranešu mokytojui“ ir „Nekreipiu dėmesio ir pasišalinu“ ($r_s=-0,642$). „Bandau apginti

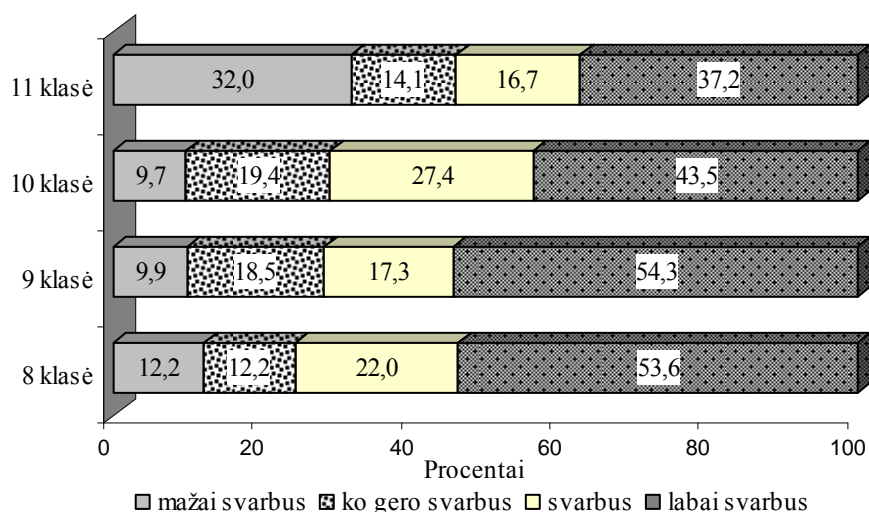
skriaudžiamą mokinį“ ir „Nekreipiu dėmesio ir pasišalinu“ ($r_s=-0,632$), „Pranešu mokytojui“ ir „Stebiu situaciją ir nesikišu“ ($r_s=-0,628$), „Bandau apginti skriaudžiamą mokinį“ ir „Stebiu situaciją ir nesikišu“ ($r_s=-0,522$). **Silpnas ryšys** (melsva spalva) gautas tarp „Stebiu situaciją ir nesikišu“ ir „Nekreipiu dėmesio ir pasišalinu“ ($r_s=-0,322$). **Labai silpnas ryšys** (gelsva spalva) tarp – „Pranešu mokytojui“ ir „Bandau apginti skriaudžiamą mokinį“ ($r_s=-0,149$). Visi įvardinti teiginiai yra tarpusavyje susiję ir jose atsispindi tikslas – smurto atvejo pranešimas mokytojui ir vaiko elgesys smurto raiškos metu. Galime daryti prielaidas, kad krizinėje situacijoje atsidūrę vaikai gali atrasti įvairių būdų savo vidiniam nerimui išreikšti (Hurrelmann, Unverzagt, 2001). J. Rumpf (2004) nurodo, kad, jei vaikas mato smurtautoją agresyviai besielgiantį ne pirmą kartą ir smurtautojas taip pat jau jį matė, tai tikėtina, kad vaikas nekreips dėmesio ir pasišalins, nepraneš mokytojui bijodamas tapti smurtautojo auka. Tai paaiškina koreliacinį ryšį, kad didėjant vaiko nesaugumui, mažėja pagalbos tikimybė ($r_s=-0,642$). M. G. R. Robichaud (2007) mano, kad nėra tikslios priežasties ir pasekmės mechanizmo, kaip vaikas elgsis susidūręs su smurtu. R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė (2006) teigia, kad smurto situacijoje vaikai skirtingai priima tai, kas vyksta ir pasirenka vaidmenis, priklausomai nuo jų patirties: nekreipdamas dėmesio ir pasišalindamas mokinys pasirenka neutralų vaidmenį, nepalaikydamas nei vienos, nei kitos pusės; stebėdamas situaciją ir nesikišdamas – neutralaus stebėtojo vaidmenį, galimo gynėjo vaidmenį; bandydamas apginti skriaudžiamą mokinį – aukos gynėjo vaidmenį. A. Suslavičiaus (2006) nuomone, paauglių elgesį (ar padės aukai, ar smurtautojui), vaidmenų pasirinkimą lemia ryšiai: santykiai su bendraamžiais, klasės draugais, mokytojais. Pagalbos suteikimas smurto pasireiškimo metu pateiktas 37 pav.

37 pav. Pagalba smurto pasireiškimo metu (N=303)

Gauti duomenys rodo, kad sprendžiant konfliktus smurto pasireiškimo metu tiriamiesiems „labai svarbūs“ socialiniai pedagogai (47,5%), „svarbūs“ klasės auklėtojai (48,5%), „ko gero svarbūs“ dalyko mokytojai (46,9%), „mažai svarbūs“ mokiniai (53,1%). Tai rodo, jog vaikai mano, kad išspręsti konfliktus smurto pasireiškimo metu jiems dažniausiai padėtų klasės

auklėtojai, socialiniai pedagogai, dalyko mokytojai. Galime daryti prielaidą, kad mokiniai labiausiai pasitiki klasės auklėtojais, socialiniais pedagogais, dalyko mokytojais. „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimo“ (2008) ataskaitoje nurodama, kad dažniausiai mokiniai kreipiasi pagalbos į klasės auklėtojus. R. V. Pivorienės ir N. Sturlienės (2005) teigimu, klasės auklėtojas yra tas žmogus, kuris mokykloje yra arčiausiai mokinių, todėl jam pirmiausia, tenka rūpintis ir teikti pagalbą savo auklėtiniams. J. Rumpf (2004) mano, kad klasės auklėtojo nuolatinis ryšys, domėjimasis kiekvieno iš mokinių gyvenimu, palaikymas, padrašinimas nusivylimų metu, skatina vaikų pasitikėjimą klasės vadovu ir susidūrus su sunkumais mokiniai pirmiausia kreipiasi į klasės auklėtojus. A. Eitminavičiūtės, N. Grigutytės ir kt. (2009) teigimu, klasės auklėtojams, dalykų mokytojams bei socialiniams pedagogams tenka didžiausia atsakomybė susidūrus su smurtu mokykloje. Pastebėti statistiškai reikšmingi skirtumai klasės aspektu ($\chi^2=24,156$; $df=9$; $p=0,004$) socialiniam pedagogui teikiant pagalbą mokiniams smurto raiškos metu (žr. 38 pav.).

38 pav. Socialinio pedagogo pagalba smurto pasireiškimo metu klasės aspektu (N=303)

Matome, kad socialinio pedagogo pagalba labai svarbi aštuntokams (53,6%) ir devintokams (54,3%), taip pat labai svarbi socialinio pedagogo pagalba ir dešimtokams (43,5%) bei vienuoliktokams (37,2%). Galime teigti, kad socialinio pedagogo vaidmuo smurto pasireiškimo metu taip pat labai svarbus, kaip ir klasės auklėtojo, pradedant aštuntokais ir baigiant vienuoliktokais. K. Hurellmann ir G. Unverzagt (2001) pabrėžia, kad smurto atveju pagalbos reikia ir aukai, ir nusikaltusiam, todėl klasės auklėtojas, pastebėjęs ar gavęs pranešimą apie smurtinius veiksmus turi nedelsdamas reaguoti bei atsigręžti, ir į auką, ir į smurtautoją. E. Karmaza ir kt. (2007) mano, kad pedagogai (klasės auklėtojai, dalykų mokytojai) neturi pakankamai žinių, kaip reaguoti į smurto atvejus, nuo ko pradėti spręsti smurto problemas. R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) teigia, kad klasės auklėtojas sprendamas konfliktus tarp

mokinių turi konsultuotis su socialiniu pedagogu, kuris yra socialinių problemų ugdymo institucijoje diagnozuotojas, informuotojas ir konfliktų sprendimo koordinatorius. Taigi, sprendžiant smurto tarp vaikų problemas būtinas bendradarbiavimas su socialiniais pedagogais. Ryšius, tarp pagalbą teikiančių ugdymo institucijos bendruomenės narių smurto pasireiškimo metu, atskleidėme atlikdami Spirmeno koreliacinę analizę (žr. 5 lentelė).

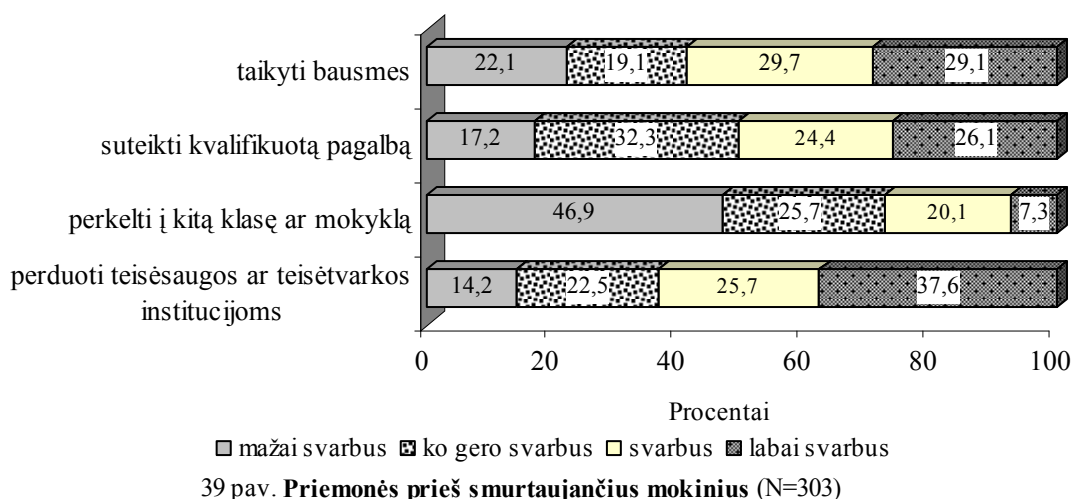
5 lentelė

Pagalbos suteikimo smurto pasireiškimo metu koreliacinė analizė (N=303)

	Socialinis pedagogas	Klasės auklėtojas	Dalyko mokytojai	Mokiniai
Socialinis pedagogas	1,000	-0,105	-0,308**	-0,581**
Klasės auklėtojas	-0,105	1,000	-0,241**	-0,394**
Dalyko mokytojai	-0,308**	-0,241**	1,000	-0,235**
Mokiniai	-0,581**	-0,394**	-0,235**	1,000

** . Koreliacija reikšminga 0,01 lygiu.

5 lentelėje matyti, kad gauti rezultatai rodo **vidutinio stiprumo ryšį** (žalsva spalva) tarp „Mokiniai“ ir „Socialinis pedagogas“ ($r_s = -0,581$); **silpną ryšį** (melsva spalva) tarp „Mokiniai“ ir „Klasės auklėtojas“ ($r_s = -0,394$), „Dalyko mokytojai“ ir „Socialinis pedagogas“ ($r_s = -0,308$); **labai silpną ryšį** tarp „Dalyko mokytojai“ ir „Klasės auklėtojas“ ($r_s = -0,241$), „Mokiniai“ ir „Dalyko mokytojai“ ($r_s = -0,235$). Šie ryšiai parodo bendradarbiavimo galimybes tarp ugdymo institucijos bendruomenės narių smurto pasireiškimo metu. Pasak G. Kvieskienės (2000), ugdymo institucija yra antroji bendruomenė (pirmoji bendruomenė šeima), kurioje vaikas, kaip ir šeimoje, siekia saugumo, užuojautos, paramos ir pagalbos iš juos supančių žmonių (klasės auklėtojo, dalykų mokytojų, socialinių pedagogų, mokinių). R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) nurodo, kad vaikų išgyvenimai, jų savijauta, elgesys tiesiogiai priklauso nuo pedagogų ir vaikų tarpusavio santykių. R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006) teigimu, siekiant konstruktyvių konflikto sprendimo būdų smurto atveju, reikalinga visos bendruomenės narių veikla, nukreipta į kelio užkirtimą smurto plitimui. Vaikų nuomone, kokių priemonių reikėtų imtis prieš smurtaujančius mokinius išskirta 39 pav.

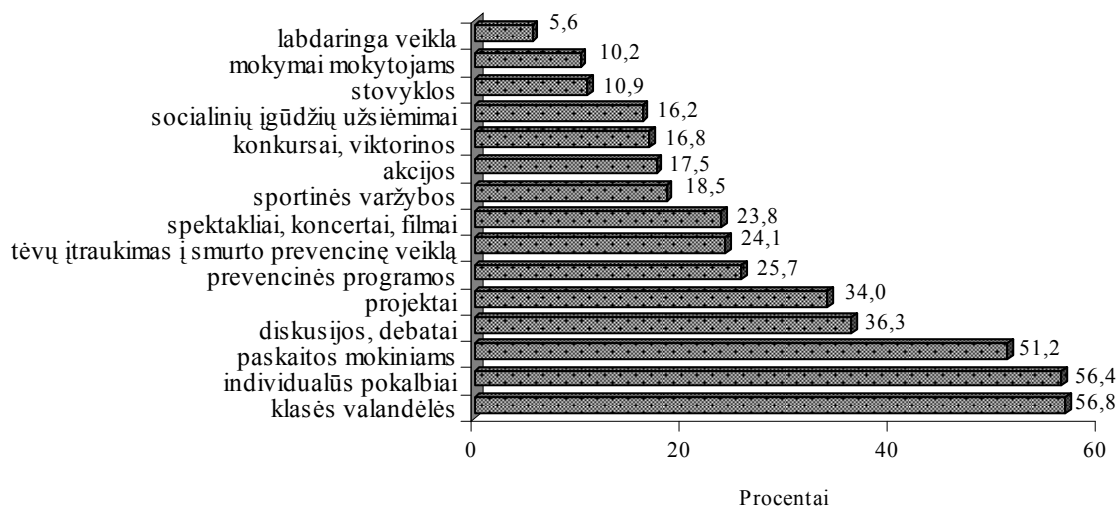
39 pav. pateikti duomenys rodo, kad kovojant su mokinių naudojama prievarta prieš kitus vaikus daugiausia tiriamųjų teigė, jog „labai svarbu“ (37,6%) smurtautojus perduoti teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijoms, „svarbu“ (29,7%) taikyti bausmes, „ko gero svarbu“ (32,3%) suteikti kvalifikuotą pagalbą, „mažai svarbu“ (46,9%) smurtaujančius vaikus perkelti į kitą klasę ar mokyklą. Iš gautų rezultatų galime spręsti, kad norint užkirsti kelią smurtaujantiems vaikams, visų pirma, reikėtų juos perduoti teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijoms, antra galimybė – suteikti jiems kvalifikuotą pagalbą ir trečioji – taikyti bausmes. Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima būtų teigti, jog mokiniai nėra abejingi smurtautojams mokyklose (perkėlimas į kitą klasę ar mokyklą, tai nėra geriausia išeitis) bei pritaria teisėsaugos, teisėtvarkos bei kvalifikuotų specialistų pagalbos suteikimui. A. Eitminavičiūtė, N. Grigutytė ir kt. (2009) teigia, kad tarpinstitucinis bendravimas padeda surinkti daugiau reikalingos informacijos apie vaiką (sveikatos būklę, veiklą), jo šeimą, ieškoti būdų kaip tinkamai padėti nuo smurto nukentėjusiems vaikams, smurtaujantiems mokiniams, jų šeimoms. Ryšius tarp priemonių prieš smurtaujančius mokinius atskleidėme Spirmeno koreliacine analize (žr. 6 lentelė).

6 lentelė
Priemonių, prieš smurtaujančius mokinius, koreliacinė analizė (N=303)

	Perduoti teisėsaugos ar teisėtvarkos institucijoms	Perkelti į kitą klasę ar mokyklą	Bandyti suteikti kvalifikuotą pagalbą (psichologo, socialinio pedagogo)	Taikyti bausmes
Perduoti teisėsaugos ar teisėtvarkos institucijoms	1,000	-0,268**	-0,402**	-0,344**
Perkelti į kitą klasę ar mokyklą	-0,268**	1,000	-0,201**	-0,366**
Bandyti suteikti kvalifikuotą pagalbą (psichologo, socialinio pedagogo)	-0,402**	-0,201**	1,000	-0,368**
Taikyti bausmes	-0,344**	-0,366**	-0,368**	1,000

** . Koreliacija reikšminga 0,01 lygiu.

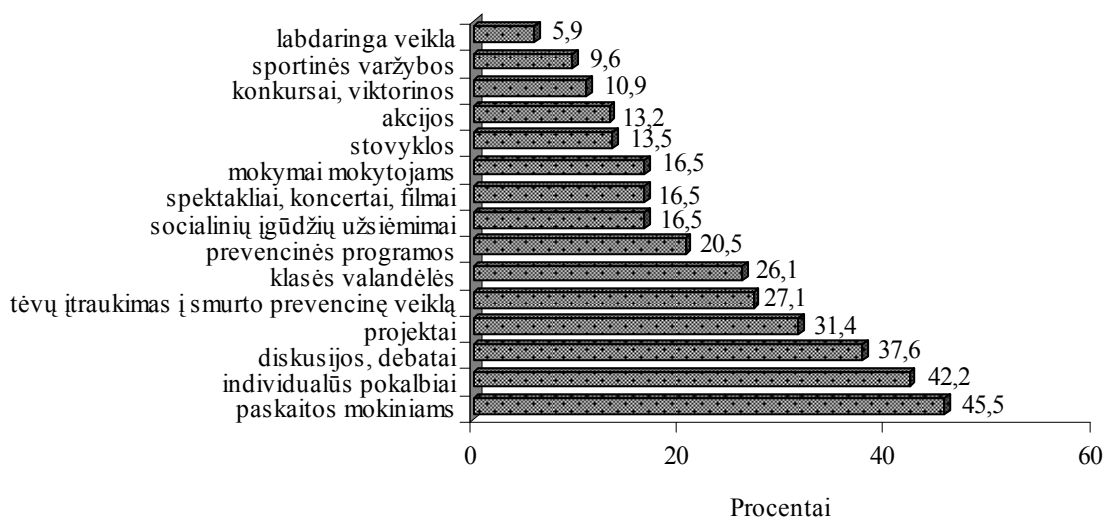
Iš 6 lentelėje pateiktų rezultatų matyti, kad išryškėjo **silpnas ryšys** (melsva spalva) tarp „Bandyti suteikti kvalifikuotą pagalbą“ <...>“ ir „Perduoti teisėsaugos ar teisėtvarkos institucijoms“ ($r_s=-0,402$), „Taikyti bausmes“ ir „Bandyti suteikti kvalifikuotą pagalbą <...>“ ($r_s=-0,368$), „Taikyti bausmes“ ir „Perkelti į kitą klasę“ ($r_s=-0,366$), „Taikyti bausmes“ ir „Perduoti teisėsaugos ar teisėtvarkos institucijoms“ ($r_s=-0,344$). **Labai silpnas ryšys** (gelsva spalva) gautas tarp „Perkelti į kitą klasę ar mokyklą“ ir „Perduoti teisėsaugos ar teisėtvarkos institucijoms“ ($r_s=-0,268$), „Bandyti suteikti kvalifikuotą pagalbą <...>“ ir „Perkelti į kitą klasę ar mokyklą“ ($r_s=-0,201$). Gautus duomenis interpretuojame, manydami, kad kuo daugiau smurtaujančių vaikų bus perduodama teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijoms, tuo didės tikimybė išsiaiškinti, kokia yra reali padėtis, kokių reikia priemonių ir kokios kvalifikuotos pagalbos smurtautojams, aukoms ir jų šeimoms, kad mažėtų smurto raiška mokyklose. Informavimas teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijų apie smurtinius atvejus mokykloje, visų pirma, leidžia daryti prielaidas, kad bus imamasi priemonių, kurios padės užkirsti kelią socialinių rizikos veiksnių atsiradimui ir plėtojimui. G. Kvieskienės (2003) teigimu, turi būti sudarytos juridinės sąlygos, o valstybinėmis priemonėmis (socialinio pedagogo, psichologo etatų steigimas) skatinamas socialinis teisingumas, pozityvus vaikų užimtumas, šalinamos esminės smurto priežastys. Pasak I. Leliūgienės (2002), priemonės, kuriomis siekiama smurto prevencijos turi apimti pirmiausia institucinį lygmenį (policiją, vaikų teisių apsaugos skyrius, gydymo įstaigas ir kt.) ir persikelti į mokyklos, klasės, individualųjį lygmenis. Pasitelkiant mokyklos vadovus, administraciją, klasės auklėtojus, dalykų pedagogus, psichologus, socialinius pedagogus, mokinius sukuriama aiškios elgesio taisyklės, kuriomis vadovaujama ir kokios laukia sankcijos jas pažeidus (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006). R. Braslauskienė ir I. Jonutytė (2005) mano, kad teisingos bausmės skyrimas už netinkamą elgesį padeda įtikinti vaikus, kad agresija prieš kitus nieko gero neduoda. G. Kvieskienės (2005) nuomone, būtina, kad kiekviena mokykla rengtų socialinės pagalbos ir socializacijos programas, akcentuotų pagalbos ir prevencines priemones. Prevencinio darbo veiklos būdai, taikomi mokyklose smurtui mažinti pateikti 40 pav.

40 pav. **Prevenicinio darbo veiklos būdai, taikomi smurto mažinimui mokyklose**
(N=303)

Apklausoje rezultatai rodo, kad mokyklose smurtui mažinti daugiausia taikomos šios prevencinės veiklos priemonės: klasės valandėlės (56,8%), individualūs pokalbiai (56,4%), paskaitos mokiniam (51,2%) – taip teigė daugiau nei pusė respondentų. Tokie mokinių atsakymai leidžia teigti, kad prevencinė veikla apima mokinius, klasės mokytojus, socialinius pedagogus bei kitų sričių specialistus, vedančius paskaitas mokiniam bei numanyti, jog tarpusavio mokinių ir mokytojų santykiai yra grindžiami bendravimo ir bendradarbiavimo principais. 38 pav. matyti, kad smurtui mažinti taikomos ir tokios prevencinio darbo veiklos formos: diskusijos, debatai (36,3%) ir projektai (36,3%) – tai rodo, kad mokiniai aktyviai dalyvauja sprenddami su smurtu susijusias problemas, savo veikla prisideda prie smurtinių atvejų raiškos mažinimo mokykloje. Svarbu ir tai, jog smurto formų plitimą ugdymo įstaigoje siekiama užkirsti vadovaujantis prevencinėmis programomis (25,7%), orientuojantis į būtinybę – tėvų įtraukimą į smurto prevencinę veiklą (24,1%). Socialinių įgūdžių ugdymui pasirenkamos kultūrinės, visuomeninės veiklos sritys: spektakliai, koncertai, filmai (23,8%), sportinės varžybos (18,5%), akcijos (17,5%), konkursai, viktorinos (16,8%), socialinių įgūdžių užsiėmimai (16,2%), kurie neatsiejami nuo praktinės veiklos. Matome, kad naudojamos prevencinio darbo veiklos formos atlieka šviečiamąją, prevencinę, mokinių užimtumo organizavimo funkcijas, apima grupinius ir individualius lygmenis, kurių dėka mokiniai labiau pažįsta save, analizuoja smurtinio elgesio problemas, mokosi atpažinti smurtą, įvertinti galimus pavojus, pasekmes, susipažįsta su nukentėjusiems ir smurtaujantiems vaikams skirtais pagalbos būdais. Akivaizdu ir tai, kad prevencinėje veikloje dalyvauja visa mokyklos bendruomenė: administracija, pedagogai, tėvai, mokytojai. H. Ansoff (Barkauskaitė, Pečiuliauskienė, 2008) pabrėžia, kad koks mokyklos bendruomenės požiūris, atsakomybė, kokie tikslai, uždaviniai, konkrečių problemų sprendimo

būdai, galimybės bus panaudotos prevencinėje srityje, nuo to priklausys numatytų veiklų sėkmė ir veiksmingumas. Vaikų nuomone, veiksmingiausi būdai smurtui mažinti mokykloje pateikti 41 pav.

41 pav. Veiksmingiausi prevencinio darbo veiklos būdai, taikomi smurto mažinimui mokyklose (N=303)

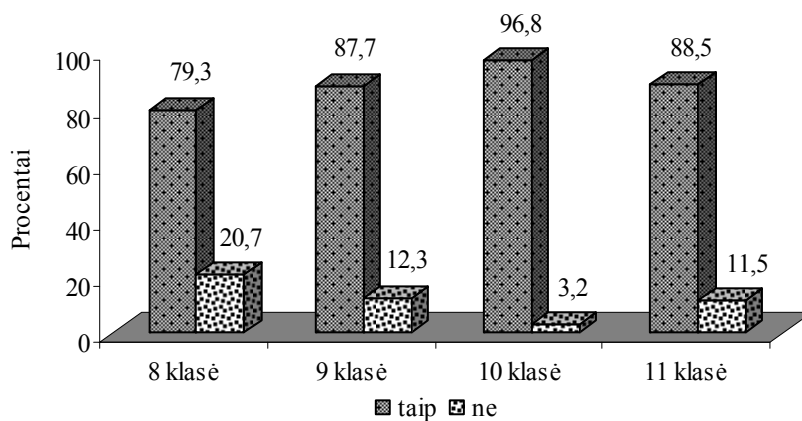
Paveiksle matyti, kad veiksmingiausi prevencinio darbo veiklos būdai sutampa su mokykloje naudojamomis prevencinio darbo veiklos priemonėmis: paskaitos mokiniams (45,5%), individualūs pokalbiai (42,2%). Tai leidžia daryti prielaidą, kad mokiniams reikalingos žinios apie smurtą, įgūdžiai, kurie padeda įvertinti situacijas, elgesį ir jo pasekmes, atsakyti už savo veiksmus. Diskusijos, debatai (37,6%), projektai (31,4%) veiksmingi tuo, kad jų metu atskleidžiami įvairūs požiūriai į smurto problemas, jų sprendimo būdus, dalijamasi savo požiūriu, abejonėmis, nerimu, modeliuojamos situacijos, atliekami vaidmenys, įsijaučiant į kitų skriaudas, tuo pačiu, skirtingų nuomonių kontekste, ugdomos vertybinės nuostatos: smurtas žeidžia ir liečia visus, kiekvienas turime prisiimti atsakomybę ir siekti mažinti smurto raišką. Prie veiksmingų smurto mažinimo būdų mokiniai priskiria: tėvų įtraukimą į smurto prevencinę veiklą (27,1%), klasės valandėles (26,1%), prevencines programas (20,5%). Manome, kad šie tiriamųjų atsakymai išryškina mokyklos vaidmenį, kuri yra tarpininkas tarp šeimos ir valstybės. R. Povilaičio ir J. Valiukevičiūtės (2006) teigimu, veiksmingai smurto prevencijai reikalingos aiškios, apibrėžtos vertybės, kuriomis vadovaujantis visai mokyklos bendruomenei būtų siekiama užkirsti kelią smurto formų plitimui. Siekdami išskirti mokyklos vaidmenį smurto prevencijoje, prašėme mokinius įvertinti teiginius, kurie atsispindi 7 lentelėje.

Mokyklos vaidmuo smurto prevencijos srityje (N=303)

Teiginiai	Atsakymai (%)			
	VISIŠKAI SUTINKU	SUTINKU	NESUTIN- KU	NEŽINAU
1) Mokiniai turi būti supažindinami su smurto mokykloje atsiradimo veiksniais, priežastimis, pasekmėmis ir galimybėmis to išvengti.	56,4	35,4	1,3	6,9
2) Mokiniai mokykloje turi būti mokomi atpažinti smurtą.	33,7	52,8	4,3	9,2
3) Mokiniai mokykloje turi būti mokomi, kaip elgtis prievartos atveju, kaip reaguoti, ką sakyti.	55,4	35,0	5,3	4,3
4) Mokiniai mokykloje turi būti mokomi, kaip ir kur prašyti, ieškoti pagalbos susidūrus su smurtu.	51,8	39,3	3,0	5,9
5) Mokinius ir visą mokyklos bendruomenę reikia mokyti tinkamo elgesio ir bendravimo būdų be smurto.	46,2	44,9	4,6	4,3

Iš tiriamųjų atsakymų duomenų pasiskirstymo matome, kad daugiau negu pusė jų „visiškai sutinka“ arba „sutinka“ su kiekvienu lentelėje pateiktu teiginiu. Mokiniai pirmumą „visiškai sutinkdami“ skiria teiginiui - „Mokiniai turi būti supažindinami su smurto mokykloje atsiradimo veiksniais, priežastimis, pasekmėmis ir galimybėmis to išvengti“ (56,4%). Mažėjimo tvarka seka kiti teiginiai, su kuriais mokiniai taip pat „visiškai sutinka“: „Mokiniai mokykloje turi būti mokomi, kaip elgtis prievartos atveju, kaip reaguoti, ką sakyti“ (55,4%), „Mokiniai mokykloje turi būti mokomi, kaip ir kur prašyti, ieškoti pagalbos susidūrus su smurtu“ (51,8%), „Mokinius ir visą mokyklos bendruomenę reikia mokyti tinkamo elgesio ir bendravimo būdų be smurto“ (46,2%) ir „Mokiniai mokykloje turi būti mokomi atpažinti smurtą“ (33,7%). Manome, kad vadovaudamasi šiais teiginiais mokykla turi kurti prevencinės veiklos modelį, numatyti strategijas smurto mažinimui. M. G. R. Robichaud (2007) pažymi, kad sprendžiant mokykloje smurto problemas svarbūs trys elementai: vadovavimas, taisyklės ir vaidmenys. A. Eitminavičiūtė ir kt. (2009) nurodo, kad mokyklos bendruomenės narių vaidmenų pasiskirstymas, užtikrina konstruktyvią pagalbą smurto atveju nukentėjusiems ir smurtaujantiems vaikams bei neleidžia sukelti grėsmės kitų mokinių fiziniam, emociniam-psichologiniam saugumui. Pasak N. Grigutytės, S. Kemerienės ir kt. (2005), vykdant prevencinę veiklą mokyklos bendruomenei tenka vadovautis ne tik savo sukurtomis vidaus taisyklėmis, bet ir nacionaliniais (valstybės įstatymais) bei tarptautiniais dokumentais (Jungtinių Tautų Vaiko teisių

konvencija), kuriais siekiama užtikrinti vaiko poreikių tenkinimą, įsipareigojama teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia vaiko gerovei, atsižvelgiant į jų pareigas bei teises. Vaiko teisių konvencijoje (2001) teigiama, kad valstybė imasi reikiamų priemonių, norėdama apginti vaikus nuo visų smurto formų. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių pagrindų įstatyme (1996) numatoma kiekvienam vaikui garantuoti jo teisės sveikai augti ir normaliai vystytis fiziškai bei protišškai. Vaikų nuomonė, ar smurtas pažeidžia jų teises pateikiama 42 pav.

42 pav. Smurto įtaka vaiko teisių pažeidimui klasės aspektu (N=303)

Pastebimi statistiškai reikšmingi skirtumai klasės aspektu ($\chi^2=9,995$; $df=3$; $p=0,019$). Daugiausia 96,8% dešimtos klasės tiriamųjų teigia, kad smurtas prieš vaikus pažeidžia jų teises ir tik 12,5% mokinių mano, kad smurtas nepažeidžia jų teisių. Gauti duomenys leidžia teigti, kad mokiniai suvokia smurto keliamą pavojų ir žino, jog smurtas pažeidžia jų teises. Galime daryti prielaidas, kad mokiniai su teisėmis, kurios pažeidžiamos smurto atveju susipažįsta mokyklai vykdant prevencinę veiklą, vyriausybinėms institucijoms ar nevyriausybinėms organizacijoms teikiant informaciją akcijų, renginių metu, lankstinukuose, žiniasklaidos priemonėse arba integruojant vaikų teisių mokymą(-si) į dėstomų dalykų programas. Šiuo atveju, būtent dešimtoje klasėje, žmogaus teisių mokymas yra integruotas į etikos pamokas. Tarp vienuoliktokų taip pat didele procentine dalimi išsiskiria atsakymai, kad smurtas pažeidžia jų teises (88,5%). Vienuoliktoje klasėje žmogaus teisių mokymas integruotas į politologijos dalyko programą. Aštuntose, devintose klasėse, pasak mokinių, apie vaikų teises kalbama per žmogaus saugos pamokas. Iš visų apklaustųjų, tik 20,5% tiriamųjų nurodė, kokias jų teises pažeidžia smurtas. Tai leidžia daryti prielaidas, kad mokyklose nepakankamai sistemingai, nuosekliai vykdomas vaikų teisių mokymasis. Atlikta pažeidžiamų vaiko teisių turinio (kontent) analizė rodo, kad smurtas prieš mokinius pažeidžia socialines jų teises, kurias įvardijamos: „Vaiko teisė būti apsaugotam nuo diskriminacijos“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 2 str.); „Vaiko teisė gyventi, augti ir sveikai vystytis“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 6 str.); „Vaiko teisė į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę“ („Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo“ I skyriaus

10 str.); „Vaiko teisė į individualybę“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 7 str.); „Vaiko teisė į minties laisvę“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 14 str.); „Vaiko teisė į mokslą“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 28 str.); „Vaiko teisė būti apsaugotam nuo visų smurto formų“ („JT Vaiko teisių konvencijos“ I dalies 19 str.).

Apibendrinami tyrimo empirinę dalį galime teigti, kad smurtas tarp mokinių mokykloje egzistuoja ir dažniausiai pasireiškia fizinio, emocinio-psichologinio smurto formos. Todėl kiekvienos mokyklos lygiu turi būti sukurta smurto mažinimo strategija, suformuota smurto prevencinės veiklos koordinavimo grupė, kuri spręstų smurtinio elgesio problemas, informuotų mokytojus, tėvus, vaikus, kur tiesiogiai jie galėtų kreiptis patyrę prievartą. Efektyvus smurto prevencijos planas turi apimti klases ir individualiuosius lygmenis, kurių dėka būtų aptariami neigiami reiškiniai vykstantys klasėje, mokykloje, teikiamos individualios specialistų konsultacijos, vaikai ir tėvai skatinami įsitraukti į smurto prevencinę veiklą.

IŠVADOS

Išanalizavus mokslinę literatūrą ir apibendrinus empirinio tyrimo rezultatus galima pateikti tokias išvadas:

1. Smurtas - tai žmonių santykiuose egzistuojančios įvairiausios elgesio formos, kuriomis siekiama sukelti bet kokią skausmą kitam asmeniui. Smurto kilimo priežastys glūdi pačioje asmenybėje, jas įtakoja vaiko socialinė aplinka – šeima, bendraamžiai, mokykla, visuomenė. Smurtas pasireiškia fizinės, emocinės (psichologinės) jėgos naudojimu. Patirtas smurtas skirtingai paveikia vaikus įvairiais amžiaus laikotarpiais, neigiamai veikia pačius smurtautojus ir visą mokyklos bendruomenę.
2. Tyrimas patvirtino darbo pradžioje iškeltą hipotezę, kad vaikų amžius yra vienas iš svarbiausių faktorių, lemiančių skirtingų smurto formų raišką mokykloje. Kuo vyresni mokiniai, tuo jie labiau pripažįsta, kad smurto problema mokyklose egzistuoja ir dažniausiai pasireiškia emocinio (psichologinio) ir fizinio smurto būdai tarp mokinių. Statistiškai reikšmingas skirtumas amžiaus aspektu pastebimas tarp dviejų emocinio smurto būdų: ignoravimo ir žeminimo. Aštuoniolikmečių teigimu, ignoravimas ryškus „mokinių prieš mokytojus“ ir šešiolikmečių teigimu – „mokytojų prieš mokinius“ atvejais. Žeminimas daugiausia pasireiškia aštuoniolikmečių, penkiolikmečių ir septyniolikmečių mokinių prieš mokinius atvejais. Labiausiai įžeidinėjami mokinių yra keturiolikmečiai ir aštuoniolikmečiai. Su mokinių pomėgių ir poelgių neigiamu vertinimu susiduria vaikai pradedant keturiolikmečiais ir baigiant aštuoniolikmečiais. Fizinio smurto būdų: sužeidimo raiška didesnė kuo vyresni mokiniai, spardymas pasireiškia penkiolikmečių, šešiolikmečių, septyniolikmečių ir aštuoniolikmečių tarpe.
3. Mokslinės literatūros analizės kontekste išryškėjo, kad mokyklose susiduriama su emocinio (psichologinio) ir fizinio smurto formomis – tai patvirtina atliktas empirinis tyrimas. Pasitaiko smurtinių atvejų, kai mokiniai smurtauja prieš mokytojus ir mokytojai prieš mokinius. Statistiškai reikšmingas skirtumas pastebimas amžiaus aspektu mokytojų smurtavimo prieš mokinius atveju. Dažniausiai su mokytojų smurtu prieš mokinius susiduria keturiolikmečiai, penkiolikmečiai ir šešiolikmečiai. Todėl mokyklose turėtų būti skiriamas didesnis dėmesys šių smurto atvejų raiškai mažinti.
4. Empirinis tyrimas atskleidė, kad mokyklose dominuoja emocinis (psichologinis) smurtas tarp mokinių – tai tyčiojimas, žeminimas, atstūmimas, menkinimas; vyraujantys fizinio smurto būdai – stumdymas, spardymas, mušimas. Gauti rezultatai rodo, kad berniukai daugiau nei mergaitės naudoja abi smurto formas.

5. Smurtinis elgesys priklauso ir nuo mokinio mikro (šeimos ekonominės, socialinės padėties, vertybių, auklėjimo metodų, tėvų ir vaikų tarpusavio santykių, nesėkmės mokslo pasiekimuose, santykių su mokytojais ir bendraamžiais nestabilumas) ir makroaplinkos (socialinių, ekonominių, kultūrinių problemų visuomenėje) sąlygų, asmenybės savybių (charakterio), paauglystės laikotarpiui būdingų ypatumų (lytinio, emocinio, socialinio brendimo, tapatumo, savarankiškumo, pripažinimo ir kt.). Vaikų nuomone, „labai svarbūs“ yra su šeima susiję veiksniai, „svarbūs“ - su mokykla ir „ko gero“ svarbūs – individualūs veiksniai.
6. Empirinio tyrimo metu išryškėjo, kad smurtaujantys paaugliai turi psichologinių problemų. Daugelis jų pasižymi žemesne saviverte (nepasitikintys savimi, stokojantys dėmesio), padidėjusiu agresyvumu (naudojantys fizinius, emocinius (psichologinius) „ginklus“, kupini neigiamų emocijų) ir bendravimo sunkumais (bendravimo įgūdžių stoka).
7. Išanalizuoti vaikų anketinės apklausos rezultatai rodo, kuriose mokyklos vietose, kokiu metu turėtų būti skiriamas didžiausias mokyklos bendruomenės narių dėmesys ir sustiprintas paauglių drausmingumas. Tiriamųjų teigimu, mokiniai dažniausiai smurtauja pertraukų metu, koridoriuose, persirengimo kambaryje, mokyklos kieme, kai jie neužimti mokymosi veikla ir kai trūksta suaugusiųjų priežiūros.
8. Tyrimas leidžia teigti, jog mokiniai smurto pasireiškimo tarp mokinių metu, dažniausiai linkę pasirinkti neutralius stebėtojų vaidmenis - stebėti ir nesikišti, kurie labiau būdingi mergaitėms nei berniukams. Tačiau yra mokinių, kurie ieško pagalbos ir pirmiausia kreipiasi į klasės auklėtojus, socialinius pedagogus, kurių vaidmuo smurto pasireiškimo metu labai svarbus pradėdant aštuntokais ir baigiant vienuoliktokais.
9. Lietuvos Respublikos įstatymai reglamentuoja veiksmingą vaikų smurto mokymo įstaigose prevencijos priemonių sistemą. Pozityvūs poslinkiai pastebimi prevencinės veiklos srityje, kadangi tiriamųjų teigimu, prevencinio darbo veiklos formos apima šviečiamojo, auklėjamojo, socialinio įgūdžių ugdymo, praktinės, visuomeninės veiklos sritis. Galime teigti, kad mokyklose vykdant prevencinę veiklą ieškoma efektyvių būdų, netradicinių ugdymo metodų smurto raiškai mažinti. Dažniausiai taikomomis ir veiksmingiausiomis mokiniai išskyrė šias prevencinio darbo veiklos formas – individualius pokalbius, paskaitas mokiniams, diskusijas, debatus, projektus, tėvų įtraukimą į prevencinę veiklą.
10. Smurto prevencija – kryptingas, nuoseklus visos mokyklos bendruomenės darbas, siekiant ugdyti pozityvų vaiko elgesį ir kurti saugią mokyklą. Ji turi būti vykdoma

mokyklos, klasės ir individualiu lygiu. Tiriamieji sutinka, kad prevencinis darbas turėtų būti orientuotas į visos mokyklos bendruomenės tinkamo elgesio ir bendravimo būdų bei smurto (gebėjimų bendradarbiauti ir konstruktyviai spręsti konfliktus) mokymą, ugdymą ir puoselėjimą. Siekiant mokykloje sumažinti smurto raišką, aktyvūs prevencinėje veikloje turi būti tiek mokiniai ir jų tėvai, tiek mokykloje dirbantys asmenys.

11. Smurto raiška – skaudi, pavojinga, sukianti ir lemianti rimtus sužalojimus bei pažeidžianti vaiko teises. Tiriamieji nurodė, kad smurtas prieš juos pažeidžia šias teises: sveikai augti, gyventi ir vystytis, būti nediskriminuojamam dėl savo išvaizdos, pomėgių, šeimos turinės padėties, teises į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, teises į minties laisvę, į mokslą, teises būti apsaugotam nuo visų smurto formų. Nedidelis mokinių skaičius, kurie įvardijo, kokias teises pažeidžia smurtas prieš juos, leidžia daryti prielaidas, kad mokykloje vaikai nėra nuosekliai ir sistemingai mokomi suprasti savo, kaip žmogaus, teisių.

REKOMENDACIJOS PEDAGOGAMS

Remiantis atlikto tyrimo rezultatais bei išvadomis, pateikiame pasiūlymus pedagogams:

1. Norėdami apsaugoti mokyklos bendruomenę nuo smurto plitimo turime sukurti saugią socialinę aplinką ugdymo institucijoje: rūpintis savo personalo, mokinių, tėvų, smurtaujančių ir nukentėjusių vaikų gerove, suteikti reikiamą pagalbą.
2. Reikalinga formuoti neigiamą nuostatą į smurto reiškinių, suteikti žinių ir įgūdžių mokyklos personalui, tėvams, mokiniams.
3. Reikia tobulinti mokytojų kvalifikaciją smurto prevencijos srityje, skatinant jų dalyvavimą seminaruose, mokymuose, naudotis pedagogų patirtimi, siekiant kokybiškesnio mokyklos bendruomenės informavimo, bendravimo ir bendradarbiavimo, į smurto prevencinę veiklą įtraukiant vaiko teisių apsaugos skyrius, nepilnamečių reikalų policijos pareigūnus, savivaldybės socialinius darbuotojus.
4. Mažinant smurto raišką mokykloje svarbu įkurti prevencines tėvų, mokytojų, vaikų grupes, kurios domėtos ir padėtų išsiaiškinti smurto formų paplitimą, priežastis, šio neigiamo reiškinių ypatumus.
5. Organizuojant prevencinę veiklą į sprendimų priėmimą įtraukti tėvus, mokinius ir visą mokyklos bendruomenę, atsižvelgti į jų teikiamus pasiūlymus bei pageidavimus.
6. Tikslinga būtų kiekvienoje šalies mokykloje atlikti smurto formų raiškos tyrimus ir plačiai (per spaudą, televizijos laidų jaunimui, įvairių renginių metu ir kitomis formomis) analizuoti vykdomų prevencinių veiklų darbo būdų ir metodų praktinę naudą.

LITERATŪRA

1. Adler A. (2003). *Žmogaus pažinimas*. Vilnius: Vaga.
2. Almonaitienė J., Antinienė D., Ausmanienė N. ir kt. (Sud.) (2001). *Bendravimo psichologija*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.
3. Arlauskaitė Ž. (1998). *Tikra knygelė apie skriaudą*. I dalis suaugusiems. Vilnius: Folium.
4. Augis R., Kočiūnas R. (Sud.) (1993). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
5. Augutis J., Krikštolaitis R. (2006). *Kompiuterinis tyrimo duomenų apdorojimas*. Vilnius: Europos socialinis fondas.
6. Barkauskaitė M. (2001). *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
7. Barkauskaitė M., Pečiuliauskienė P. (Sud.) (2008). *Švietimo vadyba*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
8. Beresnevičienė D. (2003). *Jauno suaugusiojo psichologija*. Vilnius: Presvika.
9. Bikulčius J. (1996). *Šeimyninio gyvenimo darma ir jos išsaugojimo paslaptys*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.
10. Bitinas B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
11. Blažys V. (1999). Seksualinė prievarta ir vaiko raida. *Socialinis ugdymas*, Nr. 2, p. 36-41.
12. Brauslauskienė R., Jonutytė I. (2005). *Vaikų agresyvaus ugdymo prevencija ugdymo institucijose*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
13. Brown J., Munn P. (2008). „School violence” as a social problem: charting the rise of the problem and the emerging specialist field. *International Studies in Sociology of Education*. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=5&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
14. Bulotaitė A., Pivorienė R. V., Sturlienė N. (2000). *Drauge su vaiku*. Vilnius: Efrata.
15. Charles C. M. (1999). *Pedagoginio tyrimo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
16. Cowley S. (2006). *Mokymo klinika*. Vilnius: Tyto alba.
17. Čekanavičius V., Murauskas G. (2004). *Statistika II ir jos taikymai*. Vilnius: Tev.
18. Černius V. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.

19. Čiuladienė G. (2007). Paauglių poreikių konfliktai kaip aktuali dorinė problema. *Acta Paedagogica Vilnensia*, t. 18, p. 55-65.
20. Damijonaitis M. (2009). Patyčios Lietuvos mokyklose: problemos ir jų sprendimo būdai. *Švietimo problemos analizė*. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/pr_analize/sv_prob11_Patycios_mokykloje.pdf>
21. Dapšys A., Sakalauskas G. (2005). *Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai*. Vilnius: Teisės institutas.
22. Daškevičius K. (2001). *Teismo psichiatrinis agresijos aspektas. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija*. Vilnius: Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija valstybinė teismo psichiatrijos ir narkologijos tarnyba.
23. Deveci S. E., Acik Y., Ayar, A. (2008). A survey of rate of victimization and attitudes towards physical violence among school-aged children in Turkey. *Child: Care, Health & Development*. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=6&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
24. Dikčius V. (2003). *Marketingo tyrimai: teorija ir praktika*. Vilnius: Sapnų sala.
25. Dirsienė N., Reikertienė V. (2008). *Smurtinio elgesio keitimo metodika*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Socialinė ir darbo ministerija.
26. Dobryninas A. (2000). *Nepilnamečių justicija Lietuvos žiniasklaidoje*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
27. *Du skriaudėjų tipai*. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.bepatyciu.lt/?pageid=36>>
28. Eitminavičiūtė A., Grigutytė N., Juozaponytė M. ir kt. (Sud.) (2009). *Kompleksinių paslaugų teikimo ir organizavimo nuo smurto nukentėjusiems vaikams bei jų šeimos nariams aprašas*. Vilnius: Lodvila.
29. Ferguson C. J. (2010). Genetic Contributions to antisocial Personality and Behaviour: A Meta-Analytic Review From an Evolutionary Perspective. *The Journal of Social Psychology*. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=11&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
30. Furst M. (1998). *Psichologija*. Vilnius: Lumen.
31. Gage N. L., Berliner D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
32. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką: apie vaikų psichologinio atsparumo ugdymą: knyga mokytojams ir auklėtojams*. Vilnius: Margi raštai.

33. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (2002). *Asmenybės ir bendravimo psichologija*. Vilnius: Tyto alba.
34. Gilligan J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas.
35. Gilligan J. (2007). *Smurtas: apmąstymai apie nacionalinę epidemiją*. Vilnius: Vaga.
36. Grigutytė N., Karmaza E., Kemerienė S. (2004). *Vaikų, patyrusių seksualinę prievartą, ir jų artimųjų rehabilitacija ir reintegracija. Metodinės rekomendacijos socialiniams darbuotojams ir socialiniams pedagogams*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
37. Grigutytė N., Kemerienė S., Trakinskienė L. (Sud.) (2005). *Smurto prevencija mokyklose. Metodinė priemonė*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
38. Gučas A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas: Šviesa.
39. Гуггенбюль А. (2006). Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости. Москва: Когито-Центр.
40. Gumuliauskienė A. (1996). Vaikų ir paauglių agresyvumo klausimu. *Acta Paedagogica Vilnensia*, t. 3, p. 131-139.
41. Hurrelmann K., Unverzagt G. (2001). *Kaip išugdyti stiprius vaikus*. Vilnius: Alma littera.
42. Ignatavičienė S., Žukauskienė R. (1999). *Rizikos grupės vaikai*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos leidybos centras.
43. Yavuzer Y., Gundogdu R., Dikici A. (2009). Teachers' Perceptions about School Violence in One Turkish City. *Journal of School Violence*. [Žiūrėta 2009-02-19].
Prieiga per internetą:
<<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=8&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
44. Jacikevičius A. (1999). *Siela, Mokslas, Gyvensena. Psichologijos įvadas studijų pradžiai*. Vilnius: Žodynas.
45. Jasiulionytė J. S., Povilaitis R. (2008). *Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose. Tarptautinės konferencijos pranešimai* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10].
Prieiga per internetą:
<http://www.vaikulinija.lt/files/konf_pranesimai_lt.pdf>
46. Jenkins J. (1997). *Šių laikų dorovinės problemos*. Vilnius: Alma littera.
47. Jonynienė V. Ž. (2005). Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. *Acta Paedagogica Vilnensia*, t.15, p. 129-142.
48. Jovaiša L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žinynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
49. Juodaitytė A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: P. Petro ofsetas.

50. Juodraitis A. (2002). Probleminio elgesio nepilnamečių socializacijos prielaidų kintamosios. *Pedagogika*, t. 56, p. 101-105.
51. Kardelis K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Liucijus.
52. Karmaza E., Grigutytė N., Karmazė E. G. (2007). *Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
53. Keinys S. (Red.) (2003). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
54. King K. A., Vidourek R. A. (2010). In Search of Respect: A Qualitative Study Exploring Youth Perceptions. *International Journal on School Disaffection*. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=4&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
55. Kiškis A. (2004). Neigiamas smurto televizijoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija. *Jurisprudencija*, t. 59(51), p. 39-53.
56. Kučinskas V., Kučinskienė R. (2000). *Socialinis darbas švietimo sistemoje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
57. Kurienė A., Pivorienė V. R. (2000). *Būkime atidūs – vaiką ištiko bėda*. Vilnius: Amiga.
58. Kurienė A. (2007). *Ką kiekvienas vaikas turi žinoti apie smurtą ir kaip išlikti saugiam*. Vilnius: Sapnų sala.
59. Kvedaravičiūtė I. (2007). Nevyriausybinų organizacijų vaidmuo sprendžiant socialines “Gatvės vaikų” problemas. *Pedagogika*, t. 88, p. 131-137.
60. Kvieskienė G. (2000). *Socializacijos pedagogika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
61. Kvieskienė G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
62. Kvieskienė G., Pusvaškis J., Šimaitis A. ir kt. (2004). *Nepalikime vaiko nuošaly: metodinė medžiaga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
63. Kvieskienė G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
64. Langas P., Piūler S. (2002). *Vaikystė pavojuje*. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagogikos centras.
65. Lapė J., Navikas G. (2003). *Psichologijos įvadas*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.

66. Lekavičienė R., Vasiliauskaitė Z., Antinienė D. ir kt. (Sud.) (2008). *Psichologija šiandien*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.
67. Leliūgienė I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.
68. Leliūgienė I. (2002). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla.
69. Leonavičius J. (1993). *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Akademija.
70. Lepeškienė V. (1996). *Humanistinis ugdymas mokykloje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
71. Luobikienė R. (2002). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.
72. Majorovienė V. (1996). Vaikas kaip ir gamta pats apsiginti negali. *Šeima*, Nr. 8, p. 24-25.
73. Margolin G., Vichermam K. A., Ramos M. C., Serrano S. D., Gordis B. (2009). Youth Exposed to Violence: Stability, Co-occurrence and Context. *Clinical Child & Family Psychology Review*. [Žiūrėta 2010-03-19]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=14&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
74. Markevičienė A., Blažys V. (2000). *Fizinis ir psichologinis smurtas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija.
75. Milašiūnas R. (2004). *Psichoanalizė: 100 klausimų ir atsakymų*. Vilnius: Tyto alba.
76. Miškinis K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas: Aušra.
77. Myers D. G. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
78. Myers D. G. (2008). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
79. Monkevičienė O. (2003). *Mano vaikai*. Kaunas: Šviesa.
80. Monkevičius A. (2004). Žiniasklaidos poveikis asmenybės raidai. *Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/docs2/5V2II8IJ97.PDF>>
81. Morkūnienė J. (1995). *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius: Baltic ECO leidybos centras.
82. Motiejūnas V. (2007). *Nepilnamečių nusikaltimų socialiniai veiksniai* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp>>
83. Nagrockienė I. (2007). *Smurtaujantys vaikai – amžiaus rykštė* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <<http://vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida2007/20070808/>>

84. Navaitis G. (1997). *Psichologinė parama vaikui*. Vilnius: Tyto alba.
85. Nickerson A. B., Martens M. P. (2008). School Violence: Associations With Control, Security/ Enforcement, Educational/Therapeutic Approaches, and Demographic Factors. *School Psychology Review*, Volume 37, N. 2, p. 228-243.
86. Ozman H. A., Craver S. M. (1996). *Filosofiniai ugdymo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos leidybos centras.
87. Pakalniškienė V., Bieliauskienė R., Sebre S. (2003). Vaikų patirtos prievartos ir jų traumavimo laipsnio ryšys. *Mokslo darbai: Psichologija*, Nr. 27, p. 9-29.
88. Pavilonis V. (1989). *Jei paauglys nusikalto*. Vilnius: Mintis.
89. Pellegrini A. D., Long J. D. (2002). A longitudinal study of bullying, dominance, and victimization during the transition from primary school through secondary school. *British Journal of Developmental Psychology*, N. 20, p. 259–280.
90. Peters R. (1999). *Nebijokite drausminti vaikų*. Vilnius: Tyto alba.
91. Pikūnas J., Palujanskienė A. (2000). *Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras Aušra.
92. Pivorienė R. V. (2001). *Metodinė medžiaga pedagogams darbui su seksualinę prievartą patyrusiu vaiku. Bendrojo bazinio mokymo bei specializuotos tobulinimosi programos prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
93. Pivorienė R. V., Sturlienė N. (2003). *Klasės vadovo ABC. Darbas su mokiniais*. Vilnius: Efrata.
94. Pivorienė R. V. ir Sturlienė N. (2005). *Mūsų klasė: knyga klasės auklėtojui*. Vilnius: Tyto alba.
95. Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. (2004). *Apie priekabiavimą*. Vilnius: Multiplex.
96. Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. (2006). *Patyčių prevencija mokyklose*. Vilnius: Multiplex.
97. Povilaitis R., Jasiulionienė J. S., Kurienė A. ir kt. (2007). *Kuriame mokyklą be patyčių*. Vilnius: Multiplex.
98. Prakapas R. (2001). Paauglių tarpusavio agresija mokykloje. *Pedagogika*, t. 53, p. 113-116.
99. Prokopčik M. (2003). *Suaugęs žmogus neturi mušti vaiko*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
100. Pruskus V. (2009). Smurtas prieš mokytojus bendrojo lavinimo mokykloje: atsiradimo priežastys, raiškos formos ir pasekmės. *Santalka. Filologija. Edukologija*, 17(4), p. 44-51.

101. Robichaud M. G. R. (2007). *Vaikas kenčia pažeminimus mokykloje*. Vilnius: Baltų lankų leidykla.
102. Rogge J. U. (2004). *Vaikams reikia ribų*. Vilnius: Alma littera.
103. Rudzkienė V. (2005). *Socialinė statistika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras.
104. Rumpf J. (2004). *Rėkia, pešasi, viską gadina: kaip elgtis su agresyviais vaikais*. Kaunas. Šviesa.
105. Sakalauskas V. (1998). *Statistika su statistika*. Vilnius: Margi raštai.
106. Sakalauskas G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisių informavimo centras.
107. Sniečkutė M. (2007). *Nepilnamečių nusikalstamumas ir šeima* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.sociumas.lt/Lit/Nr16/nepilnameciai.asp>>
108. Sruoga V., Jakubkaitė B. (2002). *Emocinė, fizinė ir seksualinė prievarta prieš vaikus*. Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė.
109. Suslavičius A., Valickas G. (1999). *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vilnius: Lietuvos teisės akademijos leidybos centras.
110. Suslavičius A. (2006). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
111. Šalkauskis S. (1991). *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.
112. Šaparnis G. (2000). *Kokybinių ir kiekybinių metodų derinimas, diagnozuojant mokyklos vadybą nestandartizuoto atviro tipo klausimynu*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
113. Šikaitė V. (1998). *Tikra knygelė apie skriaudą*. II dalis vaikams. Vilnius: Folium.
114. Targamadzė V. (1999). *Bendrojo lavinimo mokykla: mokinių edukacinio stimuliavimo aspektas*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
115. Tidikis R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.
116. Vaičiulienė A. (2004). *Paauglio psichologija*. Vilnius: Presvika.
117. *Vaikų vaidmenys patyčių situacijose* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.bepatyciu.lt/vaidmuo_patyciose>
118. Vaitkevičiūtė V. (2007). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Spauda.
119. Valackienė A. (2005). *Sociologinis tyrimas*. Kaunas: Technologija.
120. Valickas G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.

121. Vernickaitė A. (2006). Turtinė nelygybė labiausiai slegia vaikus. *Veidas*, 2006 m. birželio 1 d., p. 36-40.
122. *Viešoji įstaiga „Vaiko namas“* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-29]. Prieiga per internetą: <http://www.children.lt/?_nm_mid=TUN3d0xEQXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no>
123. *Visuomeninė organizacija „Gelbėkit vaikus“* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-29]. Prieiga per internetą: <<http://www.gelbvaik.lt/lt/about>>
124. Zinker M., Zinke L. (2008). Domestic violence and the impact on young children. *Domestic Violence Exchange*. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=10&hid=101&sid=68a7a535-cb58-4e8d-92d2-4f16596a7660%40sessionmgr104>>
125. Žakaitienė R. (2008). *Lietuvos mokyklose bus įgyvendinama D. Olweus patyčių prevencinė programa* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.smm.lt/naujienos/pranesimai.htm?id=1877>>
126. Žemaitis V. (2005). *Etikos žodynas*. Vilnius: Rosma.
127. Žukauskienė R. (1999). Agresija ir bendradarbiavimas: kaip padėti vaikams išmolti konstruktyviai elgtis. *Vaikų psichologinis konsultavimas*, 184 (3), p. 109-120.
128. Žukauskienė R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
129. Žukauskienė R. (2006, A). *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras.
130. Žukauskienė R. (2006, B). *Individualus darbas su nusikalsti linkusiu vaiku: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo aprūpinimo centras.

Dokumentai:

1. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas* (2008). Kaunas: Saulelė.
2. *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (2007). Vilnius: Rotas.
3. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“ (2003) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=211767>
4. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas (2003 m. birželio 28 d. Nr. I-1489) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=302313>
5. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo

- bei jų veiklos kryptių aprašo patvirtinimo” (2004 m. gruodžio 9 d. Nr. ISAK-1970) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <<http://sena2.sam.lt/lt/sam/teisine-informacija/ta-pilnas/?strid=247648>>
6. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279424>
 7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 m. programos patvirtinimo“ (2008 m. balandžio 24 d. Nr. 392) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319006&p_query=&p_tr2=>>
 8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos darbo, socialinių ir sveikatos reikalų skyriaus pažyma „Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos ir jos įgyvendinimo priemonių plano vykdymo 2008 metais ataskaitos“ (2009 m. kovo 27 d. Nr. 9-24) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2009/090415/23.pdf>
 9. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos tyrimo „Smurto mokyklose paplitimo, formų, priežasčių, prevencijos ir pagalbos priemonių tyrimas“ ataskaita (2008) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/kiti/Smurtas%20mokykloje%202008%20tyrimas%20Vaiko%20namas.pdf>
 10. Prevencinio darbo grupių mokyklose ir koordinavimo grupių savivaldybėse veiklos vertinimas (2005) [interaktyvus]. [Žiūrėta 2009-02-19]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/Previncines_veiklos_%20ataskaita_2005_factus_dominus.pdf>
 11. Pagalbos vaikams ir paaugliams tarnybos „Vaikų linija“ 2002 m. atlikto tyrimo „Nustok tyčiotis“ rezultatų ataskaita [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-11-10]. Prieiga per internetą: <<http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/patycios/paplitimas/>>
 12. *Vaiko teisių konvencija* (2001). Vilnius: Lietuvos Nacionalinis UNICEF komitetas.

PRIEDAI